

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Augustė Mikulėnaitė

Intermedialių literatūros studijų studijų programa

**Erdvės konstravimas ir įreikšminimas Antano Vaičiulaičio ir
Jurgio Savickio kelionių literatūroje**

Magistro darbas

Darbo vadovas prof. dr. Irina Melnikova

Vilnius, 2022

Anotacija

Augustė Mikulėnaitė, *Erdvės konstravimas ir įreikšminimas Antano Vaičiulaičio ir Jurgio Savickio kelionių literatūroje*. Magistro darbas, vadovė prof. Irina Melnikova, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2022, p. 71. **Raktažodžiai:** kelionių literatūra, Antanas Vaičiulaitis, Jurgis Savickis, erdvė, įreikšminimas.

Magistro darbe tiriami dviejų XX a. pirmos pusės kelionių literatūros autorių tekstai. Analizėje aiškinamasi, kaip skirtingi pasakotojai konstruoja savo tapatybę, ir kaip tai veikia konfigūruojant ir įreikšminant erdvę tekste: dėmesys kreipiamas į keliautojo žvilgsnio fokusavimą ir susiformuojančius unikalius maršrutus. Tyrimo pamatu tampa šiuolaikiniai teoriniai svarstymai apie tarp erdvės ir asmens užsimezgantį ryšį, pavadinamą „įsivietinimu“, ir kaip jis atsispindi „įerdvinant“ kelionę. Pasirinkta teorinė perspektyva leidžia pamatyti, kaip skirtingi erdvės akcentai net tą pačią vietą gali vaizduoti visiškai skirtingai, taip formuojant ir savo, ir tekstinės erdvės tapatybę. Analizėje paaiškėja, jog pasirenkant įvairias rašto kūrimo strategijas, kelionių literatūra pirmiausia ne atspindi empirinio pasaulinio kelionę, bet veikia į „kelionę“ kviečia skaitytoją.

Annotation

Augustė Mikulėnaitė, *Construction and Signification of Space in Antanas Vaičiulaitis' and Jurgis Savickis' Travel Literature*. Master thesis, Vilnius University, Faculty of Philology, 2022. **Keywords:** travel literature, space, signification.

This thesis analyses the works of travel literature of Lithuanian modernist writers Antanas Vaičiulaitis and Jurgis Savickis. The thesis analyzes ways of construction and signification of space by two authors who tend to focus on various aspects even when their paths cross. Therefore, in analysis, great emphasis is placed on the identity of the narrator and how his point of view and produced routes can change reader's perception of space. The methodological approach chosen for the analysis is combined from the works of Lefebvre, Tuan, Certeau, and others who talk about the connection between traveler and space and how those links can be transformed into written text. After trying to interpret Vaičiulaitis' and Savickis' travel diaries with the assistance of these ideas, it turns out that different approaches can lead readers to various kinds of "journeys" which are little related to the empirical world but creates new significant constructs instead.

Santrauka

Magistro darbe siekiama atskleisti, kaip ir kokie erdvės konstravimo principai atsispindi Jurgio Savickio ir Antano Vaičiulaičio kelionių literatūros žanrui priskiriamuose tekstuose. Analizėje dėmesys sutelkiamas į tarp keliautojo ir erdvės užsimezgantį ryšį, kuris leidžia „įsivietinti“ keliautojui empirinėje tikrovėje ir vėliau „įerdvinti“ nuolat kintančią erdvę tekste. Tam pasitelkiamos Henri Lefebvre, Yi-Fu Tuano, Timo Youngso, Nandini Daso, Pierre'o Nora ir kitų teorinės perspektyvos, leidžiančios kalbėti apie skirtingus erdvės (at)kūrimo būdus bei analizėje atrasti, kaip (ar) šie principai įgyvendinami.

Pagrindine analizės ašimi pasirinktas erdvės konstravimas ir įreikšminimas tekste pasirodo per atsirandančią keliautojo ir erdvės tekstinę tapatybę, kurios atsispindi per (ne)minimas erdvės detales. „Įsivietinimo“ ir „įerdvinimo“ terminai pasirenkami apibrėžti subjekto santykiui su vieta ir jos reikšmei keliautojui – dėliojami reikšminiai taškai suformuoja unikalią maršruto konfigūraciją, kuri leidžia pamatyti, kaip erdvė (at)kuriamama tekste.

Analizėje Vaičiulaičio tekstų atveju pastebima, kaip keliautojas erdvę įreikšmina per sau svarbias vietas, sietinas su kultūra ir istorija, o jo paties tapatybė sietina su piligrimo įvaizdžiu. Tapęs (kultūriniu) piligrimu, jungdamas kultūrinę ir sakralią erdvę, pasakotojas kuria sau reikšmingų vietų žemėlapių knygoje *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* ir praėjus dešimtmečiui išleistuose *Italijos vaizduose*. Tarp dviejų kūrinių užsimezgantis ryšys sietinas su pasakotojo tapatybės kismu bei santykiu, kuris rodo, kaip laikinė distancija (atsirandantys trys laiko klodai: praeitis, kelionės laikas ir rašymo laikas) keičia ne tik savęs, bet ir aplinkos suvokimą išryškinant kelionės detales taip, jog ilgą kelionę pavyksta papasakoti per 19 trumpų epizodų.

Savickio kelionių užrašuose pastebimas žaidimas vaidmenimis, fokusuojant žvilgsnį ne į kelionės geografiją, o atskiras sutinkamų žmonių gyvenimo scenas, verčia mąstyti apie visiškai kitokiu būdu konstruojamą erdvinę tapatybę. Pasirenkamas Rimošiaus vardas, nuolatinis kitų su kultūra siejamų asmenų vardinimas, pasakojimo būdas skaitytoją verčia pamatyti, kaip patirtinis raštas perima fikcinį kalbėjimo būdą ir kviečia į visai kitokią „kelionę“ – (at)pažinti siužetus, dėliojamus tekste atsirandančiuose maršrutuose. Tai kelia klausimą dėl teorijoje akcentuojamo „įsivietinimo“, kadangi pasakotojas nesitapatina su vietomis, pabrėžtinai atsiriboja nuo kultūros paminklų, nors įvardina save kaip „turistą“.

Du skirtingų autorių kelionių literatūros tekstai leidžia pamatyti, kad pasirenkama erdvės konstravimo ir įreikšminimo strategija įgalina kalbėti apie žanro platumą bei išryškina erdvės ir pasakotojo tarpusavio ryšį. Iš dviejų analizuojamų kūrinų akivaizdu, jog būdai kalbėti apie keliones ir jų erdvę peržengia teorijoje brėžiamas ribas, nepretenduoja atkurti empirinės erdvės, tekste žymi tapatybės raidą ir kviečia skaitytoją ne po empirinio pasaulio, bet unikalų subjekto ir erdvės koreliacijoje atsirandantį maršrutą.

Turinys

Įvadas.....	5
1. Teorinės tyrimo prielaidos.....	10
1. 1. Kelionė ir keliautojas.....	10
1. 2. Erdvė vs vieta.....	13
1. 3. Laikas ir atmintis	17
2. Vaičiulaičio kelionės – praeities (re)konstrukcija ir atgaivinimas	20
2.1. Erdvę „atrakinantis“ pasakotojas.....	21
2.2. Atgaivinta praeitis	24
2.3. Naujas šventumas	34
3. Savickio kelionių literatūra: fikciniai kelionių užrašai.....	38
3.1. „Atostogos“	38
3.2. „Truputis Afrikos“	39
3.3. „Kelionių“ tomai	40
3.4. Aš – raštvedys ir dažytojas, poetas ir keliautojas	42
3.5. Turistas ir fotografas.....	44
3.6. Kelionė iki kelionės	46
3.7. Būdas keliauti kaip būdas pasakoti.....	49
3.8. „Įsivietinimo“ dėsniai	51
3.9. Pramano pėdsakais	58
Išvados.....	65
Literatūros sąrašas	68
Summary.....	70

Įvadas

Kelionių literatūra yra egodiskurso žanras, kurio pagrindiniai sandai – kelionės procesas, keliaujantis subjektas ir tekste konstruojama ir įreikšminama erdvė. Jos kūrimas tekste, susijęs su keliautojo savastimi, tampa pagrindine magistrinio darbo ašimi, remiantis prielaida, jog erdvės konstrukcija (atsižvelgiant į maršrutą ir trajektorijas) atskleidžia reikšmės atsiradimo procesus bei paties keliautojo kismą.

Analizėje erdvės konstravimo principus bandoma atrasti Antano Vaičiulaičio¹ ir Jurgio Savickio² kelionių literatūros tekstuose. Darbo tikslas yra atskleisti būdus, kuriais skirtingi pasakotojai konstruoja erdvę, ir kaip šios konstrukcijos dėsniai išskleidžia keliančio subjekto ypatumus. Tikslui pasiekti išsikeliami šie uždaviniai: (1) teorinėmis gairėmis apibrėžti kelionės, keliautojo ir erdvės santykį bei bendras konstravimo strategijų analizės gaires, (2) atskleisti, kaip dviejų skirtingų autorių tekstuose įreikšminama erdvė – kokie konstravimo principai ir maršruto konfigūracijos galimybės išryškėja. Pasirinktuose kūrinuose keliaujančio subjekto trajektorijos prasilenkia ir susikerta – skirtinga subjektų žiūra leidžia atverti plačias erdvės konstravimo suvokimo galimybes ir pagrindinius principus.

Darbo aktualumą ir naujumą liudija ir tekstų, kurie palyginti analizuoti itin mažai, ir analitinės perspektyvos pasirinkimas. Iki šiol didžiausią darbą šiame lauke lietuvių literatūroje yra atlikusi Imelda Vedrickaitė³ – vis dėlto jos prieiga yra susieta labiau su kultūrinėmis ir istorinėmis reikšmėmis tekste, neatsiribojant nuo autoriaus biografijos. Kiti literatūrinės topografijos tyrinėjimai⁴ neatskiria tekste atsirandančio unikalaus maršruto nuo empirinio pasaulio trajektorijų.

Iki šiol apie Savickio kelionių apybraižas rašyta labai nedaug – autobiografinė literatūra aptariama kartu ir gan glaustai. Kelionių apybraižos minimos daugiausia su Savickio kūryba dirbusios Janinos Žėkaitės monografijoje *Jurgis Savickis*, tačiau, kaip vėliau pastebi ir Vedrickaitė, „skyriai apie kelionių knygas kone ištiesai reziumuoja rašytojo gyvenimo aplinkybes ir atpasakoja fabulas“⁵. Kadangi visa monografija yra parengta pagal

¹ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937; Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945.

² Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928; Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmo: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934; Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938; Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938.

³ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: LLTI, 2010.

⁴ V. Butkaus literatūros topografijos tyrimai.

⁵ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: LLTI, 2010, p. 90.

chronologiją, nenuostabu, jog kelionių aprašymuose ieškoma to paties – (pasakojimo) nuoseklumo ir stiliaus išlaikymo. Kelionių apybraižos monografijose apibūdinamos kaip savotiškos diplomatinio darbo ataskaitos⁶, kai kurios jų – subeletteristintos⁷ („tariamasis raštvedys <...> ištiesai ir beletristina“⁸). Toks požiūris lemia, jog Žėkaitė pirmiausia ieško neatitikimų, o tai, kas pasakotojo praleidžiama pro akis, yra „beletristika“, įsiterpianti į autoriaus pasakojimą, o ne atskleidžianti jo savitą laikyseną. Kelionių apybraižos yra suvokiamos veikiau kaip kontekstas Savickio fikcinei kūrybai, iki-kūryba, kurios bruožai vėliau pereina į noveles ir romaną.

Plačiausiai Savickio egodokumentiką analizavusi Vedrickaitė, kelionių literatūroje tekstuose išskiria „kiniškąją“ pasakotojo laikyseną ir būdą reaguoti į pasaulį: „Savickis pabrėžė keliautojo atsiribojimą nuo stebimo pasaulio ir kartu tą stebimą objektą „rodė“ kaip tikrą įvykį, kurį ironija išlukština iš dviprasmių ženkliskumo“⁹. Jos analizėje daug dėmesio skiriama keliaujančio subjekto prisiimamoms kaukėms, išskiriant diplomata kaip keliavimo būdą ir raštininką, dažytoją, valkatą¹⁰. Keliaujantis subjektas yra „antropologas ir menininkas, *dendi* ir diplomatas viename asmenyje“, kur daugiausia klausimų kelia diplomato vaidmuo, atsirandantis ne iš tekstų, bet autoriaus biografijos. Vedrickaitei svarbiau prisiimtas liudininko ir dalyvio vaidmuo, analizėje nelieka vietos teksto konstravimo ir erdvės veikimo principams. Apie keliaujančiojo vaidmenį rašo ir Vygandas Šiukščius, išskiriantis šelmio archetipą – autoriaus nuomone, kelionių apybraižose atsiskleidžia simpatijos avantiūrinei prigimčiai¹¹. Kartu su romanu *Šventoji Lietuva* ir keliomis novelėmis aptariamas kelionių apybraižų pasakotojas pirmiausia tas, kuris maino savo vaidmenis: Rimošius, kurio vardu Savickis pasirašinėjo leisdamas kelionėms skirtus kūrinius, lyginamas su „incognito“ statusu, mįslinga persona¹². Vis dėlto avantiūrizmas lieka paties autoriaus bruožas (taip jį suvokę ir ligšioliniai kritikai), kuris pereina ir į kūrinius: „Neišsipildžiusį, pilnai neatsiskleidusį Savickio avantiūrinį herojų kompensuoja paties autoriaus asmens įvaizdis“¹³.

⁶ Žėkaitė, J. *Jurgis Savickis*, Vilnius: Pradai, 1994, p. 41.

⁷ Ten pat, p. 95.

⁸ Ten pat, p. 103.

⁹ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: LLTI, 2010, p. 91.

¹⁰ Ten pat, p. 100.

¹¹ Šiukščius, V. „Avantiūrinis Jurgio Savickio herojus“, in: *Jurgis Savickis: Mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms metinėms paminėti, pranešimai*, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 102-103.

¹² Ten pat, p. 104.

¹³ Ten pat, p. 107.

Nedaug iki šiol tirti ir Vaičiulaičio kelionėms skirti tekstai. Ligšioliniuose svarstymuose, skirtingai nei Savickio atveju, ryškėja keli prieigos būdai. 1949-aisiais po *Italijos vaizdų* pasirodymo kūrinį recenzavęs Alfonsas Nyka-Niliūnas akcentavo Vaičiulaičio „estetizmą, klasicizmą ir stiliaus bei kalbos tobulumą“¹⁴. Žvilgsnis į kelionės vietas pasakotojui yra paieška amžinųjų vertybių praeinančiame pasaulyje. Keliaujantysis ieško „spalvų bei momentų, vertų amžinos egzistencijos menų pavidalu“¹⁵, todėl kelionės vaizdai yra veikiau simboliški, nei atspindi subjekto patirtį, atskleidžia, koku būdu subjektas suvokia erdvę ir ją konstruoja iš naujo tekste. Literatūrologas Manfredas Žvirgždas Vaičiulaičio tekstuose akcentuoja tautinę tapatybę ir jos atradimą svetimose vietose („ne tik fiksuojami pro traukinio langus ar fotoaparato objektyvą pralekiantys gamtos ir kultūros stebuklai, bet ir išvelgiamos tam tikros sąsajos su konkrečia lietuvių patirtimi“¹⁶), o raiška visų pirma sietina su poetiniu talentu¹⁷. Akcentuojamos jauslės, nuo kurių pereinama prie jausmų ir patirties apmastymo, transcendencija primena „magiškąją realizmą“, apie kurį Vaičiulaitis yra rašęs kritiniuose tekstuose, tačiau tokiems saitams trūksta pagrindimo. Trumpoje kelionių knygų apžvalgoje nesvarstoma, koku būdu pasakotojas suvokia patiriamas vietas, pasirenkami žiūros taškai neleidžia išskleisti teksto kompleksškumo.

2015-ųjų *Italijos vaizdų* leidime sudarytojos Virginijos Babonaitės-Paplauskienės pratarmėje bei kūriniiui skirtame tekste Vaičiulaičio kelionė interpretuojama kaip viltis „iš gilios senosios kultūros pasisemti išminties“¹⁸. Daugiau dėmesio skiriama kontekstui, istorijai, autoriaus biografijai, remiamasi ištraukomis iš asmeninių dokumentų. Knygos sudarytoja tekstą vadina peržengiančiu kelionių žanro ribas, pasakotojo ieškojimas „naujų pasaulių, naujų patyrimų, suteikiančių kūrybinių impulsų“¹⁹ straipsnio autorei nesisieja su kelionių literatūrai būdingais bruožais. Pasakotojo formulė „aš – kitas; aš – kita kultūra“ autorei yra „senosios istorijos balsai, pasiekę kito sielą, transformuojami išgryninant kalbančiojo santykį su jį supančia aplinka“²⁰ – žymimas istorijos, aplinkos ir pasakotojo santykis. Panašios strategijos laikosi ir Gabija Bankauskaitė-Sereikienė: pasakojimas interpretuojamas kaip keliaujančiojo „bandymas suvokti save ir savo santykį su praeities ir

¹⁴ Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Žvirgždas, M. „Pakeliui į elegantiškas šventyklas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 11-12, 2002, p. 524.

¹⁷ Ten pat, p. 524.

¹⁸ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, [sudarytoja Virginija Babonaitė-Paplauskienė], Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2015, p. 9.

¹⁹ Ten pat, p. 129.

²⁰ Ten pat, p. 132.

vaizduojamu momentu“, kuris atskleidžia, „kad mes patys sau esame kur kas gilesnė paslaptis nei atrodo iš pirmo žvilgsnio“²¹. Pasirinktu analizės kampu kelionė yra „galimybė sugrįžti į save ir kartu į pasaulį“²², o išorinio regėjimo ir vidinės patirties sintezė atskleidžia pasaulio kismą ir tai, kas jame lieka amžina, bet teksto konstravimo ir pasakojimo būdas lieka už recenzijos ribų. Vaičiulaičio kelionių apybraižos yra minimos magistriniuose darbuose nagrinėjant poelgio filosofiją²³ ir meilės temą ankstyvojoje prozoje²⁴, tačiau tokiu aspektu nagrinėjant šiuos kūrinius jie yra suvokiami kaip fikcinės literatūros dalis, nelieka egodokumentinio žanro ypatumų.

Vaičiulaičio kelionių užrašus daugiausia nagrinėjusi Vedrickaitė subjektyvumo raišką tapatina su atspindžio problema ir kelia klausimą dėl skaitytojo lūkesčių neatitikimo, kai atsiduriama „totalioje subjektyvumo eksponavimo ir literatūrinės konvencijos, iš dalies pavaldžios istoriniam meno srovių diktatui, stichijoje“²⁵. Keliaujantis subjektas analizėje suvokiamas kaip piligrimas, atsispiriantis nuo Lietuvos, tampančios visą Vaičiulaičio kelionių literatūrą vienijančiu sandu. Akcentuojamas pasakotojo subjektyvumas, erdvės reflektavimas, pabrėžiama *vidinės* realybės kalba, kai pasaulis vienu metu ir stebimas, ir deformuojamas²⁶. Centre išlieka subjektas ir jo vaidmuo, o ne kuriama erdvė: „Būtent keliaujančiojo/pasakojančio subjekto refleksijos, moralinės, filosofinės, estetinės interpretacijos tampa turiningiausia kelionės apybraižų dalimi“²⁷. Kreipiant dėmesį (tik) į *realybės* pėdsaką, neatsižvelgiama į patirtinio rašto gebėjimą „apsimesti“ tikrove: pasaulio „deformacija“ tik minima, nors ji galėtų būti atsakymas, kodėl tekste atsiranda tik tam tikros kelionės vietos. Tekste atskyrus erdvės konstravimą ir subjekto interpretaciją, nebelieka vietos kalbėti apie transformuojamą *realybės* pasaulį.

Žvelgiant į ligšiolinę tekstų recepciją akivaizdu, jog joje ryškinamas erdvės kūrimas, tačiau lieka neaiškūs jo kūrimo principai, pasakotojo ir konstruojamos erdvės santykio problema, liekama per daug prisirišus prie biografijos, empirinio pasaulio faktų. Šiai problematikai yra skirtas šis darbas, kuriame remiamasi Henri Lefebvre, Yi-Fu Tuano, Timo Youngso, Nandini Daso, Pierre'o Nora ir kitų teorinėmis perspektyvomis.

²¹ Bankauskaitė-Sereikienė, G. „Pamatytas laikas: kelionė – kūryba – gyvenimas“, in: *Respectus Philologicus*, 28(33), 2015, p. 191.

²² Ten pat, p. 192.

²³ Šeibelytė, K. [magistro darbas] *Poelgio filosofija Antano Vaičiulaičio prozoje*, 2018.

²⁴ Jakutavičienė, V. [magistro darbas] *Meilės tema A. Vaičiulaičio Valentinoje ir ankstyvojoje prozoje*, 2007.

²⁵ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: LLTI, 2010, p. 73.

²⁶ Ten pat, p. 76.

²⁷ Ten pat. 82.

Magistro darbą sudaro trys – pradedama nuo teorinių gairių, kur išaiškinamos pagrindinės sąvokos bei erdvės kūrimo principai. Kitose dalyse atitinkamai analizuojami abiejų autorių tekstai – Vaičiulaičio kelionių literatūra ir Savickio kelionių apybraižos.

1. Teorinės tyrimo prielaidos

1. 1. Kelionė ir keliautojas

Kelionės archetipas – daugumoje kultūrų išsisknijęs tropas: kelionė leidžia pažinti ir/ar pakeisti save, atrasti „kitą“, pasaulio kraštus ir jų gyventojus. Įvairių epochų ir tautų literatūroje atsikartojantis kelionės motyvas leidžia vis iš naujo pamatyti keliaujantįjį, jo aprašomas vietas bei naujai suprasti patį kelionės fenomeną. Svarbiausi kelionės elementai atsispindi kelionių literatūroje: keliautojas, objektai ir ypatingas rašte atsirandantis maršrutas, kurį nulemia subjektyvi žiūra. Pasakotojas keliauja ir užrašo savo patyrimus, empirinę patirtį transformuoja į tekstą: šis virsmas yra esminė kelionių literatūros ašis. Šio proceso metu pasakotojas renkasi individualius ėjimus, kurie veikia įvairiapusisškai ir gali kelti įtampą tarp empirinio pasaulio ir rašto, taip neišpildant skaitytojo lūkesčio „atspindėti tikrovę“, nors apie „realią“ kelionę skaitytojas nieko žinoti negali – jis mato tik tai, ką rodo tekstas. Kelionės užrašuose besitęsiantis pasakojimas atskleidžia skirtingus paties pasakotojo portretus: aprašydamas save supančią erdvę ir raštu keisdamas ir įreikšmindamas savo realios kelionės maršrutą, jis keičia(si) pats.

Į šią paradigmą patenka ir Jurgio Savickio bei Antano Vaičiulaičio kelionių tekstai, kuriuose galima matyti, kaip skirtingai galima reprezentuoti erdvę tekste ir koks netapatus ryšys gali atsirasti tarp erdvės ir subjekto. Nors geografiniai maršrutai susikerta, pasakojimai nepanašūs vienas į kitą, rodomos dvi visiškai skirtingos keliautojų figūros, todėl analizuojant galima matyti, kas skiria, o kas sieja jų konstravimą tekste.

Kelionės kaip savęs pažinimo būdo samprata žinoma nuo XIX a. didžiųjų kelionių (grandturo) laikų, susijusių su aristokratijos išsilavinimo praktikomis, kadangi pasaulio pažinimas buvo siejamas su asmenybės formavimu suvokus save priešais „kitą“²⁸. Klasikinės didžiosios kelionės kismą žymi vokiškas terminas *Bildungsreise* – tikslas nuo žinių, manierų ir kompetencijų įgijimo pakeitė kryptį, ir jauno žmogaus kelionė tapo būdu formuoti savo asmenybę, o kelionės naratyvas pradėjo fokusuotis į keliautojo subjektyvumą bei kaip kelionė veikia jo jausmus ir protą²⁹. Keliaujant buvo rašomi kelionių dienoraščiai, kurie padėdavo dokumentuoti, aptarti svetimų kraštų gyvenimo ypatumus (susidūrimą su „kitu“). Moderniųjų laikų kelionių aprašymų akcentas yra vidinė

²⁸ Korte, B. *Western Travel Writing, 1750-1950*, in: *The Routledge Companion to Travel Writing*, London: Routledge, 2016, p. 294.

²⁹ Ten pat.

kelionė – čia labiausiai išryškėja savęs pažinimo ir atrasto santykio su aplankytais kraštais elementas, savo vietos radimas santykyje³⁰. Į šį santykį visuomet įsiterpia kelionės istorinio laikotarpio problema. XX amžiaus pirmosios pusės kelionių literatūroje savęs ieškojimas papildomas dviejų pasaulinių karų inspiruotomis egzistencinėmis problemomis, laiko aktualijomis, karo aidais, tačiau akcentuojant vidinius keliautojo patyrimus apie tokį vienpusišką žvilgsnį kalbėti sunku – kokia ir ar egzistuoja istorinio (dabarties) laiko svarba subjektui, keliautojas atskleidžia savo rašte.

Aprašyta kelionė gali reprezentuoti dviejų tipų keliones: sufikcintą „siužetinių“ pasakojimą ir į dokumentavimą pretenduojantį pasakojimą³¹. Darbe nagrinėjamos kelionių literatūros atveju pastebimas abiejų tipų pasakojimų jungimas, nes, viena vertus, tai siužetu suregztas pasakojimas, kuriame akivaizdus „įsivaizdavimo“ momentas, kita vertus, tai realios kelionės išprovokuotas pasakojimas, kuriame fiksuojami realios kelionės pėdsakai, patirtinio pasaulio atvaizdai, leidžiantys skaitytojui matyti kelionės žemėlapi (arba jame pažymėti judėjimo trajektorijas). Tokio pasakojimo atveju reikšmės atsiranda „įsivaizdavimo“ ir „dokumentiškumo“ sankirtoje – su pasakotoju „susipažįsta“ ir jį atranda ne tik skaitytojas, bet ir jis pats.

Tiesioginė keliavimo patirtis sietina su keliaujančiojo keliavimo erdvės tapatybės steigtimi, kurios procesualumą pabrėžia šiuolaikiniai tyrėjai. Kaip pažymi Jakubas Lipski, kelionė gali veikti keliautoją trimis būdais: (1) (negrįžtamai) formuoti tapatybę, (2) leisti atrasti save ir (3) leisti suvokti save kaip kitą kelionėje atradus bendruomenę, su kuria tapatinamasi³². Taip išryškėja trys subjekto ir erdvės sąveikos būdai: pirmuoju tampa nebeįmanoma sugrįžti į „ankstesnį save“, tam tikra savasties dalis yra prarandama ir įgyjama nauja; antruoju subjektas keičiasi, jo turėtos savybės ryškėja ar nyksta, jis „atranda“ būdą būti savimi; trečiuoju pati kelionė ir joje atrandamos idėjos leidžia jam susitapatinti su kitais, jis atsiranda ten, kur priklauso. Šie būdai tampa tapatybės steigties proceso, kuris kelionių literatūros atveju fiksuojamas tekste (brėžiančiame tos tapatybės kontūrus), dalimis. Tokiame tekste skaitytojas susiduria su užfiksuotu dariniu, kurio ypatumai leidžia daryti išvadas ir apie procesą, ir apie rezultatą (kaip konfigūruojama keliautojo tapatybė).

³⁰ Youngs, Das, *The Cambridge History of Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 9.

³¹ Ten pat, p. 2.

³² Lipski, J. *Travel and Identity*, Cham: Springer, 2017, p. 1-7.

Tapatybės steigties procese svarbia tampa Jeano-Didier Urbaino brėžiama opozicija keliautojas vs turistai, kurioje transformuojamas Littré žodyne pateiktas *turisto* apibrėžimas: turistai – tai „keliautojas, kuris apkeliauja užsienio šalis vien iš smalsumo ir neturėjimo ką veikti, o kartais vien tam, kad pasakytų, jog jis tai padarė“³³. Pats Urbainas apmąsto turistą ir keliautoją kaip dvi skirtingas judančio žmogaus rūšis, du aktantus. Aktantinis keliautojo vaidmuo yra archetipinis, turistai – stereotipinis, tai „kiekybinė ir kokybinė archetipo degradacija“³⁴. Kitaip nei keliautojas, kuriam kelionė yra būties patirtis (būties pratęsimas, realizavimas), turistai (kaip aktantai) ontologiškai stokoja būties, jis turi tik atrodymą, bet ne buvimą³⁵. Keliautoją veikia „grynas“ impulsas³⁶, turistą – modelio (kartotės) nostalgija³⁷. Kelionės atveju žmogų judėti verčiantis geismas nėra įtarpintas – tai impulsyvus judėjimas atrasti, turizmo atveju visuomet yra įtarpinimas – jau egzistuojantis modelis (kelionių vadovas, kitų kelionės, bendrai – sekimas „kito“ pavyzdžiu). Turizmas šioje sampratoje yra atpažinimo ir verifikavimo kelionė, kai patikrinama, ar yra taip, kaip pavyzdiniame modelyje³⁸. Tokia samprata suformuoja kritinį požiūrį į turistą – tai visada yra kitas, „ne aš“, nes tai „tik mėgdžiotojas, šia prasme jis yra tas, kuris stengiasi būti panašus į keliautoją, bet iš tikrųjų nėra“³⁹. Urbaino siūloma priešprieša yra atvirai artikuliuojama Savickio tekstuose, keliautojui „prisiimant“ turistai figurą kaip vieną iš vaidmenų.

Tapatybės steigties proceso ypatumus lemia ir žanriniai egodiskurso, su kuriuo sietini nagrinėjami kelionių literatūros tekstai, ypatumai. Ši įtampa egodiskurso tyrimuose aiškinama ir grindžiama Philippe'o Lejeune'o autobiografijai taikytina „autobiografinio pakto“ samprata. Šis tyrėjas apibrėžia autobiografiją kaip „retrospektyvų pasakojimą proza, parašytą realaus asmens apie jo paties egzistenciją, koncentruojant dėmesį į individualų gyvenimą, ypač asmenybės istoriją“⁴⁰, kuri pasiūlo pats autorius⁴¹:

Viena vertus, autorius yra tas, kuris inicijuoja santykį, kreipiasi į skaitytoją, siūlydamas tam tikrą savo teksto skaitymo strategiją. Šiuo aspektu autobiografiniame pakte įrašytas autorius

³³ Urbain, Jean-Didier, „Kelionės semiotika“, in: Baltos lankos, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2009, p. 195

³⁴ Ten pat, p. 199.

³⁵ Ten pat, p. 198.

³⁶ Ten pat, p. 203.

³⁷ Ten pat, p. 200.

³⁸ Urbaino teikiamas pavyzdys – Don Kichotas, kuris keliauja ne norėdamas keliauti, bet tik todėl, kad nori pakartoti ir imituoti riterių romanuose esančias keliones. Ten pat, p. 202-203.

³⁹ Ten pat, p. 197.

⁴⁰ Lejeune, P. *On Autobiography*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989, p. 27-28

⁴¹ Ten pat, p. 29.

atsiskleidžia neva kaip tradicinis, romantizmo epochoje įsitvirtinęs suverenas – kūrinio išėjties taškas, jo prasmės ir tiesos garantas.⁴²

Tai sudėtinga pramano ir „tikrovės“ (istoriškumo) samplaika – žinodamas egodiskurso konvencijas, skaitytojas sutinka tikėti, kad rodoma „patirtinė“ (istorinė) tiesa, todėl būtent nuo jo atsako priklauso reali pakto išpildymo sėkmė⁴³. Autoriaus, pasakotojo ir veikėjo instancijų jungtis Lejeune'o apibrėžiama kaip autoriaus, pasakotojo ir protagonisto sutapimas – „jie turi būti identiški vienas kitam“⁴⁴. Autobiografinio teksto apibrėžime išryškinamos esminės problemos, kurios aktualios ir analizuojant kelionių literatūrą: retrospekcija (atminties klausimas), asmenybės istorija (pretenzijos į patirtinį rašymą) ir autoriaus, pasakotojo ir veikėjo tapatumas (identifikuoti leidžia vardas), kurios rodo, jog skaitytojui primetama „tikėti“ aprašytais įvykiais kaip įvykusiais empirinėje tikrovėje. Kelionių literatūros atveju „pasitikėjimo“ klausimas svarbus dėl to, kad pasakotojas iš esmės konstruoja savo kelionę raštu, ją keičia ir atitolsta nuo fizinės tikrovės. Pateikiami maršrutai gali būti neįmanomi, pasakotojas gali nerašyti apie tam tikras kelionės vietas (rašte atliekamas atrankos procesas), į vieną tekstą sudėti ne vieną kelionę ir panašiai. Tokiais atvejais riba tarp „tikro“ ir fikcinio teksto tampa labai įtempta, kyla klausimas, ar skaitytojas gali be išlygų pasitikėti tokiu tekstu, kuriame atsiranda „neatitikimai“. Tekstas ir jo konstravimas veikia atskleidžia subjekto sąmonės veikimo būdus, nei leidžia pamatyti rašte atkurtą empirinę kelionę, kadangi kvestionuojama tokio rašto galimybė: anot Gunnthórunno Gudmundsdóttiro, griežtų ribų tarp fakto ir fikcijos nubrėžti neįmanoma, kadangi autobiografinio teksto autoriui tenka nuolatos derinti vieną su kitu⁴⁵.

1. 2. Erdvė vs vieta

Kelionių literatūros tekste atsispindi tai, kas vyksta subjekto sąmonėje: būdai, kuriais subjektas konstruoja erdvę, leidžia matyti, koks yra keliaujantis subjektas ir kaip jis įreikšmina kelionės erdvę ir konstruoja „erdvės tapatybę“. Tekste pasireiškianti erdvės tapatybės „forma“ priklauso nuo to, kaip pasakotojas sudėlioja elementus. Empiriniame

⁴² Kundrotaitė, A. *Autobiografinis paktas kaip architektūrinis palimpsestas: Juditos Vaičiūnaitės Mabre viešbutis*, in: *Colloquia*, nr. 46 (2021), p. 138.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Lejeune, Ph. *On Autobiography*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1989, p. 5-6.

⁴⁵ Gudmundsdóttir, G. *Borderlines: autobiography and fiction in postmodern life writing*, Amsterdam; New York: Rodopi, 2003, p. 4-5.

pasaulyje erdvė keliautojui yra susijusi su vieta ir patirtimi, tačiau literatūrinio teksto atveju erdvė yra iš atskirų elementų susiformuojanti tapatybė – skaitytojas susiduria tik su šia „erdvės“ prasme ir tik tokia linkme galima mąstyti kalbant apie tekste atsirandančius erdvės konstravimo būdus. Teksto, erdvės ir pasakotojo tapatybė – tai tekstu sukuriamas konstruktas, sietinas su asmeniniu tapatumu, kuris reiškiasi per pasakotojo dėliojamą maršrutą (atkreipiant dėmesį į tai, kokios vietos ir kaip yra rodomos, kas praleidžiama).

Lietuvių literatūros tyrimuose iki šiol tirta kelionių literatūra daugiausia siejo patirtinį raštą ir jame esančias trajektorijas su „natūralaus“ pasaulio žemėlapiu⁴⁶ arba stengėsi atsiriboti nuo pasaulio referencijos problematikos tiriant tik tai, kas „pasikartoja kaip universalus literatūrinės erdvės kūrimo modelis“⁴⁷. Sujungus abu principus galima matyti, kaip kiekvieno konkretaus autoriaus tekstuose atsiranda unikalūs maršrutai, o skaitytojui pažįstama kartografija leidžia sudėlioti prasminius taškus į konkretų maršrutą, kuris leidžia matyti bendrą erdvės įreikšminimo procesą.

Keliautojas pirmiausia savo išgyvenimus patiria empirinėje tikrovėje – „įsivietina“ būdamas realioje erdvėje, tada tekste atkuria savo patirtį. Antrojo proceso (vienintelio, kurį mato skaitytojas) supratimui verta suvokti, kaip keliautojo sąmonė veikia „įsivietinant“ empirinėje tikrovėje. Čia šiuolaikinių tyrėjų požiūriu tampa svarbi erdvės ir vietos perskyra, kai keliautojas iš erdvės „pasiima“ tai, kas jam suvokiama, perpranta aplinką ir ji jam tampa vieta. Ši teorinė perskyra brėžia skirtumą tarp abstrakčios erdvės ir konkrečios vietos, su kuria keliautojas randa savitą ryšį: tik tapusi vieta erdvė tampa struktūruota ir reikšminga⁴⁸. Sąmonės perrašyta, vieta tapusi abstrakti erdvė dar kartą tampa kitokia – konkretizuota tekstine erdve tuomet, kai kelionė įrašoma/įrašyta. Erdvės konstravimas subjekto atžvilgiu yra susijęs su išankstiniu žinojimu⁴⁹: subjektas ją suvokia vienu ar kitu būdu (tik) turėdamas tam tikras žinias, nulemtas sociumo – kultūros, istorijos. Erdvė keliautojui nėra (tik) kontekstas, ji suvokiama kaip savasties dalis, kadangi veikia subjektą

⁴⁶ Butkus, V. „Literatūros topografija: lietuviškoji patirtis ir jos kontekstai“, in: *Colloquia*, nr. 26, 2011, p. 36.

⁴⁷ Vedrickaitė, I. *Erdvės matmuo Antano Škėmos, Algirdo Landsbergio ir Broniaus Radzevičiaus prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 11.

⁴⁸ Tuan, Y. *Space and Place*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 179. Apie tai rašo Garane: „Both Michel de Certeau and Henri Lefebvre note that the transformation of “space” into “place” is integral with the process of passing from the Imaginary into the Symbolic order through spatial separation from the mother’s body“. Garane, J. *Discursive Geographies*, Amsterdam-New York: Rodopi, 2005, p. 15.

⁴⁹ Lefebvre, H. *The Production of Space*, [translated by Donald Nicholson-Smith], Oxford: Basil Blackwell, 1991, p. 230.

ir jo kūną tiesiogiai: Lefebvre lygina ją su šešėliu, veidrodžiu ar miražu⁵⁰. Jos patyrimas sietinas su keliautojo tapatybe ir jos tapsmu⁵¹. Kelionė yra judesys – judantis kūnas užvaldo kiekvieną erdvę, kurioje atsiduria, pasisavina ją: savo buvimą jis suvokia per vietą, kurioje yra, ir tampa tos vietos centru, atskaitos tašku. Erdvė ne tik (at)kuriamą sąmonėje, subjektas pratęsia save joje, o ji pratęsia subjektą, tampa imanentine jo dalimi dėl patyrimo: kaip voratinklio tinklas erdvę įtraukia subjektą į savo jau suformuotą kultūrinių ir socialinių reikšmių tinklą lygiai taip pat, kaip subjektą erdvę įtraukia į savo konstruojamą tekstą prisodrinamas jį tik sau aktualiomis reikšmėmis⁵². Kaip pabrėžia Tuanas, vieta negali egzistuoti be erdvės ir *vice versa*: pirmosios stabilumas ir teikiamas prieglobstis (saugumas) yra priešprieša antrosios atvirumui ir laisvei. Jei „erdvė“ bus suvokiama kaip judėjimo galimybė, „vieta“ – tai sustojimas, pauzė⁵³, vadinasi, be vieno, nebūtų kito. Šie procesai, vykstantys keliautojo sąmonėje, skaitytojui nėra matomi – jam „pasiekiamą“ tik užfiksuoto maršruto konstrukcija/konfigūracija.

Ikitekstinėje kelionės patirtyje erdvė veikia (keliaujantį) subjektą – jis „įsivietina“ savo kelionės metu aplankomose vietose, „pasisavina“ vietas ir palieka savo tapatybės įspaudą sukurto maršruto įrašė. Kelionės erdvės ir keliautojo tapatybės įspaudas atsiranda per konkrečiai tekstualiai realizuotą įsivietinimą: čia įsiterpia laiko ir atrankos dimensija. Skaitytojas mato, kaip pasakotojas-keliautojas „įsivietina“ (susiduria su minimomis vietomis, aprašytais savitu būdu) ir toliau suvokia bendrus subjekto „įerdvinimo“ kontūrus. Taip atsiranda priešprieša tarp patirtinės kelionės ir skaitytojo „kelionės tekstu“ („įsivietinimas“, sietinas su skaitytojui nepasiekiamą patirtimi empirinėje tikrovėje, vs „įerdvinimas“, sietinas su kelionių literatūros tekstu). Keliautojo sąmonėje atsiskiriančios teorinės vietos ir erdvės sampratos naudingos minimai priešpriešai ir kai kalbame apie tekstinę kelionės realizaciją – „įsivietinimo“ procesą ir skaitytojo gebėjimą (at)kurti (suvokti), kokią erdvę suformuoja tos tekste minimos vietos. Ši priešprieša yra susijusi su keliautojo „atrankos“ procesu: už teksto ribų likus „realiai erdvei“ per tekste minimas vietas sukuriama kitokia autentiška keliavusio ir papasakojusio apie savo kelionę erdvė.

⁵⁰ Ten pat, p. 184. Žr. taip pat p. 311, p. 313. Panašias mintis galima aptikti ir Certeau požiūryje į „erdvines praktikas“. De Certeau, M. *The Practice of Everyday Life*, [translated by Steven Rendall], Los Angeles: University of California Press, 1997, p. 115.

⁵¹ Lefebvre, H. *The Production of Space*, [translated by Donald Nicholson-Smith], Oxford: Basil Blackwell, 1991, p. 313.

⁵² Ten pat, p. 38-39.

⁵³ Tuan, Y. *Space and Place*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 6.

Šios vietos ir judėjimas tarp vietų (jo ypatumai) leidžia skaitytojui suvokti, kokia erdvė atsiranda, kaip ji konstruojama pačiu tekstu, kuris kuria, o ne atkuria vietą ir erdvę⁵⁴.

Tekste sudėliotas maršrutas atveria vietų sąsajas su pasakotoju. Skaitytojui atsiveria kuriama erdvės vizija, kurią grindžia ir pasakotojo (ne)deklaruojamas ryšys su vieta („įsivietinimo“ priešastis), ir tarp minimų vietų atsirandantis santykis ar įtampa. Tekste atsirandantis maršrutas svarbus tiek pat, kiek atskiros vietos, prie kurių sustoja subjektas rašydamas, ne „natūralaus“ pasaulio objektų išsidėstymas, bet pačiame rašte ryškėjanti kelionės taktika: vienos vietos aprašomos, kitos lieka vos paminimos arba apskritai nepatenka į pasakotojo akiratį, maršrutas (=pasakotojas) neigia šių vietų egzistavimą. Tuo pat metu svarbu ir tai, kad kiekvieną kartą iš naujo patirdamas tam tikrą vietą pasakotojas ją keičia, ji transformuojama tekste – ta pati vieta tam pačiam subjektui priklausomai nuo aplinkybių ir laiko, atrodo kaip visiškai kitokia, netapati. Ryškus to pavyzdys – Vaičiulaičio kelionių užrašai, kai keliaujama „dukart“, vieną kartą iš karto užrašant savo patyrimus, kitą kartą – praėjus daugeliui metų: tekstai yra skirtingi, juose užfiksuojamos skirtingos detalės, kurios sujungia pasakotoją su erdvės elementais. Erdvės „pasisavinimas“ ir atsirandantis vaizdinys visada skiriasi nuo abstraktaus (išankstinio) įsivaizdavimo apie konkrečią vietą ar šalį: pasakotojo subjektyvumas gali eliminuoti idėjas iš erdvės, jų (ne)sąmoningai nepriimti – tada tokiu pačiu principu bus konstruojamas ir tekstas. Kelionės pasakojimo suvokimą komentuojantis Rolandas Barthes’as pabrėžia, kad monumentai ir žinomos, keliautojų nuolatos lankomos vietos praranda savo pirmines reikšmes – jų išvardinimas nieko nereiškia – tai žvilgsnis į erdvę „be prasmės“⁵⁵: pasakojimo reikšmė atsiranda dėl vietos ryšio ir santykio su subjektu bei savito erdvės pajutimo, kuris aprašomas tekstuose.

Be to, skaitytojas susiduria su kelionių literatūros tekstu kaip su medijos medija: pasakotojo „įsivietinimas“ skaitytojui pažinus tik tiek, kiek jis mato išdėstytą maršruto konfigūraciją, kuri formuoja reikšmingą erdvę. Skaitymo procesas atveria naujos kelionės galimybę: keliaujama tarsi paskui pasakotoją, jo kelionės rezultatu. Skaitytojas vienu metu ir kartoja, ir nekartoja šios kelionės: jis seka jau sudėliotu pasakotojo maršrutu. Subjektas ne tik pats tampa medija, kuri perkeičia vietą „praleidžiant“ ją per savasties „filtrą“, bet kita medija (raštu) savo pojūčius atkuria iš naujo taip, kad jie būtų pasiekiami ir suvokiami skaitančiajam. Todėl galima kalbėti apie dvigubą medijų veikimą: pirmiausia apie tai, kaip

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Barthes, R. *Mythologies*, New York: The Noonday Press, 1991, p. 75-76.

pasakotojas „įsivietina“ erdvėje ir kaip vėliau keliautojo įsigyventos vietos yra „įerdvinamos“ perkėlus jas į raštą – užrašus, kurie yra kita medija (rašto).

1. 3. Laikas ir atmintis

Medijavimo aspektu svarbiu tampa ir laiko ir atminties problema. Timo Youngso ir Nandini Daso požiūriu, kelionių literatūroje esminis fizinio judėjimo per erdvę ir einančio laiko santykis⁵⁶: judama ir ten, ir ten. Laikas ir erdvė tampa neatskiriami: subjekto erdviniai patyrimai, susidūrimas su realiame gyvenime užfiksuotomis „laiką stingdančiomis“ materialios erdvės dalimis, pavyzdžiui, su architektūros ar skulptūros paminklais bei kitais erdvės atributais, gali įgalinti keliones laiku⁵⁷.

Kelionių literatūroje laikas egzistuoja ne vienu „pavidalu“. Viena vertus, tai pačios kelionės besitęsiantis laikas, reprezentuojamas pasakojant. Jį galima „suspausti“ arba „iššęsti“, priklausomai nuo to, kiek dėmesio tekste skiriama atskiriems kelionės etapams. Kita vertus, egzistuoja ir kitas „pavidalas“, susijęs su atmintimi, kai vaizduojamas „sustabdytas“ (statiškas) laikas, kuris yra užfiksuotas kultūros paminkluose tada, kai jie yra rodomi tekste.

Pastarasis aktyvina atminties problemą, kuri taip pat yra dichotomiška: tai pasakotojo atmintis, individualizuojanti pamatytas vietas (todėl svarbu ir kelionės ir rašymo apie kelionę laiko skirtis, retrospekcija), ir atmintis, sietina su atminties vietomis, kultūriniu klotu. *Lieux de mémoire* (atminties vietomis)⁵⁸ Pierre'as Nora vadina vietas, iš kurių suformuojama ir/ar susiformuoja bendruomenės atmintis. Tai muziejai, archyvai, kapinės, kolekcijos, šventės, monumentai, šventyklos – kitos epochos liudininkai. Vietomis juos padaro trys aspektai – materialus, simbolinis ir funkcinis. Jie egzistuoja kaip erdviniai materialūs dariniai, funkcionuojantys kaip simboliai. Atminties vietos atsiranda, kai nyksta kasdienė atmintis, kai atsiranda pertrūkis tarp dabarties ir praeities. Pagrindinė jų funkcija – simbolinė: jie sukuria praeities „vizija“, ir šios „vizijos“ reikšmė gali kisti. Kaip rašo Nora,

kitaip nei istoriniai objektai, *lieux de mémoire* (atminties vietos) neturi referentų tikrovėje; arba, veikiau, jos yra savo pačių referentai: tai grynai, išskirtinai savi-referenciniai ženklai; tai

⁵⁶ Youngs, Das, *The Cambridge History of Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 415.

⁵⁷ Tuan, Y. *Space and Place*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001, p. 125.

⁵⁸ Nora, P. „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“ (Translated by Marc Roudebush), *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, Spring, 1989, p. 23.

neraiškia, kad jie neturi turinio, fizinės esaties ar istorijos; tai suponuoja, kad tai, kas paverčia juos lieux de mémoire, yra kaip tik tai, kas leidžia jiems pasprukti nuo istorijos. Šia prasme, lieux de mémoire tai dviguba vieta: tai į save nukreipto eksceso (pertekliaus) vieta, sutelkta savo pačios varde, bet sykiu visuomet atvira visai eilei jos galimų įreikšminimų.⁵⁹

„Atminties vietų“ samprata leidžia suprasti keliasluoksnių vietų prigimtį – viena vertus, objektai, sutinkami keliaujant, yra šiandieninės fizinės realybės objektai, turintys savo vietą tam tikroje aplinkoje, tapę jos dalimi, kita vertus, jie veikia kaip simboliai⁶⁰ – tai, ką jie reiškia galima pavadinti šių vietų „krūviu“. Taip šios vietos gali katalizuoti skirtingas reikšmes keliautojui, atsiduriančiam šalia jų: jis gali arba „atrankinti“ vietos simbolį susiedamas ją su savo išankstinėmis žiniomis ir/ar kultūrine atmintimi, vietą matyti kaip empirinės tikrovės dalį nepaliesdamas simbolinės jos reikšmės arba ją praleisti pro akis. Nora analizuoja vietas, kuriose įamžinta nacionalinė (prancūzų) atmintis, kuri tam tikra prasme siaurina šių vietų suvokimą. Ypač tai aktualu kalbant apie kelionių literatūrą, kadangi keliaujama per skirtingas šalis ir vietas, todėl veikiau vyksta „kultūriniai mainai“, nei keliautojas tiksliai atsispiria nuo išimtinai tam tikrai tautai priskirtinų istorinių įvykių.

Michaelas Rothbergas, pasirenkantis paties Nora pasiūlyto žodžio lieu (vieta) vertimo į vokiečių kalbą variantą *Knoten* (mazgas), siūlo konceptualizuoti ir plėsti Nora sampratą ir jos aiškinimus⁶¹. Rothbergas siūlo suprasti vietas kaip nuolat besimezgančių reikšmių centrus: tai nuolatinis ir dinamiškas procesas⁶² – toks, kokia yra ir pačios atminties prigimtis. Tai reiškia, kad vietos tampa „atviros“, vadinasi, pats jų suvokėjas „pasiima“ sau svarbias reikšmes. Nuolatinis reikšmių mezgimosi procesas tapatinamas su įvairiakrypte atminties prigimtimi – taip, kaip objektas gali būti „perskaitytas“ skirtingais būdais priklausomai nuo to, koku „pjūviu“ jį pamatys subjektas, lygiai taip pat veikia ir atmintis.

Rothbergo teigimu, atmintis randasi netikėtai, iš įvairiakrypčių susikirtimų, priklausomai nuo to, kaip bus interpretuojami skirtingi elementai, taip pat čia veikia ir laikas – žymus susikirtimas gali įvykti tarp dabarties ir praeities⁶³. Būtent tokie susikirtimai kelionės užrašų tekste rodo skirtingą pasakotojų žiūros tašką bei atskleidžia jų tapsmą

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Nora, P. *Realms of Memory: Reconstruction of the French Past*, vol. 3, New York: Columbia University Press, p. xi.

⁶¹ Rothberg, M. “Between Memory and Memory”, in: *Noeuds de mémoire: Multidirectional Memory in Postwar French and Francophone Culture*, Yale French Studies, No. 118/119, 2010, p. 7.

⁶² Ten pat.

⁶³ Ten pat, p. 9.

žvelgiant į tekstą kaip visumą. Nuolatinis kismas, tam tikrų reikšmių išsitynimas ar dauginimasis, neturėtų būti matomas kaip praradimas⁶⁴ – tokiu požiūriu nagrinėjant kelionės tekstus pasidaro svarbu ne tik tai, kas aprašyta, bet ir tai, kas lieka nepaminėta.

Aptarti klausimai leidžia susidaryti kelionių literatūros tyrimo gaires: pasakotojo laikysena, jo asmeninis būdas matyti pasaulį, atsiveriantys „atminties mazgai“ ir klodai leidžia stebėti atsirandant ypatingą ir nepakartojamą keliautojo žemėlapi, kuriame išdėstyti objektai sudaro skaitytojo „kelionės“ maršrutą. Sekant šiuo maršrutu, galima matyti ne tik, kaip keičiasi pasakotojas, bet ir kaip skirtingai erdvė gali būti konstruojama remiantis skirtingomis atsirandančiomis jungtimis su ja. Analizės dalyse bus tiriama, koku būdu keliaujantysis užrašydamas (per)kuria kiekvieną erdvę, kurioje atsiduria, ir kaip steigia save šioje erdvėje (kas jam svarbu, nesvarbu, kokias „reikšmes“ jis suteikia matytoms vietoms, ką jos keliautojui sužadina) ir kokia laikysena atsiskleidžia šiame perkūre ir kokia tapatybė steigiama.

⁶⁴ Ten pat, p. 10

2. Vaičiulaičio kelionės – praeities (re)konstrukcija ir atgaivinimas

Antano Vaičiulaičio kelionių literatūros palikimas – kūriniai *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* (1937) ir *Italijos vaizdai* (1945), išleisti 12 metų skirtumu: pirmasis rašytas netrukus po kelionės arba jos metu, antrasis – kelionių po Italiją reminiscencijos.

Pirmoji knyga – kelionių po Europą pasakojimai, kuriuose užfiksuotos pasakotojo kelionės iš Italijos per Prancūziją, Vokietiją, Lenkiją ir Suomiją. Pasakojimas pradedamas nuo Italijos, Sirakūzų, kurie pirmiausia iškyla iš praeities ir sukuria išankstinio žinojimo ir realios vietos susikirtimą. Italijos žemėse vaikščiodamas po kultūriškai ir istoriškai žinomas ir sau svarbias vietas, pasakotojas nuolat atkuria tai, ką apie jas žino, todėl fiksavimas jam – būdas „atstatyti“ praeitį ir supinti su dabartimi. Taip išryškėja pasakotojo kultūrinės žinios bei jungčių su erdve būdas ir laiko kategorijos svarba, kadangi nuo pirmųjų puslapių fiksuojama dabarties ir istorijos sankirta. Pasakotojas knygos skyrius kuria iš apsilankymų Sirakūzuose, Neapolyje, Romoje, Asyžiuje, Sienoje, Florencijoje, Pizoje, Avinjone, Šartre, Luvro muziejuje, Paryžiaus gatvėse, Alpėse, kertant Vokietijos sieną, Lozanoje, Niurnberge, Bairote, Goethe'ės ir Schillerio namuose Veimare, Leipcige, Krokuvoje, Laplandijoje, Helsinkyje, šalia gyvenančios profesoriaus Mikkolos šeimos namuose bei Imatroje. Kiekviena kelionė – atskiras epizodas, jie išdėstyti chronologine tvarka ir siejami vienas su kitu: pamačius vieną objektą, neišvengiamai iškyla kitas, anksčiau kitame mieste matytas objektas. Maršrutas veda šiaurės link, kol pasiekia Suomiją, o pasakojime atsispindi pasakotojo žiūros taško ir fiksuojamų objektų kaita.

Po dvylikos metų išleistuose *Italijos vaizduose* pasakojimo logika kinta – pasakotojas aprašo prisiminimus iš kelionių po Italiją ir joje esančias kultūriškai ir istoriškai svarbias vietas, kiekvienai iš jų skirdamas po atskirą skyrių. Pradedama Teracinos miestu ir Jupiterio šventykla, toliau (mintimis) keliaujama į Karpineto Romano, Neapolį, Amalfį, Ravelą, Sorentą, Kaprio salą, Milaną, Postunijos urvus, Florenciją, Veneciją, Piedro Mascagni koncertą Romoje, Romos kapines. Dar du papildomi skyriai yra dedikuoti Romai. Skyrių pavadinimai rodo, kad vieta ne visada yra svarbi pati savaime: užrašydamas prisiminimus iš savo kelionių, pasakotojas sieja juos su aplankytais objektais arba sutiktais žmonėmis ar įvykiais (koncertas, Mussolinio kalba Venecijoje).

Kelionių užrašų knygoje atpasakojami maršrutai susikerta, tačiau nepersikloja ir nesikartoja: vėlesniame kūrinyje fiksuojamos labiausiai įsiminusios vietos Italijoje. Būtent

susikirtimo taškai yra itin svarbūs pasakotojo kuriamam kelionės žemėlapiui, kuris išsitiesia per abi kelionės knygas.

2.1. Erdvę „atrakinantis“ pasakotojas

Vaičiulaičio pasakotoją galima įvardinti kaip praeities atradėją – kiekvieną vaizdą jis pirmiausia bando „atrakinti“ per kultūrinę-istorinę prizmę. Konstruodamas pasakojimą, jis konstruoja ir pats save kaip atsiskiriantį nuo kitų keliaujančiųjų, tačiau, kitaip nei Savickis, jis nesistengia artikuluoti savo kitoniškumo jį siejant su turistavimu. Priešingai, jis atskleidžia, kodėl kiti keliautojai atsiduria tose pačiose vietose kaip ir jis. Tai ryšku *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*: plati kelionės geografija leidžia atsidurti labai skirtingose erdvėse, kurios įtraukiamos į raštą. Jis neatsiskiria, bet susitapatina su vietomis jas padėdamas kitam girdėti ir matyti „atrakinimo“ procedūras, užfiksuotas knygos puslapiuose. Praeities (re)konstravimo ir atgaivinimo kelionė prasideda nuo neakivaizdaus (ne kiekvienam matomo) ryšio su praeitimi žymėjimo: „dabar, vaikščiodamas Kapucinų latomijoje, pats neįspėsi čia buvus kasyklą“⁶⁵. Fiksuodamas savo įspūdžius, pasakotojas kalbiškai sieja save su kitais ir tokiu būdu suardo priešpriešą tarp autentiško keliautojo ir modeliu sekančio turistu. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* pasakotojas kartu yra ir dokumentuotojas, kuris stengiasi atkurti kuo daugiau įsiminusių vietų, priešingai nei *Italijos vaizduose*. Skirtingi kūriniai leidžia pamatyti, kaip tas pats pasakotojas gali skirtingai (at)kurti erdvę ir išryškinti skirtingus esminius momentus laike ir erdvėje net tada, kai referuojama į tą pačią kelionę. Pagrindinis skirtumas – laikas ir jo perspektyvos kismas, kuris atsispindi pasakotojo žiūroje. Viena vertus, retrospektyvus žvilgsnis keičia pasakotoją *Italijos vaizduose*, kita vertus, laikas sujungia abu pasakojimus: kelionė mintimis per tas pačias vietas leidžia matyti pasakotojo tapsmą. Su tuo susijęs *Italijos vaizduose* esantis gilesnis žvilgsnis į aplinką ir į erdvės fiksavimą: pasakotojas pasirenka kelias konkrečias vietas ir atskleidžia savo išskirtinį santykį su jomis. Abu kūriniai rodo, kaip tas pats pasakotojas, skirtingai suvokdamas savo keliones (atsiradus laikinei distancijai), atranda skirtingus jungties taškus su erdve ir skirtingai ją konstruoja tekste.

Su pasakotojo laikysena, kai aplinkiniai laikomi artimais ir suprantančiais pasakotoją (jiems jis ir „atrakina“ erdvę), galima sieti ir abiejose knygose atsirandantį kreipinį „tu“, kuris steigia patį pasakotoją: kreipimasis į save iš (laikinės) distancijos rodo norą tapatintis

⁶⁵ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 8.

su kitu – tuo, kuriam teks knygą skaityti. Radęs būdą „kalbėti“ su savimi praeityje, atskirti „tada“ ir „dabar“ gramatiniu laiku ir antruoju asmeniu, pasakotojas kartu ir brėžia praeities ir dabarties distanciją, ir ją naikina.

Tekste pasikartojantys „tu“ („Tu savo mintyse dar grįžtum prie S. Ruffino aikštės“⁶⁶) rodo, kad mintyse sugrįžti verčiamas ne kas kitas, o pats prisiminimuose klajojantis pasakotojas. Vedrickaitė, rašydama apie *Italijos vaizduose* nuolat atsirandantį „tu“, vadina jį vienu iš būdų atnaujinti kalbėtojo tapatybę:

Italijos vaizdų adresatas iš dalies formuoja ir patį *kalbantįjį subjektą*: tas paslaptingas TU Vaičiulaičio peregriną paverčia mokytoju, intelektualu ir dvasios vadovu. Mokytojas vedžioja TU vaizduotę po Italijos žemę ne tik tam, kad mokinys ją atpažintų, savo atmintyje atkapstyti galimus jos vaizdų pakaitalus ar abstrakčius provaizdžius.⁶⁷

Tai susiję su retrospektyviu žvilgsniu vėlesniajame kūrinyje – pasikeitęs laiko suvokimas keičia pasakotoją.

Kelionių literatūroje svarbūs pradžios ir pabaigos taškai, kurie žymi keliaujančiojo vidinės kelionės pradžią ir baigtį – fiksuoti savo išgyvenimus galima ir nuo minutės, kai paliekami namai, ir nuo įžengimo į svetimą, (dar) nepažįstamą erdvę. Taip pasakotojas nurodo ne tik du erdvę žyminčius taškus, bet ir atskleidžia savo „įsivietinimo“ principą. Būdas, kuriuo pradeda pasakoti, leidžia pamatyti vidinį nusiteikimą kelionei, atskleidžia svarbiausius erdvės konstravimo principus: erdvės ir keliautojo pristatymo manierą ir kalbėjimo būdus. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* pasakotojas pradeda ne tik atveddamas skaitytoją į jam (ne)pažįstamą erdvę, Sirakūzus, bet ir pristatydamas savo būdą matyti ir aprašyti vietas:

Iš kažkur ir iš kažkada toki vaizdai manyje buvo likę apie Sirakūzų miestą. Ir stovėdamas ties šitais griuvėsiais, norėjau atstatyti žemėmis ir metais užneštus namus, nutiesti siauras, dideliais akmenimis klotas gatves ir jose atgaivinti jau nuo amžių neminimus vardus.⁶⁸

Atveddamas skaitytoją į miestą, po kurį keliauja, pasakotojas kartu veda ir savo (išankstinio) žinojimo taku – jis pastebi ir atkuria tai, ką gali (at)pažinti. Kultūrinio

⁶⁶ Ten pat, p. 34.

⁶⁷ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 85.

⁶⁸ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 7.

konteksto svarba išryškėja jau pasakojimo pradžioje – prisiminęs Archimedą, ištarusį „Eureka!“, šį vaidmenį prisiima ir pats, lydėdamas skaitytoją į kelionę po savo asmeninį patyrimą. Kartu įtraukiami ir pasakotojo prisiminimai: jie į tekstą įtraukiami per asociacijas ar prisimenant skaitytas istorijas ir siužetus, kuriuose jis pats atsiduria ar įsitraukia. Pasakotojas-keliautojas „skaito“ erdvę ir, kita vertus, „skaito“ tekstus, praeitį ir idėjas, kurie yra joje įrašyti. Keliavimas Vaičiulaičio pasakotojui – tai erdvės ir jos ženklų kaip atminties vietų (kaip juose įrašytų tekstų) skaitymas ir (at)pažinimas. Jis vykdo (ne)sąmoningą ar bent jau skaitytojui neaiškia atranką: kriterijai, kurie lemia tai, kokios vietos žymimos ir/ar aprašomos, o kokios – ne, lieka nepasiekiami skaitytojui.

Italijos vaizdai pradedami kvietimu į kelionę – vienu metu žadama Italijos saulė ir primenamas didžiosios kultūros pasaulis – tai kitoks atėjimas į erdvę, susijęs su pakartotiniu matymu, permąstymu to, kur yra būta ir ieškojimas naujų būdų papasakoti apie tą pačią kelionę:

Kada tu išsiilgsi saulės ir minkšto vėjo, žydros padangės ir mėlynų jūros vilnių, bent atsiminimuose pasikelk su manim į mažą italų miestelį, kurio vardas Terracina, ir, užkopęs ant kalno prie Jupiterio šventyklos griuvėsių, žvelk plačiai ir giedriai į tuos didelius vandenį, o paskui nurimęs klausykis marių ošimo žemai po tavo kojų.⁶⁹

Svarbu ir tai, kaip keliaujama – *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* pasakotojas fiksuoja ne tik kelionės maršruto taškus, bet ir kelionės būdą. Kelionės traukiniais ne tik nulemia kryptis, bet ir verčia susitikti su kitais keliautojais, turistais ir vietiniais, kuriuos stebint išsiskleidžia erdvės „charakteris“ ir žiūros perspektyva: atsidūrus taip arti greta „kito“ neišvengiamai atrandama ir savo paties vieta.

Kūriniai reprezentuoja skirtingus erdvės konstravimo principus – nuo kone realiu laiku fiksuojamų išgyvenimų (*Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*) iki nugludintų prisiminimų, kurie leidžia Italijos vaizdą konstruoti iš 19 trumpų epizodų (*Italijos vaizduose*). Nepaisant to, kad Vaičiulaičio tyrėjai apibūdina *Italijos vaizdus* kaip atsiduriantį ant ribos tarp kelionių užrašų ir novelių, abu tekstai pratęsia vienas kitą: pasakotojo pozicija išlieka tokia pati, o atsirandantis „tu“ atskleidžia ryšį tarp abiejų kalbėtojų. Abiejuose kūriniuose pasakotojui erdvė yra reikšminga tiek, kiek ji istoriška ir leidžia sugrįžti į praeitį, primena

⁶⁹ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 5.

kultūros plačiąja prasme gimimą ar asmeninius pasakotojo prisiminimus iš pasakojime įvairiais pavidalais atsirandančios Lietuvos.

2.2. Atgaivinta praeitis

Laikas Vaičiulaičio kelionių literatūroje svarbus keliais aspektais – pirma, tai 12 metų, skiriančias kūrinį išleidimą, antra, tai nuolatinis istorinis žvilgsnis į aplinkinį pasaulį dažnai „atsisakant“ matyti ir fiksuoti dabartį. Kelionės ir jos užrašymo laiko skirtis – vienas pagrindinių elementų, kurie skiria ir pasakojimo būdą, ir kelionėje fiksuojamą erdvę: *Italijos vaizduose* dėl retrospektyvaus žvilgsnio siaurėja geografija bei objektų spektras. Laikinė distancija verčia pasakotoją rašte fiksuoti tik tai, kas atmintyje liko praėjus daugiau nei dešimt metų nuo kelionės, o pasikeitęs gyvenamasis laikas leidžia kitaip matyti tas pačias vietas. *Italijos vaizdų* pasakojime retrospektyvus žvilgsnis leidžia kitaip pažvelgti į ankstesnę kelionę, ją dėlioti iš naujo. Šia prasme šis kūrinys yra tarsi „netikra“ kelionė – tai grįžimas į laiką į prisiminimus, atminties tyrimas: kertasi ne tik dabartis ir istorija, bet ir asmeninė praeitis – keliavimo laikas. Tai atskleidžia teksto dėliojimo principas – tai „stambiųjų planų“ dėlionė, atverianti atminties „plyšius“: dukart žiūrint į tą pačią kelionę, vietas, kurios pasikartoja abiejose, yra aprašomos skirtingai.

Keliagubas laiko susikirtimas *Italijos vaizduose* rodo, kaip istorinės ir savos praeties prizmė „uždengia“ dabartį. Pasakotojas atsiriboja nuo „tikrovės“, tad viskas, ką mato, stebi ir fiksuoja keliautojas – tai nuolatinis praeties ir savo atminties narstymas. Vienas iš tokio atsiribojimo pavyzdžių – epizodas Pompėjoje, kur pasakotojui nepavyksta „sugrįžti“ į dabartį. Žvelgdamas į kadaise pasmerktą miestą, jis geba matyti tik svarbias istorines ašis, bet dabarties momento užfiksuoti nepavyksta:

Paliksime juos, tuos senuosius Pompėjos gyventojus. Grįžkime vėl į saulėtą Italijos dieną, į tas tuščias, plokščiais akmenimis klotas gatves, prie kurių miegti didžioji romėnų praeitis su visu savo gyvenimo įvairumu.⁷⁰

Kaip matyti, net tariamas „grįžimas“ į dabartį yra įmanomas tik tada, kai nurodoma, jog dabartinė Italija, saulėta diena, kai keliaujama po Pompėją, yra neatskiriama romėnų praeties dalis. Toks pasakojimo būdas padeda pasakotojui savo sąmonėje atkurti kelionės

⁷⁰ Ten pat, p. 26.

patyrimą, o skaitytojui leidžia vienu metu matyti ne tik kelionę, bet ir paties keliautojo kaip medijos veikimą tekste.

Keliones aprašant ne retrospektyviai, literatūroje laikas skyla į du atskirus klodus: dabartis, momentas, kuriuo pasakotojas atsiduria tam tikroje vietoje, ir vidinis laikas, tas, kuris sujungia su vietomis, o vėliau jas „įerdvina“ kelionės tekste. Vaičiulaičio kelionių literatūroje istorinis dabarties laikas nutrinamas ir lieka vien kaip nežymus pėdsakas tekste: jo metamas šešėlis čia visiškai neryškus, jis pranyksta už praeities, istorijos klodų. Todėl, nors aprašomos karo metu vykusios kelionės, šie išgyvenimai yra beveik nežymimi, juos pasakotojas pamini trumpai: grožėdamasis Florencijos miestu, pasakotojas užsimena, kodėl negali patekti į galerijas, tačiau tuo pat metu nukreipia savo dėmesį į praeitį, kultūrinį palikimą: „Buvo jau karas, didžiosios galerijos stovėjo uždarytos, bet aš ir be jų radau Florencijoje akiai peno, aptikau tiek grožybių, kurių ir vėl nespėjau visų apibėgti, nors jau ir kelintą kartą atsidūręs šiame mieste“⁷¹. Toks pasakojimo būdas parodo, kad erdvės konstravimas rašte gali būti tapti būdu išsilaisvinti nuo istorinio laiko.

Tai rodo ir epizodas su Mussoliniu: žiaurus istorinis, „tikrasis“ laikas yra priešinamas pasakotojo kuriamai vizijai, kuri atsveria žiaurumus. Tik tokiu būdu pavyksta išgyventi, išverti Antrojo pasaulinio karo dabartį, apie kurią kalbama mažai, nors jos buvimą nujaučia skaitytojas. Dabarties ir vidinio laiko susikirtimas ypač ryškinamas Venecijoje, pasakotojui patekus į minią, kuri laukia ir klausosi Mussolinio pranešimo apie pradedamą karą: pasakotojas reprodukuoja atmintyje likusius ten skambėjusius žodžius, kurie „buvo ūmai kirste sukertami, be nutęsimų, ryžtingi ir griežti, lyg vadas būtų bėgte išbėgęs čion savo valios išreikti kapotomis žodžių grupėmis, po kurių sekdamo akimirka tylos – ir vėl naujų žodžių liūtis“⁷². Mussolinio pasirodymas tekste, kuris pasakotojo atmintyje išlieka tik kaip įstrigę žodžiai ir jų tarimo maniera, priešinasi dabarties laikui. Ir pats dučė yra pristatomas kaip „valandos viešpats, imperijos kūrėjas, Italijos valdytojas“ – laikinas, bet nuožmus ir visų aplinkinių likimus keičiantis valdovas. Istorinio laiko ir pasakotojo vaizduotės susidūrimo atomazga – *Italijos vaizdų* pabaiga, kai nuliūstama, jog visa, kas artima, yra užgulta katastrofų, kraujo, ašarų, kankinimų, trėmimų ir mirčių, o pasaulis yra „žiaurus, kruvinas, žudantis“⁷³.

Vaičiulaičio pasakojime esminiu tampantis nuolat besimainantis laiko matmuo svarbus ir kaip dabarties momentas, kuriuo pasakotojas fiksuoja savo išgyvenimus, patirtį

⁷¹ Ten pat, p. 59.

⁷² Ten pat, p. 67.

⁷³ Ten pat, p. 90.

ir tokiu būdu atkuria erdvę, kuri jį supa, ir amžinybė, kurios pasakotojas ilgisi ir ieško, susijusi su istorija ir kultūra – ją pasiekti pasakotojui padeda praeitis. Tik tokiose vietose, kur gali pajauti praeities alsavimą, pasakotojas „įsivietina“ – jas fiksuoja tekste, todėl praeitis pasakotojui tampa amžina. Šis fiksuojamas dabarties momento *vs* amžinybės santykis ryškėja kelionės puslapiuose ir ypač jos pabaigoje:

Nerimo ir nuobodžio vedinas pakilau ir ėjau ežerų pakrantėmis <...>. Aplinkui nei žmogaus nei balso <...>. Ir laikas, laikas – ir jis kietai vietoje sustingęs, jau neskuba jis tolyn ir tolyn <...>... nesibaigianti, amžina naktis...⁷⁴

Fiksuojamas vaizdas ar istorija išvaduoja iš laiko ir erdvės – kol keliaujame, esame nepavaldūs laiko ir erdvės matmenims, nes juos surašiname ženklų. Simbolizavimo procesas susieja su amžinybės instancija. Kelionės pabaigoje atsirandantis amžinybės motyvas – vidinio laiko, susijusio su kultūra ir istorija, įvardinimas, priešinamas dabarčiai, „tikrovės“ laikui: „kai pasižiūri į laikrodį, tai pamatai, kad į amžinybę priartėjai dar tik dešimčia minučių“⁷⁵. Fiksuojama amžinybė priešinasi dabarčiai, išplečia momentą, į jį telpa tiek, kiek pasakotojo vaizduotė sugeba pamatyti erdvėje: pasakotojas vienu metu geba suvokti akimirkos trapumą ir neišsemiamą istoriją: rodomas momento džiaugsmas ir užsimiršimas *vs* amžinas žuvinimas⁷⁶. Taip pat, kaip viena prieš kitą vaizduojamos praeitis ir ateitis, kelionės pasakojime tiesiogiai veikia ir atminties ir užmaršties kategorijos, susijusios su laikine distancija: „Čia gali pamiršti begyvenąs mūsų dienas“⁷⁷.

Kelionės erdvę pasakotojas mato pirmiausia per kultūrinę-istorinę prizmę: aprašomos vietos jam turi istorinį krūvį, pažįstamą iš skaitytų mitų, istorijų, knygų. Dėl šios priežasties keliautojas retai kada mato kelionės vaizdus tokius, kokie jie yra – pro dabarties šydą jis stengiasi įžiūrėti kultūros klodus ir prasmes. Vaičiulaičio keliautojas (re)konstruoja vietas per „praetį“ – kultūrinę patirtį, žinomus mitus. Praeitis, pasakotojui susijusi su kultūros istorija ir civilizacijos kūrimusi, yra pagrindinė priežastis keliauti, atrasti ir „įsivietinti“: kultūros paminklai jį sustabdo, priverčia ieškoti savo vietos kultūros istorijos vingiuose. Vaičiulaičio keliaujantį subjektą Vedrickaitė tapatina su piligrimu, sekančiu pramintais religiniais takais ir patenkančiu į kultūros lopšį – Romą, kurią galima sulyginti

⁷⁴ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 203

⁷⁵ Ten pat, p. 202

⁷⁶ Ten pat, p. 15.

⁷⁷ Ten pat, p. 40.

su Jeruzale krikščioniams⁷⁸. Visa kelionė tampa „duokle“ kultūrai: pagrindinė keliautojo motyvacija tampa siekis pažinti, atrasti ir kalbėti apie vietas per kultūrą. Vis dėlto pasakotojas netampa vien tik piligrimu, jo kelionė – tai klajoklio užrašai⁷⁹. Klajokliu jis kviečia tapti ir skaitytoją, tik šis klajoja ne po (ne)pažįstamas vietas, o po sukonstruotą erdvę tekste. Grožėdamasis Chartrez miesto katedra ir pasakodamas jos istoriją, pasakotojas sako:

Kas mūsų nustebusiai akiai atvožė šitą grandiozinę knygą, iš kurios senųjų laikų žmonės skaitė pasaulio istorijos eigą, išskobtą skulptūrose ir ištirpdytą vitražų stikluose, o mes patys patiria tikrą pagarbą tolimų amžių kūrybinei dvasiai, kuri buvo galingesnė už mūsų dienų jokios atsparos teptuko, kalto ir plunksnos darbus, nors supelijusio proto išminčiai dar tebetauškia mūsų knygose apie „juodus viduramžius“.⁸⁰

Toks kultūrinių erdvės elementų supratimas ir aiškinimas siūlo prisiminti Victorio Hugo „Paryžiaus katedrą“, kurioje rašoma:

Pirmąkartė idėja – žodis – glūdėjo ne tik visų pastatų esmėje, bet reiškėsi ir jų formoje. Pavyzdžiui, Saliamono šventykla buvo ne tik šventosios knygos viršelis, ji pati buvo šventoji knyga. <...> Taip žodis slypėjo pastate, bet jo poveikslas, tarsi žmogaus atvaizdas ant mumijos sarkofago dangčio, buvo išoriniame pastato apvalkale.⁸¹

Pasakotojas „skaito“ dviem lygiais: žvelgdamas į vietą, jis „išskaito“ iš jos sau artimus dalykus, kuriuos tekste pateikia per dar vieną savo skaitytą tekstą. Istorijos/architektūros paminklų „skaitymas“ kartu su visa erdvėje iškalta istorija pasakotojui yra būdas ir ją patirti, ir ją įsirašyti. Savo (kartos ir kultūros) vietos ieškojimas atsispindi, kai praeitis lyginama su dabartimi, kuri pasakojime kiekvieną kartą „pralaimi“ pasakotojo vaizduotei. Su vietos „skaitymu“ susijusi ir literatūrinė plotmė – atvykęs į Florenciją, pasakotojas iš karto susieja vietą su jam pažįstama literatūros istorija: „Tolimais laikais vienuose vartuose Dantė žiūrėjo į praeinančią Beatricę, žiūrėjo baimingai susitraukęs ir didžiausia malone laikė jos žvilgtelėjimą“⁸².

⁷⁸ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 77.

⁷⁹ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 34.

⁸⁰ Ten pat, p. 94.

⁸¹ Hugo, V. *Paryžiaus katedra*, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 182.

⁸² Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 53.

Mirtį (kaip laiko pabaigą) žymintys (su ja siejami) gyvi egzistuojantys materialieji ženklai (taip pat atminties vietos) tekste pasirodo lankant kapines, šventųjų grotas, katakombas, tačiau pasakotojas atsispiria nuo baigties fakto ir iš jo kildina visa tai, kas vyksta dabartyje. Judama nuo mirties prie gyvenimo ir atvirkščiai – toks yra Pompėjos miesto likimas: Vezuvijaus pelenuose likę miegantys gyventojai aprašomi kaip iš (gyvenimo) svaigulio patekę tiesiai ten, kur nėra aistros ir iš kur nebeįmanoma grįžti⁸³. Postumijos mieste pasakotojas pasiruošia „keliauti į požemių kraštą“, tačiau grotose atranda ne mirtį, bet ir Eliziejaus laukus, ir Pragarą su Rojumi⁸⁴. Tai atspindi ir lankant poeto Shelley kapą į pasakotojo atmintį ateinanti poeto frazė: „Nukeliauk į Romą – tai sykiu rojus, kapas, miestas ir tyrlaukis“⁸⁵. Apraudodamas mirusiųosius pasakotojas kartu iš jų semiasi išminties – taip pat, kaip iš mirties į gyvenimą veda lankomos kultūrinės atminties vietos. Vedrickaitės teigimu, kapai Vaičiulaičio pasakotojui yra tarsi amžinybės talpykla⁸⁶ – ne veltui pragarą jis regi greta rojaus. Rojus pasakotojui taip pat veriasi per istoriją ir kultūrinę atmintį: „Tada atsiveria legendų vartai, ateina riteris Percivalis ir tauriausioji neša šventą Gralio auką. Pamažėle atsiskleidžia užvertieji Klingzoro sodai ir pasigirsta nuostabioji jų muzika“⁸⁷.

Susikirtus atminčiai, istorijai ir dabarties laikui, formuojama individuali, savita žiūra, susijusi su asmeniniais patyrimais, išankstinėmis žiniomis, idėjomis, kurias pasakotojas „apgyvendina“ tam tikroje erdvėje tuo pat metu „įsigyvendamas“ į ją pats. Veiksmazodis „gyventi“ čia tinkamas dėl to, jog erdvė pasakotojui, kuris ją visų pirma priima į save, o tada aprašo, yra „gyva“, besimainanti dėl to, jog nuolat jungiasi su asmenine patirtimi ir patyrimu. Vis dėl to „atgaivinta“ praeitis turi ir kitą reikšmę Vaičiulaičio kelionių literatūroje – „įsivietinama“ per jutimus.

Tekste labai ryškus garsas ir „kitoks“ matymas – erdvė pradedama konstruoti nuo jutimų: kažką išgirdus, pamačius arba tai įsivaizduojant nusikeliami į praeitį, tampančią pasakotojo „įerdvinimo“ principu. Kartu veikia ir fizinis jutimas, ir vaizduotė – jų susipynimas tekste atskleidžia pasakotojo santykį su vieta. Koks svarbus „įsivietinimui“ jutimas, pasakotojas atskleidžia įžengus į Sirakūzų-Rojaus latomiją:

⁸³ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 21.

⁸⁴ Ten pat, p. 57.

⁸⁵ Ten pat, p. 80.

⁸⁶ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 77.

⁸⁷ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 38.

Esu girdėjęs garsių katedrų, krikštyklų ir rūmų balso atliepimus, bet šisai praneša visus kitus. Kai sustoji prie durų, tai tavo mažas dūstelėjimas vienam Ausies gale, už šešiasdešimt penkių metrų, atsikartoja dar aiškiau ir gryniau, negu iš tavo lūpų išėjęs. Ir manai, kad ten tamsoje slypi kažkokia pašaipei būtybė, kuri tave pamėgdžioja, tave seka ir numarina tavo alsavimą gūdžioj tamsumoj.⁸⁸

Antžemiškų būtybių „matymas“ kelionėje – kitas būdas grįžti laiku ir „įerdvinti“ vietą per praeitį. Vaikščiodamas Sienoje, pasakotojas stebisi tuo, jog aplink nėra nė gyvos dvasios:

Niekur nematyti nė gyvos dvasios, tik tavo paties žingsniai kaukši nejaukiai ir atliepia garsiai ir nykiai, jog jautiesi mieste, išpjautam maro, choleros priešo užpuolimo ar Dievo rūstybės... Ir rodos, kad iš šitų vartų, ir šitų angų, tamsių lyg duobės ir staigiai vedančių į kitas gatveles, gali išeiti nedraugas, kokia grasinanti šmėkla – ir tada įsiklausai, kur čia sklinda arčiausia žmonių balsai, kur šlama jų rūbai ir žingsniai.⁸⁹

Tuščia erdvė atveria pasakotojo vaizduotę – kol dar neišvydo tolumoj esančių maldininkų, šlamančių rūbais ir žvakėmis, jis gaivina praeitį įsivaizduodamas, kas galėjo nutikti tuščiam miestui, o patikėjęs ja tikisi savo jausmus įrodančios šmėklos pasirodymo. Dairydamasis aplink pasakotojas visada pabrėžia, jog „kadais ir čia būta didelės praeities“⁹⁰, tai pagrindinė motyvacija keliauti artikuliuojama tekste: „Jei dabar keleivis užsuka į šį septyniasdešimt tūkstančių gyventojų miestą, tai kaip tik dėl tos praeities, kuri italų žemėj dvelkia kiekvienam žingsny ir šio laiko žmogui duoda paspirties ilgų amžių patirtimi“⁹¹.

Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio žodinis pasakojimas derinamas su vizualiuoju – fotografijomis: tokiu būdu skaitytojas „keliauja“ ne tik dviem rašto takais (sekdamas pasakotoju ir suvokdamas aprašytos kelionės elementus kaip „kitas“), bet ir vizualiai. Vaizdinį sandą pastebi ir Vaičiulaičio kūrybą apžvelgiantis Manfredas Žvirgždas:

Atskirai būtina paminėti Vaičiulaičio kelionių apybraižų rinkinius <...>, kuriuose ne tik fiksuojami pro traukinio langus ar fotoaparato objektyvą pralekiantys gamtos ir kultūros stebuklai <...>⁹².

⁸⁸ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 12.

⁸⁹ Ten pat, p. 45-46.

⁹⁰ Ten pat, p. 69.

⁹¹ Ten pat, p. 70.

⁹² Žvirgždas, M. „Pakeliui į elegantiškas šventyklas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 11-12, 2002, p. 523-524.

Vaizdinė kelionė prasideda nuo Sicilijos arklio ir tęsiasi, greičiausiai, atvirukų, įsigytų įvairiuose kraštuose, vaizdais, piešiniais, kurie pabrėžia kelionės įvairialypiškumą, atskleidžia „kitą pusę“ – „kito“ žvilgsnio užfiksuoti kitos erdvės ženklai yra įvairiarūšiai. Tekste apie juos nekalbama, jie neminimi – tai turistų žvilgsnis, kuris „priverstas“ žiūrėti į jau užfiksuotus vaizdus. Kitoks santykis su vaizdu atsiranda *Italijos vaizduose*, kur iliustracijų nėra: fotografavimas Kaprio saloje, Vedrickaitės požiūriu, yra „daugiau nei turistinio smalsumo patenkinimas: švelni ironija nuskaidrina atsitiktinumo, būties netvarumo numanomą temą“⁹³. Pasakojimas apie fotografiją leidžia antrą kartą vaizduoti tą pačią erdvę:

Paskui, kopdami atgal, pačioje kalno viršūnėje susitikom tuos berniukus. Pasirišę už virvės, jie vedėsi baltą, garbiniuotą avelę, basi, saulės nudegti, vienas su balta berete, kiti du trumpai nukirpti, o paskutinis – jau gerą pusmetį žirklių nematęs prie savo čiupros. Ant tako, prie kurio augo reta, šiukšti žolė ir žėlė keletas krūmokšnių. <...> Ir štai jų paveikslas, keturių Kaprio vaikų ant Solaro kalno, – su ta avelė, su aštriais akmenukais ant tako, su šiurkščia žole ir su baltu miestu gelmėje.⁹⁴

Matymas svarbus ir aptartąja prasme, ir kaip būdas praplėsti erdvę ir ją materializuoti kelionės pasakojime. Svarbu ir tai, kaip pasakotojui vizualūs erdvės elementai leidžia ją įreikšminti, ir kaip skaitytojui „papasakojama“ tai, kas yra vizualu, kai pasakotojas fotografuoja, bet skaitytojui neleidžia pamatyti galutinio rezultato – jį kuria rašte. Žodžiais aprašomi ir paveikslai – taip sužadina mentaliniai vaizdiniai: lankydamasis Pizos kapinėse pasakotojas nuosekliai aprašo Ortagnos paveikslo „Mirties pergalė“⁹⁵ siužetą, viešėdamas Florencijoje prisimena Luvre esantį Ghirlando paveikslą prieš išvydams ir aprašydamas jo nutapytą „Paskutinę vakarienę“⁹⁶, taip aprašo ir kitą to paties pavadinimo paveikslą, kurio autorius – Andrea del Castagno⁹⁷. Taip pasakotojas keliauja per kultūros istoriją vizualiai, per vaizdines asociacijas, susiedamas tai, ką mato prieš savo akis, su ankstesniais vaizdais. Skaitytoją toks pasakojimo būdas verčia kitaip skaityti tekstą, vienu

⁹³ Vedrickaitė, I. Kelionė. Keliautojas. Literatūra, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 76.

⁹⁴ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 47.

⁹⁵ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 75-77.

⁹⁶ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 59-60.

⁹⁷ Ten pat, p. 61.

metu matyti iliustracijas ir „matyti“ tai, kas aprašoma, taigi vizualumas veikia ir pasakotoją, ir skaitytoją.

Kaip kultūrinis piligrimas pasakotojas save tapatina su Odisėju – Vaičiulaičio kelionę lyginti su *Odisėja* leidžia nedidelis pasakojimo laiko tarpas, kuriame pasakotojas geba sutalpinti visą Vakarų kultūros gimimo ir skleidimosi paradigmą. Kaip ir *Odisėjoje*, labai svarbus (at)pažinimo momentas: būtent žinomi saitai leidžia atrasti savo santykį su erdvėmis, kuriose atsiduria Vaičiulaičio veikėjas. Su Odisėju tapatinasi ir pats pasakotojas: jį lydi kadaise skambėjusi, bet jau prieš tūkstančius metų nutilusi Kirkės daina⁹⁸, žvelgdamas į Kirkės kalną tolumoje jis tarsi mato šalimais plaukusį Odisėjo laivą⁹⁹. Atpažinimo momentas vyksta per istoriškai ir kultūriškai žinomas erdves, jungiant išankstinį žinojimą su tuo, kas sutinkama kelionėje. To pasakotojas ilgėjosi jau iki atvykdamas, tai jau buvo pažįstama per kultūros tekstus. Atvykęs prie Neptūno, arba Poseidono, šventyklos, jis gėrisi ne tik vaizdu, bet ir tuo, jog savo sąmonėje gali sujungti kultūrinę vaizduotę su tikrove: „Nuo seniai ilgėjaus šių tobulų kolonų – nuo tų dienų, kai pirmą sykį atverčiau „Odisėjos“ lapus. Ne kartą jų balsas šaukė mane – saulėtas, pilnas, tolimas ir nerimstantis“¹⁰⁰.

Išankstinė patirtis ir pažinimas leidžia pasakotojui „įsivietinti“ ir „bendrauti“ tiesiogiai kreipiantis į praeities mitologemas. Kelionės pradžioje pasakotojas kreipiasi į faunus ir nimfas, graikų dievus, kurių alsavimą ir buvimą pajunta Sirakūzų naktį, ir aprašo savo patyrimus, kurie atveria jam naują pasaulį:

Tą gilią naktį aš pirmą kartą pajutau graikų žemę, Odisėjo vyrijos balsus ir kažkur jūrose bedunksančių salų kerėjimą. Prie šaltinių, prie upelio tėkmės gulėjo tingus, trumpai akimirksniai keleivio širdy ir įspūdžiuos atgimęs pasaulis.¹⁰¹

Graikų dievų pasirodymo epizodas¹⁰² erdvėje, kurią galima tapatinti su pasakotojo vaizduote, turi savo įžangą ir pabaigą – pražūties rankos išvaryti dievai „sukyla“, ir išnyksta pasakotojui užrašius „praeities atsikėlimas ir kerėjimas jau baigtas“¹⁰³. Svarbu, jog dievybių pasirodymui svarbus laikas – naktis, kai pasakotojo vaizduotė (= jam pažįstama praeitis) atgyja ir tampa gyva kelionės užrašų puslapiuose. Erdvę „apgyvendina“ ne tik

⁹⁸ Ten pat, p. 9.

⁹⁹ Ten pat.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 28

¹⁰¹ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 15.

¹⁰² Ten pat, p. 16.

¹⁰³ Ten pat.

pats pasakotojas, bet ir jo istorinė vaizduotė, todėl miestai, kuriuose jis lankosi, ir tam tikros vietos, nepamirštant ir konkretaus laiko (dažniausiai nakties), tampa vaizduotės dalimi ir atvirkščiai: kaip vieta tampa jo vaizduotės dalimi, taip pasakotojo vaizduotė tampa vietos, kuri aprašoma šiame konkrečiame tekste, neatsiejama dalis. Vieta tampa šventųjų ir pasaulį paniekinusių buveine¹⁰⁴, o keliaujantysis – tuo, kuriam šios buveinės gyventojus pavyksta ir pamatyti, ir aprašyti.

Dar vienas iš būdų suvokti save ir savo vietą – akistata su kitybe, svetimumu: tai, ką pasakotojas mato atsidurdamas skirtingose erdvėse, atskleidžia jo paties vidinį pasaulį. Nors erdvę pasakotojas pajunta tapatindamasis (su turistais, herojais, istoriniais veikėjais, taip pat ir kreipdamasis į minėtą „tu“), tuo pat metu kiekviename jis bando pamatyti kažką sava. Tai veikia ir jo paties figūros atveju: atgaivindamas matomų objektų ir vietų praeitį, jis nuolat ieško iš Lietuvos žinomų ženklų ir elementų, kurie atskleidžia jo paties savitumą (at)pažįstant ir „atrakinant“ erdvę. Todėl vienu metu vyksta tapatinimasis ir su tuo, kas suvokiama kaip svetima, ir su savo tauta, šalimi, nuo kurios yra atskirtas.

Prisiminimai iš Lietuvos taip pat tampa pasakotoją ir erdvę jungiančiais taškais. Tai veikia ir stebint aplinką, ją fiksuojant, „įsivietinant“, ir bendraujant su kelionėje sutinkamais žmonėmis: Lietuvos tema vienija kiekvieną kryptį ir maršrutą. Savumo, artumo momentą fiksuoja pats pasakotojas – Ravelo miestelyje Italijoje esanti katedra yra „[p]aprasta ir kukli, nežėrinti nei marmurais, nei kolonomis, ji galėtų būti atnešta iš kurio Lietuvos miestelio – tokia sava ir artima“¹⁰⁵. Pasakotojas fiksuoja objektus, kurie leidžia jam pasijusti savu svetimoje vietoje – vienas iš tokių būdų yra gimtosios šalies vaizdiniai, susiję ne tik su konkrečiais (architektūriniais) objektais, bet ir reiškiniiais: į Venecijos aikštę patekti sunkoka, nes „visos šalutinės gatvės buvo žmonių pritvinkusios, kaip bažnyčioje per gerus atlaidus Lietuvoje“¹⁰⁶. Kartu tai būdas ne tik pasijusti savu, bet ir įsilieti į supančią aplinką, „įsivietinti“ – taip pat, kaip jis, kartu su savo palydovu italų įsilieja į šią žmonių procesiją: „Sprausdamiesi, mudu su italų tenai įsimalėm“¹⁰⁷. Taip procesas vyksta dviem kryptimis: viena vertus, keliautojas priima vietą, ją (at)pažįsta ir paverčia sava, kita vertus, šios jungtys su jam pažįstamais reiškiniiais leidžia vietai priimti atvykėlių – abu šie momentai fiksuojami.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 33.

¹⁰⁵ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 35.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 65.

¹⁰⁷ Ten pat.

Lietuvos ilgesys ir pasakotojo vidinė jausena atsiskleidžia pasakojant apie sutiktus žmones, pasitaikančius bendrakeleivius, kurie turi panašių prisiminimų apie Lietuvą – šių pasakojimai tiesiogiai pasako tai, kas neretai nutylima, paliekama tekste netiesiogiai. Pasakodamas apie „geriausią italų meno žinovą“ Bernardą Berensoną, pasakotojas pradeda nuo to, jog šis Florencijoje sutiktas žmogus kilęs iš Lietuvos, dzūkų krašto, ir, papasakojęs apie jo žymius darbus grįžta prie Lietuvos temos: paklaustas apie gimtąjį kraštą šio „akys prisimerkia, lyg regėtų tolimas lygumas ir smėlio kalveles, kurių neteko pačioj mažumoj“¹⁰⁸. Pasakotojas jaučiasi taip pat – skyriaus pabaigoje jis rašo:

Besiklausydamas ir aš matau savo žemę, jos pušynus ir sielius upėse, jos plaustus ir plačius vieškelius tarp žalių pievų.

Ir girdžiu skardžią ir graudžią šienpjovių dainą birželio vakarais¹⁰⁹.

Taip Lietuvos vaizdai ir prisiminimai ne tik sujungia du kelyje susitikusius asmenis, bet ir pasirodo kaip būdas pasakoti ir patirti vietą, atrasti ryšį su ja. Lygiai taip pat veikia ir asociacijos, pasakotojo vaizduotė, kuri įgalina Lietuvos pasirodymą netikėtose vietose – viešėdamas Avinjone, pasakotojas klausosi gido pasakojimo, kurį nuosekliai perpasakoja rašte, ir atranda savą jungties tašką apibūdindamas gidą:

Buvo ten Kipras Petrauskas – toki gestai to mūsų gido, tokia laikysena, toksai nauaugimas, tik gal kiek mažesnio stogo už Lietuvos giesmininką. Jis turi ir tokius išdidžiai glamonėjančius pažvelgimus, kaip šaunusis mūsų kantorius.¹¹⁰

Rašte fiksuojami pokalbiai – susiję su Lietuva, jos žmonėmis: Suomijoje sutikta Maila Talvo prabyla lietuviškai, tuomet pasakoja apie rašytojus, kurie yra lankęsi šioje vietoje ar taisę savo kūrinių korektūras. Taip skaitytojas nukeliamas į „svetimus“ prisiminimus, kurie sugraudina ir juos atskleidžiančią moterį: ji pasakoja negalinti pamiršti Vinco Kudirkos, kurį vis dar rodosi, kad sutiks gatvėje¹¹¹ – taip pat veikia ir pasakotojo atmintis, verčianti erdvėje tikėtis to, kas pažįstama ir pasiilgta.

¹⁰⁸ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 67.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 68.

¹¹⁰ Ten pat, p. 87-88.

¹¹¹ Ten pat, p. 192.

2.3. Naujas šventumas

Gilus santykis vietomis atsiranda dėl stipraus kultūrinio ryšio, kurį pasakotojas jaučia su tekstais, kuriuos iki šiol jau yra skaitęs – tokiu būdu erdvės jam yra „pažįstamos“ ir savos. Susitapatindamas su tam tikra vieta, joje „įsigyvendamas“ ir savo patyrimu ją perimantis bei (at)pasakojantis rašte, pasakotojas pats tampa aprašomo pasaulio dalimi ir jame „įsivietina“. Tapdamas dalimi vietos, kuri jam veriasi kaip šventa, lygindamas su religinės plotmės reiškiniais („einam lyg kokia procesija“¹¹²), jis kuria savitą (naują) šventumą ir sakralumą. Tai suvokti gali padėti Rolando Barthes'o samprata apie kelionės vaizdų reikšmingumą: vardinami erdvės elementai praranda savo pirminę reikšmę (istorinę, sakralią, etc) tada, kai tampa tiesiog turistiniais vaizdais, minimais užrašuose. Jei sakralūs objektai tiesiog minimi tekste be intencijos kalbėti apie jų reikšmę, jie desakralizuojami.

Vaičiulaičio pasakojime sukuriamas naujas šventumas: savo maršrutu pasakotojas kuria savo šventumo kategoriją, kurios svarbą pabrėžia grįžimas mintimis į tas pačias vietas, kuriose būta daugiau nei prieš dešimtmetį. Tai suvokti padeda ir „atminties mazgų“ samprata: skirtingų reikšmių perpynimas kuria savitą Vaičiulaičio „įerdvinimo“ principą, kurio centre atsideria iš tradiciškai šventais laikomų objektų sudarytas maršrutas. Visa Italija *Italijos vaizduose* yra vėrinys „sakralių“ vietų, kurios kuria jo ypatingą maršrutą. Nuolat minimi žinomi su šventumo kategorija sietini įvaizdžiai, atsidūrę vienas šalia kito, skaitytojui atveria tai, kas pačiam pasakotojui yra šventa – kategorija yra perkeičiama subjektyvumu. Su tuo susijęs ir Vedrickaitės išskirtas Vaičiulaičio estetiškas šamanizmas:

Vaičiulaitis kuria itin detalius vaizduotės mikrokelių aprašymus: pasakotojas, tarsi žynys ar šamanas, pasirenka estetiškai paženklintas vietas, kad galėtų patirti estezijos sužadintą vaizduotės kelionę.¹¹³

Kartu su estetiniu elementu čia labai svarbi pasirenkamų vietų ir buvimo jose reikšmė, kokią poziciją pasakotojas prisiima. Pati kelionė į Italiją bei pasirenkami fiksuoti vaizdiniai kreipia į XX a. pradžioje vykusias katalikų keliones į Romą kaip naują Jeruzalę, tačiau kartu pabrėžtinai ir Italijos kaip kultūros lopšio interpretavimas. Kaip rašo

¹¹² Ten pat, p. 45.

¹¹³ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 79.

Vedrickaitė, „meno garbinimo kelionės turėjo dvigubą emocinį užtaisą, greičiausiai perimtą iš piligriminių kelionių“¹¹⁴. Matyti, kaip jungiantis tradicinio sakralumo ir kultūros sandams kiekvienas Vaičiulaičio veikėjo erdvės fiksavimas ir (at)kūrimas iš tolimo laiko, kuriuo jis lankėsi šiame krašte, susijęs su naujo šventumo kūrimu. Jis perkeičia piligrimo sąvoką ir tarsi žaidžia šventumu: tai, kas buvo šventa tikrąją to žodžio prasme, dabar šventa tik jam. Naują šventumą atspindi pasakotojo nuolat derinami skirtingų plotmių objektai: erdvė konstruojama ir fiksuojant krikščioniškojo pasaulio elementus, ir mitinius vaizdinius, ir praeitį žyminčios kasdienės detalės – jungiama „sava“ ir „svetima“. Kaip priklauso piligrimui, pasakotojas keliauja po „šventas“ kultūros vietas ir tarsi apsisvalo per savą prizmę tekste aprašydamas aplankomas vietas (tarsi ritualas, tai atliekama dukart – abiejose knygoje), tačiau perkelia šventumo reikšmę.

Tai atskleidžia pasakotojo suvokimas apie Pompėjos gyvenimo centrą – tai ir Veneros šventykla, ir bazilika, ir termos, ir mitologiniai paveikslai¹¹⁵: pasakotojas geba suderinti tradicinę sakralią ir mitinę erdves su įprastu praeities italų gyvenimu, jų kasdienybe (termos). Kelionės laikas taip pat žymi nuolatinį mainymąsi ir kismą – jo atskiroms plotmėms priskiriami elementai egzistuoja kartu, susiję vienas su kitu ir pasakotojo sąmonėje: Sekminių, krikščioniškos šventės, metu einama aplankyti senovės graikų šventyklų¹¹⁶. Nuolatinis susidūrimas atsikartoja ir „įerdvinamuose“ objektuose, kai keliautojas fiksuoja Asyžiuje matydamas iki pusės nutiestą tiltą: popiežiui ir karaliui sutarus iš pastatyti tiltą nuo skirtingų krantų, pasaulietinis viešpats šią savo pareigą apleido¹¹⁷. Taip pat susiduria ir laikas (dabartis ir amžinybė), telpantys kelionės užrašų puslapiuose.

Naują, asmeninį šventumą atskleidžia ir rituališkumas: tekste esančios kartotės ritualizuoja kelionės procesą, metaforos kelia patį keliavimo prisiminimą į ritualizuotą erdvę palyginimais. Atvykęs į Neapolį, pasakotojas rodo jį kaip religinės aplinkos vietą („Neapolis tarsi ištvinęs procesijai“¹¹⁸), tokiu pat būdu apibūdina ir Veneciją („Venecijos gatvės pritvinkusios žmonių kaip Lietuvoje per atlaidus“¹¹⁹). Neapolis aprašomas kaip sudėtingas kultūros procesas ir rezultatas vienu metu, pasirengęs priimti jį – kaip kultūros piligrimą:

¹¹⁴ Ten pat, p. 77.

¹¹⁵ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 23.

¹¹⁶ Ten pat, p. 26.

¹¹⁷ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 83.

¹¹⁸ Ten pat, p. 17.

¹¹⁹ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 65.

Tamsoje Neapolis vistiek nerimsta, šaukia ir alsuoja karštais, alpinančiais pietų krašto atsidūsėjimais – tūkstančio vargų, žilų senatvių, ugingo kraujo, gamtos grožybių, aistrų ir šventųjų, marių ir kalnų, Vezuvijaus ugniakalnio sumišusiais balsais.¹²⁰

Tokiu pat būdu konstruojamas ir Pincio miestas: „Varpų gaudimas platus kaip marių vandenys – jis byloja apie žmonių kančią, troškimus, tikėjimą, paguodos karalystes, kurių siela trokšta, bet neranda“¹²¹. Pasikartojantys vaizdiniai, suliejantys skirtingas tradicijas, teksto lygmenyje atskleidžia pasakotojo „įerdvinimo“ būdą. Asmeninio rituališkumo kūrimo elementu galima laikyti ir pasakojimo pabaigą. Iš praeinančių senučių išgirdęs „Buona sera!“ pasakotojas šiuos žodžius pakartoja keturis kartus¹²²: kartotė priartina pasakojimo pabaigą prie teksto rašymo laiko. Tai žymi ne tik ilgą senučių kopimą į kalną, bet teksto ir viso gyvenimo pabaigą. „Buona sera!“ pasakotojui tampa jam asmeniškai „šventa“ fraze, kurią jis žada pamiršti tik pats būdamas prie mirties.

Kartu galima matyti, kaip pasakotojas antrą kartą *tarsi* keliauja po Italiją, narsto savo prisiminimus ir antrąja knyga sukuria sau „šventą“ žemėlapi, kuris tampa jo ypatingu maršrutu, leidžiančiu pamatyti, kaip pasakotojas „įerdvina“ ne tik matytas vietas, bet ir buvusį bei sustojusį laiką. Dar kartą atkurdamas savo Italijos žemėlapi, jis atkartoja tai, ką jau yra aprašęs ankstesnėje kelionėje – tokiomis vietomis tampa Neapolis, Florencija ir Roma. *Italijos vaizduose* fragmentuotas ir koncentruotas kelionės vaizdas, kurį leidžia susidaryti (laikinė) distancija, yra vienu metu ir panašus į *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* būdą įerdvinti matomas vietas, tačiau tuo pat metu atsiskleidžia ir pasakoto tapsmas ir kismas. Tekstas tampa glaustas ir lakoniškas, kadangi daugiau, kaip būdinga visam egodiskursui, reiškia ne skaitytojui, o pačiam pasakotojui – ne veltui jis „paslaptingu“ kreipiniu ieško praeities savęs jungčių su vietomis, kuriose yra buvęs.

Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio pasakotojas aprėpia platų geografinį lauką ir dėl to savo tekste lakoniškai žymi aplankytas vietas, *Italijos vaizduose* žvilgsnis siaurinamas tam, kad būtų geriau perprastas ryšys su vieta ir su pačiu savimi praeityje. Keliaudamas per Romą pirmajame kūrinyje jis išvardina sau svarbius aplinkos objektus (šv. Povilo vartai, Kajaus Cestijaus piramidė, įvairių asmenų kapai, šv. Petro bazilika), antrajame atsiranda kitoks santykis su vieta. Pirmiausia tai vyksta su šv. Petro bazilika: *Nuo Sirakūzų lig*

¹²⁰ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 19.

¹²¹ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 73.

¹²² Ten pat, p. 91.

Šiaurės elnio ji aprašoma stebint ją kaip vieną iš miesto monumentų, kur „gera nūn ir smagu čia sėdėti, tame bazilikos prieangyje“¹²³, *Italijos vaizduose* bazilikai yra skirtas visas fragmentas „Saulėlydis nuo Pincio“, kuriame vieta yra aprašoma tuomet, kai leidžiasi saulė ir girdimi varpai¹²⁴. Kitas epizodas – Romos kapinių lankymas, kuris minimas abiejuose tekstuose. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* rašoma, jog „[a]nos piramidės papėdėj, protestantų kapuose, ilsisi Shelley, toji „širdžių širdis“ ir John Keats, kurio vardas išrašytas ant vandens“¹²⁵. *Italijos vaizduose* šiam epizodui skiriamas visas fragmentas, prasidedantis nuo užrašų knygelėje rastos mirtų šakelės, kurių prilietimas nukelia į Romoje esančias kapines, ir baigiamas *dar kartą* nulaužiama mirtos šakele prie Keatso kapo. Kita abiejose kelionėse pasikartojanti vieta – Florencija. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* šio miesto aprašymą pasakotojas pradeda nuo gamtos ir metų laiko, pereidamas prie architektūros paminklų, o tada savo pasakojimą tęsia aprašydamas sutiktus ir žinomus žmones, taip pavadintas ir šiai kelionės daliai skirtas skyrius „Pas Florencijos žmones“¹²⁶. *Italijos vaizduose* Florencijos vaizdinys yra visiškai kitoks: miesto prisiminimas pasakotojui iškyla prisiminus Ghirlandaio paveikslą Luvro muziejuje, apie kurį jis galvojęs ir tada, kai buvo Florencijoje ieškodamas to paties italų dailininko „Paskutinės vakarienės“. Nustebęs, jog mieste esama ne vienos „Paskutinės vakarienės“, pasakotojas aprašo abiejuose paveiksluose esantį vaizdą, susijusį su krikščioniškaisiais vaizdiniais. Tai dar vienas atvejis, kai tradiciškai religinei plotmei priskiriami objektai kuria asmeninį pasakotojo šventumą: nors šventieji, vaizduojami paveiksluose, detaliam aprašomi, svarbiau yra kultūrinė pasakotojo jungtis su miestu – jame „įsivietinama“ dėl dviejų paveikslų tuo pačiu pavadinimu, prie kurių jį atmintis atveda dėl kito vaizdinio galvoje (Luvre esančio Ghirlandaio paveikslo).

Tai ritualinis būdas aprašyti savo prisiminimus: *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* minimas „praeities kerėjimas“ yra *Italijos vaizdų* konstravimo principas – kiekvienas fragmentas yra ir atminties, ir praeities atgaivinimas, dažnai prasidedantis nuo juslės. Skirtingi tų pačių vietų aprašymai atskleidžia, kaip kinta pasakotojas ir kaip atkartojama kelionė, kurios jis nebegali pakartoti dėl istorinių aplinkybių – taip nusigręžiama nuo dabarties ir dvigubai „įsivietinama“ praeityje: ir istorinėje, ir asmeninėje pasakotojo.

¹²³ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 26.

¹²⁴ Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945, p. 73.

¹²⁵ Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937, p. 25

¹²⁶ Ten pat, p. 51.

3. Savickio kelionių literatūra: fikciniai kelionių užrašai

Savickio kelionių literatūrą sudaro keletas kūrinų, pasirašytų Rimošiaus vardu ir sudėtų į III Raštų tomą (parengtą Janinos Žėkaitės), pagrindinę šios analizės dalį sudaro du „Kelionių“ tomai, „Atostogos“, „Truputis Afrikos“. Jų analizėje remiamasi originaliais leidimais, kurie nėra perredaguoti Raštų leidėjos ir yra išlikę su iliustracijomis (piešiniais ir nuotraukomis), neištrauktomis į bendrą leidinį.

3.1. „Atostogos“

Pirmoji chronologiškai iš nagrinėjamų Savickio kelionių užrašų knygų – 1928-aisiais išleistas „Atostogos“. Tekste atsispindi pasakotojo gautas „vienas mėnesis atostogų“¹²⁷, kurį jis ketina praleisti keliaudamas: pirmiausia, grįždamas į tėvynę, o vėliau leisdamasis šiaurės kryptimi iki Suomijos. Tekstas pradamas nuo pasakotojo vaidmens įsteigimo – jis esąs „raštvėdys“, dirbantis „vienoje didelėje chemiškoje daiktų dažykloje“¹²⁸ užsienyje, kur, kaip pats sako, patekęs per apsirikimą. Gavęs mėnesį atostogų, pasakotojas svajoja sugrįžti į tėvynę ir „visą mėnesį keliauti“. Prisistatęs Rimošiaus vardu, jis kuria save kaip fabriko darbuotoją (keliaujant minimas perdažymo motyvas¹²⁹), „rašinėjančią trumpesnes istorijėles“ ir nekonkuruojančią su „tėvynainiškais eilėrašiais <...> žinodamas Lietuvos visuomenės griežtą nusistatymą prieš tyrąjį meną“¹³⁰. Nuo pat pradžių ryškėja pasakotojo pozicija, kuri išlaikoma ir pradėjus kelionę per Lietuvą: kelionių užrašai prasideda nuo sienos į Lietuvą kirtimo per Skuodą, ironiškai matant šalį kaip romantizmo, „kryžių, vyties, senovės riterių, poezijos ir tikybos“, kurioje „politinis aparatas radikaliai pertvarkytas“, o lietuviai „nuo ryto ligi vakaro dėvi smokingą“¹³¹.

Pirmasis žvilgsnis į šalį grįžus toliau didžiojoje teksto dalyje kontrastuoja – keliaudamas pasakotojas pastebimai atskiria kaimišką lietuvių prigimtį ir buitį nuo tekste pabrėžiamo ir ironizuojamo „europėjimo“. Keliautojo maršrutas driekiasi nuo dabartinės Latvijos-Lietuvos sienos per Neringą, Estiją, Rusiją pasiekiant Suomiją. Vis dėlto

¹²⁷ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 4.

¹²⁸ Ten pat, p. 4

¹²⁹ Būdamas stotyje, pasakotojas stebi vagonus: „Stotyse prekių vagonų eilės su lietuviškais parašais: „40 žmonių-8 arkliai“. Tai geniališka! Pirmiau vagonai buvo raudoni ir parašai rusiški, dabar vagonai žali ir parašai lietuviški. Viskas perdažoma einant perdažymo teorija, kuriant naują valstybę, pradendant prekių vagonais ir baigiant vaikais mokyklose.“ Ten pat, p. 85.

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ Ten pat, p. 5.

pasakojimo būdas ir tai, ką skaitytojas mato iliustracijose, kreipia į žmones, kurių aprašymai panašūs vienas į kitą ir Lietuvoje, ir Rusijoje – jis stengiasi pastebėti ypatumus ir asmenis, kurie „ne(pri)tinka“ aprašomoms erdvėms, tačiau, kita vertus, padeda skaitytojui perteikti erdvę. Tai atsispindi ir vizualiai – kiekvienoje iš 1928-ųjų leidimo iliustracijų (ilustr. Rimtas Kalpokas) yra vaizduojamos situacijos, susijusios su sutinkamais žmonėmis ir juos lydintiais kuriozais. Taip, kaip pasakotojas geba fiksuoti iš įprasto gyvenimo eigos tarsi „iškrentančius“ epizodus, skaitytojas juos gali pamatyti šalia teksto.

3.2. „Truputis Afrikos“

1934-aisiais išleista knyga „Truputį Afrikos“ – tai neilga pasakotojo kelionė iš Pietų Vokietijos į Tunisą ir atgal į Kauną, kurią jis pradeda už „tarytum juodu brėžalu užbrėžto“ brūkšnio – lieka tik pasakotojas ir „traukinio lakūno rodoma laisvoji ateitis“¹³². Pervažiavęs Pietų Vokietiją, pasakotojas iš Venecijos skrenda į Tunisą, vadinamą „Tunisija“. Toliau pasakojimas dėliojamas keliais skirtingais klodais – pasakojama tai apie Tunisą, tai apie Kartagą, skyriai tarsi nesusijungia tarpusavyje, tačiau juose esantys pasakotojo klajojimai bei išgyvenimai yra dienoraštinio tipo: ką jis šiandien veikęs ir kur buvęs. Pasakojimas tampa vienalaikis tik išvykstant iš Tuniso – vėl sėdama į traukinį ir keliaujama priemiesčiais, aprašomas vagono gyvenimas. Naujame skyriuje pasakotojas dar kartą nekalba apie skrydį, tik pamini „aeroplaną“ ir kad jau yra atsidūręs Romoje, čia lankosi bažnyčiose, po kurių patraukia į „kitą šventovę“ – Pompėją. Vėliau jo kelias veda į Kapri salą, o iš čia – namo. Po dar vieno pertrūkio pasakotojas rašo apie kelionę atgal į tėviškę per Bavarijos laukus – Vokietiją – bei Prūsiją, kol pro Eitkūnus ir Virbalį pasiekia Kauną. Tokiu pasakojimo principu atsiranda dar glaudesnis ryšys tarp aplankyto Tuniso ir Kauno – dar ką tik Afrikoje lyginęs šį miestą su arabiškuoju, pasakotojas į patį tekstą įtraukia ir Kauno patirtį. Tekstas sudėliotas teksta tarsi iš nuotrupų (atsižvelgiant ir į pavadinime esantį „truputį“), pastebėjimų, kurie vienas su kitu nesiejami, konkrečios vaizduojamos vietos čia lieka kelionės etapu, tačiau tekste sunkiai jungiasi tarpusavyje – tokia jungtis atsiranda tik kai pasakojama apie Kauną ir vėliau į jį grįžtama. Teksto pabaigoje, tarsi reziumuodamas kelionę, pasakotojas rašo, jog „vos dar sugrižęs, aš jaučiu,

¹³² Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmo: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 1.

kitais metais važiuosiąs bent į Belgų Kongo. O gal dar toliau“¹³³. Greta pasakojimo vaizdų (šis žodis tinka dėl epizodų atskirumo) atsiranda ir vizualusis klodas: pasakojimas iliustruojamas nuotraukomis iš vietų, kuriose lankomasi – dažniausiai tai paties autoriaus fiksuoti momentai.

3.3. „Kelionių“ tomai

Du „Kelionių“ tomai, išleisti 1938-aisiais, – tai pasakotojo kelionė per Europą, kurią jis pradeda Lietuvoje ir, apsukęs ratą per Prancūziją, Jugoslaviją, Juodkalniją, Graikiją, Albaniją, Slovėniją, Vengriją, Čekoslovakiją ir Vokietiją grįžta atgal į tėvynę.

Kelionė pradedama nuo noro keliauti, kuris siejamas su pavasariu, tipiniu atsigavimo laiku¹³⁴, ir gauto tarptautinės automobilių sąjungos metraščio, kuriame „aptariami ir skaičiuojami automobiliai“, transporto padėtis ir sąlygos skirtingose šalyse. Su Savickiui būdinga ironija („Seniai nebuvo skaitęs tokios įdomios knygos“¹³⁵) šis katalogas paskatina keliauti: „Prisiskaitęs tiek naudingų žinių, regis, kažin kur galėčiau dabar nukeliauti automobiliu“¹³⁶. Paruošęs mašiną, pasakotojas iš Klaipėdos laivu pajuda link Prancūzijos. Nuo Nanto pasakotojas sėda į automobilį, iš kurio keliauja į Viši, savo žvilgsnį kreipdamas į kasdienį vietinių gyvenimą ir jų gyvenimo scenas.

Miestams tenka ne vienodai pasakotojo dėmesio – Viši miestas yra pirmasis, kuriame sustojama ilgiau, jam skiriamas visas skyrius. Išvažiavimas iš Viši turi ir kitą esminį pasikeitimą – prie kelionės prisijungia pasakotojo žmona („<...> užvis geriausia, kad aš keliauju ne vienas. Su manim sėdi prie vairo mano „madame“¹³⁷). Iš čia keliautojas per Alpes važiuoja į Italiją sustodamas nedideliame Prancūzijos miestelyje ir fiksuoja, kaip kertama siena tarp Prancūzijos ir Italijos. Keliaudamas per Alpes pasakotojas daugiausia dėmesio skiria kalnėnų gyvenimui, tuomet sustoja Turino mieste, pravažiuoja Veneciją ir Veroną ir keliauja link Italijos. Iš čia pasakotojo kelias veda į Jugoslaviją. Pirmasis „Kelionių“ tomas baigiamas Graikijoje, kur apsilankoma „įprastose“ kultūrinėse vietose (akropolis, šventyklos, amfiteatrai), todėl pasakotojas gali stebėti ir fiksuoti turistinį gyvenimą – greta kiekvieno paminklo aplink visada yra gausybė turgaviečių, kuriose lankytojai skatinami pirkti įvairiausių niekniekius. Graikija yra tolimiausias taškas, į kurį

¹³³ Ten pat, p.60.

¹³⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 5.

¹³⁵ Ten pat, p. 8.

¹³⁶ Ten pat, p. 11.

¹³⁷ Ten pat, p. 116.

atkeliauja pasakotojas su žmona: aplankius Korfu salą leidžiamasi „keliauti atgal“ – kartu ir į Graikiją, ir link Lietuvos.

Antrasis tomas prasideda nuo Albanijos, kur pasakotojas atplaukia laivu, pabrėžiamas šalies skurdumas, apie miestus kalbama kaimiškais terminais, stebimas ir aprašomas tarsi „nusileidimas“ iš kultūringesnių, šviesesnių šalių. Taip pat laivu išplaukus iš šalies vykstama į Slovėniją, kurią pasakotojas taip pat daug lygina su Italija, jos kultūra, nors šios ji ir nesiekianti, tačiau ūkiškas šalies gyvenimas jam daug suprantamesnis nei skurdas Albanijoje: „Knyga čia pasiekia pačius tolimus sodžiaus užkampius“¹³⁸. Panašiai pasakotojas aprašo ir Vengriją, ji, ypač Budapeštas, kaip būdinga pasakotojui, yra aprašoma subjektyviai (jauki, skaisti, poetiškai melancholiška¹³⁹), čia „poetiškai dangiškas observacijas sudrumsčia tylutėliai užėję ungariški jaučiai“¹⁴⁰. Subjektyvus vertinimas susijęs ir su paties pasakotojo steigtimi tekste – jis svarsto apie turizmą tuo pačiu metu tapdamas vienu iš turistų arba atsitraukdamas nuo minios. Tai akivaizdu minėtuose kultūrinėse vietose, kur pasakotojo žvilgsnis krypsta ne į pačius paminklus, bet į aplinką.

Per Slovakiją, Čekiją, Vokietiją pasakotojas keliauja į Daniją, nuo kurios pasuka namo į Lietuvą. Važiuodamas palei Baltijos jūrą per Gdanską ir rytprūsius, buvusias Mažosios Lietuvos žemes, pasakotojas grįžta į tėvynę, Kauną: po kelionės jo žvilgsnis yra tarsi naujas, jis įvertina šalį pagal tai, ką jau matė („apsitvarkiusi jau Lietuva“¹⁴¹). Apsukamas ratas ne tik aplink dalį Europos, bet ir sugrįžtama į knygos pradžioje svarstytas temas: grįžus vėl svarstoma apie keliones bei tai, kas lieka po jų. Skaitytojui apčiuopiamas šios kelionės rezultatas yra užrašai, kurie taip pat aptariami teksto pabaigoje¹⁴². „Kelionių“ pasakojimo „ratas“ pasibaigia pardavus automobilį, tapusį svarbia kelionės dalimi, ir ėmus svarstyti apie naują kelionę – visai taip, kaip knygos pradžioje. Tai verčia galvoti ne vien apie šią „realią“ kelionę, bet (atsižvelgiant ir į meta komentarus apie keliavimą, jo planavimą bei rašymą apie tai) ir keliavimo fenomeną. Tai atsispindi ir pavadinime – abu tomai pavadinti paprastu žodžiu „Kelionės“, tačiau tekste aprašyta viena ilga kelionė, todėl pavadinimas gali leisti pasakotojo užrašus laikyti ne tik konkrečios kelionės fiksavimu ir aprašymu, bet ir svarstymu apie šį užsiėmimą.

¹³⁸ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 70.

¹³⁹ Ten pat, p. 83.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 85.

¹⁴¹ Ten pat, p. 216.

¹⁴² Ten pat, p. 219.

3.4. Aš – raštvedys ir dažytojas, poetas ir keliautojas

Savickio kelionių literatūroje pirmiausia dera atkreipti dėmesį į užrašų autorystę – jis pasirašo ne savo, o Jurgio Rimošiaus vardu: tai suardo tradicinę egodiskurso žanro konvencijos grandinę autorius=pasakotojas=pagrindinis veikėjas. Todėl kalbėti apie kelionių užrašus verta pradėti nuo pasakotojo ir to, kaip pats Rimošius save apibrėžia: tai jis daro kiekvienoje kelionėje, kartu aptardamas rašymo (pasakojimo) procesą. Vardas Rimošius (juo autorius pasirašinėjo tik šias knygas ir pavienius feljetonus spaudoje) tampa vaidmeniu, papildomu kitais – „raštvedžio“, „daiktų cheminės dažyklos darbuoto“, „krautuvės savininko“ ar net „poeto“ (kurie ne tik keičiasi, bet ir priešinami vienas kitam). Tai rodo dar vieną žingsnį „autobiografinio“ rašto komplikavime: sukeistinis (aš kaip „kitas“) rodo atsitraukimą nuo patirtinio rašto pretenzijų.

Pasakotojo vaidmenys leidžia matyti perspektyvą, iš kurios ir kurioje vyksta erdvės konstravimo procesas. Apibrėždamas save kaip keliaujantįjį, pasakotojas žymi esminę priešpriešą – turistą ir keliautoją, kurią apmąsto svarstydamas apie turizmą. Jis siūlo vertinti save kaip keliautoją, kurį veda noras atrasti, o ne turistą, kuris tik kartoja kažkieno kito kelionę¹⁴³. Savickio tekstuose laviruojama tarp autentiškos (keliautojo) patirties ir antrinės (turisto) – antroji reiškiasi tada, kai pasakotojas sukuria atstumą tarp savęs ir aplinkos, nors tai ir lemia ironišką požiūrį į save. Jau pradėdamas kelionę jis juokiasi iš tų, kuriems tenka pasilikti („Aš keliauju. <...> Viskas pasiliko užpakalyje. <...> Aš juokiuos iš žmonių, kurie pasiliko – ten, namie, miestuose“¹⁴⁴) taip juokdamasis iš savęs, kadangi deklaruojamas (betikslis) geismas būti „kitu“ ir/ar kitur.

Atostogų kelionės po Lietuvą pradžioje ryškinamos kelios prisiimamos funkcijos čia pat ironizuojamos: „Šitoje rolėje jaučiuosi ne per puikusiai, it svetimą profesiją paveldėjęs, nes, iš tikrųjų, koks aš raštvedys, – keliauninkas, ir dar mažiau – grovas“¹⁴⁵. Kiekvienas iš šių vaidmenų pasirodo visame knygos tekste: kaip dažytojas, jis pastebi, kas yra perdažyta, kaip raštvedys, fiksuoja savo kelionę, kaip keliauninkas, nuolatos stebi aplinką.

Įsteigti savo kaip keliaujančiojo poziciją padeda ironija: tai būdas ir (at)pažinti, ir atsiskirti nuo turistą vaidmens – nors ironizuojama („Virstu nejuokais turistu“¹⁴⁶), tai

¹⁴³ Urbain, Jean-Didier, „Kelionės semiotika“, in: *Baltos lankos*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2009, p. 198.

¹⁴⁴ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 1.

¹⁴⁵ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 3.

¹⁴⁶ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 29.

leidžia atsiriboti nuo svarbių istoriškai vertinimų („Bet argi verta šiandie tokiam turistui, kaip aš, sielotis, kuriems galams buvo įsteigta kuri inkvizicija <...>“¹⁴⁷). Juokas ir ironija nuo pradžių nurodo į subjekto vidinį pasaulio suvokimą ir leidžia jam atrasti savo vietą. Ironija, kaip ir fikcinės literatūros atveju, išlieka Savickio pasaulėvokos konstanta¹⁴⁸ ir, laviruodama tarp rimtumo ir nerimtumo, pereina ir į autoriaus egodokumentiką. Kaip pastebėjo Viliūnas, kartais ironija tampa sarkazmu, kuris virsta egzistencine būties dimensija¹⁴⁹.

Atsidūręs turisto vietoje, „matuodamasis“ ją tada, kai patenka į stereotipišką situaciją, jis šaiposi ir pats iš savęs, ir iš kitų: „Kiek priederia tokiam turistui kaip aš spręsti, besėdint popiečiu kavinės trotuare, vietos papročiu minią bežvalgant, patys gražieji, patys gabieji atrodo arabai“¹⁵⁰. Ironija paverčia kelionę ne tik minėtų fragmentiškų įspūdžių rinkiniu, bet ir kritika – stebėjimas aptarinėjant ir vertinant aplinkinius yra Savickio keliautojo žvilgsnio perspektyva. Tekste esantis „dairymasis“ ir išsiskiriančių asmenų aprašymas yra kaip „etikečių kljavimas“ stebint žmones ir jų elgesį. Taip kelionės eiga yra labiau paskiri įspūdžiai nei nuoseklus vietos aprašymas – jo nėra, neaprašoma nei jų išorė, nei kultūriniai ypatumai, iš esmės reikšmės neturi geografijos žymėjimas. Tos kelionės aprašymas – tai judėjimas nuo vieno išsamiai aprašomo susidūrimo su vietiniais prie kito.

Tada, kai nusivilia tais, kuriuos sutinka savo kelionėje, pasakotojas žymi, jog jam „koktu darosi turizmo“¹⁵¹ – turisto vaidmuo neleidžia patirti šalies autentiškai, iš čia kyla ironija, tačiau pavargus nuo gresiančio karo nuojautų (keliaujama tarpukariu), jis atitolsta nuo savo paties išsakytų minčių, jų išsigina sakydamas, jog yra tik turistas¹⁵². Tokį patį efektą sukelia ir kiti epizodiški sau priskiriami vaidmenys – grįžtančio pas žmoną piligrimo¹⁵³ ir vietinio, vieno iš lankomų miestų gyventojo¹⁵⁴. Ironijos pabrėžiama subjektyvumo problematika įtraukiama į patį raštą: kartu su įspūdžiais paremtu kalbėjimo būdu tekstas rodo „pastangą“ kalbėti be pretenzijos į „tikrovę“. Dėl to skaitytojui kyla ir keliavimo sampratos, ir erdvės (re)konstravimo tekste klausimas.

¹⁴⁷ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 184.

¹⁴⁸ Viliūnas, G. „Ironija Jurgio Savickio raštuose“, *Literatūra*, 37 (1), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 105.

¹⁴⁹ Ten pat, p. 131.

¹⁵⁰ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 13-14.

¹⁵¹ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 202.

¹⁵² Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 184.

¹⁵³ Ten pat, p. 61.

¹⁵⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 101.

3.5. Turistas ir fotografas

Visose knygose egzistuoja vizualinis lygmuo – knygose naudojami svetimi piešiniai, iliustruojantys kalbėjimą (*Atostogos*), ir autorinės bei neautorinės nuotraukos (*Truputis Afrikos, Kelionės*). Atsidūrusios greta rašto, iliustracijos gali vienu metu ir kurti atskirą pasakojimą, ir papildyti tekstą – Savickio kelionių užrašuose vizuali plotmė atkartoja rašytinį tekstą, piešinių atvejis leidžia vizualiai parodyti ir vertinimą, neretai lydimą ironiško šypsio.

Kelionės po Afriką viduryje pasakotojas žymi, kaip jo rankose atsiduria fotoaparatas: „Šiandien nutariau pamėginti fotografuoti, ką pirmą niekuomet nėsu daręs“¹⁵⁵. Fotografo vaidmuo susijęs su turistu funkcija: fotografavimas suponuoja norą (mechaniškai) užfiksuoti savo buvimo momentą ateičiai vietoje autentiškos išgyvenimo patirties, kai norima išlaikyti prisiminimą savyje.

Iš nuotraukų *Kelionėse* ir *Truputyje Afrikos* matyti, jog vizuali plotmė yra tokia pati kaip ir tekstas. Pastatų, paminklų, peizažų fiksavimas skiriasi nuo žmonių ar gyvūnų nuotraukų. Pirmosios – statiškos ir „besielės“, antrosios – priešingai, atspindinčios tam tikrą nuotaiką ar ypatingą momentą: šiuos ypatumus galima sulyginti su tekstu, kadangi jame galioja tie patys principai – pasakojimas „atgyja“ tada, kai jame pasirodo žmonių vertinimai, įvairių situacijų perpasakojimas. Nuotraukos nekuria nuoseklaus atskiro pasakojimo ir labai retai jungiamos su tekstu. Fotografavimas siejamas ir su kelionėje aptiktų vizualių įspūdžių fiksavimo poreikiu, ir jo realizavimu, kuris formuoja statiškumo įtrūkius: dėmesys vienam ar kitam vizualiam objektui pristabdo keliautoją ir kelionės vyksmą. Pasakojimu „keliaujantis“ skaitytojas taip pat verčiamas „sustoti“ ir „pamatyti“ tai, ką pasakotojas pamini tekste. Antroje *Kelionių* dalyje pasakotojas fotografo vaidmenį prisiima kaip savasties dalį: „Oficialus fotografas siūlosi nutraukti mane prie šio pastato. Aš dėkoju, – nenorįs. Aš pats fotografas“¹⁵⁶. Tai rodo, kad pasakotojui svarbus subjektyvumas ir tai, kaip jis pats atspindi objektus – tai sieja teksto ypatumus su vizualia plotme: fragmentiškas situacijų, objektų ir sutiktų žmonių aprašymas yra panašus į padrikai šalia teksto atsirandančias nuotraukas. Dėl to galima kalbėti ir apie rašto, ir apie vizualios plotmės subjektyvumą.

¹⁵⁵ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 29.

¹⁵⁶ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 159.

Grįždamas į tėvynę, pasakotojas mini Eitkūnus, kuriuose jam „griežčiausiai uždrausta fotografuoti“, tačiau keliautojas neklauso draudimo ir įamžina stotelę, nes „kokios čia gali būti paslapties“¹⁵⁷. Vis dėlto „tuščia ir įkyri stotelė“ lieka užtekstinėje tikrovėje, ji nenupasakojama – skaitytoją veikia tik užrašas, jog tokia nuotrauka buvo. Kalbėjimas apie fotografavimą kelionės metu, kai nuotraukos nėra parodomos ar jų nėra galimybės padaryti, tačiau apie tai rašoma, yra dar vienas būdas ryškinti dėmesio vertas vietas – tai, ką pasirenka fotografuoti keliautojas, rodo jo asmeninius ypatumus.

Pasakotojas atskleidžia, jog (vien) fotografija jam neleidžia pažinti šalies lygiai taip pat, kaip to padaryti ir aprašyti neleidžia turistų žvilgsnis, kuris pasakotojui lieka paviršutiniškas, tolimas jo giliam kritiniam ironiškam žvilgsniui:

Aš vis taikau nufotografuoti žmones. Vis prašau: stok – fotografuosiu! Bet kas iš to. Aš norėčiau iš tikrųjų pažinti šalį, o ne vien, kaip padūkęs, ganiotis paskui žmones. Toji turistiškoji gainiava automobiliais ir autobusais, kiek aš suprantu, tik gadina vietos gyventojams kelius ir jų nuotaiką.¹⁵⁸

Kelionės pasakojime persipina ne viena medija, ir nors dėl pasakojimo būdo, kuris atvirai mini ir rašymo procesą, ir fotografavimą, skaitytojui tekstą nuo pasakotojo kelionės patyrimo atskirti tarsi lengviau, medijos persipina ir papildo viena kitą. Rašto ir fotografijos santykį sumaišo ir pats nuotraukų pasirodymas: knygoje *Truputis Afrikos* nuotraukos, papildančios užrašus, pasirodo daug anksčiau nei pasakotojas pamini išsigijęs fotoaparata – vos nusileidęs Tunise, jis aprašo aplinką stebėdamas laukuose besiganantį asiliuką, į kurį kreipiasi „Sveikas, mano prietelium“, o šalia pateikiama jo nuotrauka, kurios prierašas – „Mano prietelius“¹⁵⁹. Tokiu būdu fotografija kartu su prierašais kuria savitą santykį su tekstu: skaitytojas tam tikrais atvejais gali išvysti, apie ką rašo subjektas. Nors *Truputyje Afrikos* iliustracijų aprašymai yra trumpi ir glausti, *Kelionėse* jie tampa svarbia pasakojimo dalimi, atkuriančia ne tik tam tikrus vaizdus, bet ir momentus, kai jie buvo įamžinti. Greta aprašyto apsilankymo Jugoslavijos karaliaus rūmuose esančios iliustracijos, kurioje pavaizduotas karaliaus miegamasis, esantis prierašas tarsi prieštarauja šios nuotraukos egzistavimui:

¹⁵⁷ Ten pat, p. 56.

¹⁵⁸ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 182.

¹⁵⁹ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 6-7.

- Miegamasis.
- Ar galima fotografuoti?
- Jokių būdu!¹⁶⁰

Pasakotojas leidžia sau rodyti tai, kas neturėtų būti rodoma (kaip tipinis turistai), kaip ir Eitkūnų stotelės fotografavimo atveju, tik šįkart šis momentas atsispindi ne pačiame kelionės užrašų tekste, o nuotraukoje ir trumpame jos priedaše. Taip tekste atsiskiria du būdai rodyti nuotraukas – pirmasis, kai teksto fragmentas siejamas su nuotrauka, antrasis, kai nuotraukos yra atskirai aprašomos priedaše. Nuotraukos su priedašu veikia kaip „tekstas tekste“: pasakotojui nepamiršęs nuotraukoje minimo vaizdo ar situacijos, atsiranda įtampa tarp rašto ir vaizdo, kuriamas dvigubas pasakojimas. Taip vieni objektai ar situacijos yra ryškiniami kaip reikšmingi tik tada, kai yra pavaizduoti vizualiai, išskyrus iš bendro kelionės lauko.

Vizualios plotmės veikimas tekste veikia ir kaip dar vienas žingsnis atsitraukiant nuo pretenzijos į patirtinį raštą – taip pat, kaip tai daroma kiekvienoje knygoje konstruojant skirtingas pasakotojo-keliautojo figūras. Bendrame Savickio kelionių literatūros kontekste galima matyti, kaip kuriamos viena nuo kitos labai skirtingos „istorijėlės“ apie keliones sudaro vieną bendrą kelionių rinkinį – jų skirtingas pateikimas yra žingsnis į kelionių užrašų fikcinimą. Tai svarbu prieš pradėdant analizuoti, kaip kiekviena iš pasakotojo figūrų užrašo savo įspūdžius – suvokiant pasakotojo žiūrą veikiau fiksuoti, nei bandyti kalbėti objektyviai, tai galima matyti ir iš jo pasakojimo būdo.

3.6. Kelionė iki kelionės

Pradėdamas nuo keliavimo fenomeno, pasakotojas kelia sau (ir skaitytojui) klausimą, kas yra kelionė ir kodėl į ją leidžiamasi. Prie tokių apmąstymų grįžtama ir pasakojimo pabaigoje. Prieš leidžiantis į kelią pasakotojas kelionę lygina su liga:

Tai bacilos, prasiskverbianti drauge su pirmu saulės spinduliu, nors dar ir žiema. <...>
Kažkas panašus į prisiekusio alpinisto jausmus, pasiruošusio kopti į naujų kalnų viršūnes ir naujus rekordus paimti.¹⁶¹

¹⁶⁰ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 184.

¹⁶¹ Ten pat, p. 5

Kelionės pabaigoje, svarstydamas, kokios jo kelionės bei koks pasakojimas iš jų lieka, pasakotojas vienu metu vertina ir kelionės procesą, ir tekstą – užfiksuotą kelią: „Toji mano kelionė, kaip koks dirvonas, stambiai plėšta, arta, bet neakėta“¹⁶². Tai verčia prisiminti kelionių literatūrai būdingą dvigubą medijavimo procesą: pasakotojas yra medija, o tekstas tampa medijos medija. Pasakojimo būdas ir pastabos verčia skaitytoją nepamiršti šių procesų ir juos atskiria nuo pat pasakojimo pradžios.

Kirtęs Lietuvos, į kurią vyksta atostogauti, sieną, pasakotojas pasigenda popieriaus ir pieštuko, todėl rašyti pradeda ant neapmokėtos skalbinių sąskaitos¹⁶³. Juokdamasis iš savęs – raštvedžio be įrankių – pasakotojas tuo pačiu metu fiksuoja procesą. Kelionės pasakojimą „stabdo“, pertraukia pastebėjimai apie rašymą, grąžindami skaitytoją iš svetimų kraštų ir šalių vaizdavimo prie rašytojo vaidmens ir paties rašymo („Tik retkartčiais čekšteli mano iškrypusiomis raidėmis rašomoji mašinėlė“¹⁶⁴, „Išsimiegojęs aš imu prisiminti savo kelionę po Albaniją ir darau šios kelionės pabraižas“¹⁶⁵).

Žymėdamas kelionių literatūrai būdingą vietų atranką, jis baigiantis kelionei prideda: „keliaujama ne visiems kelionės „prietikiams“ sužymėti“¹⁶⁶. Rašymas yra kelionės proceso dalis – pasakotojas nori ne tik keliauti, bet ir aprašyti savo įspūdžius:

Aš svajojau apie Graikiją ir Albaniją, mano pirmą kart matytas. Aš net stengiuos kelionę į šiodvi šali prisiminti. Veik papunkčiui. Ir dar daugiau – ją nupasakoti. Nes kai vėl bus žmogus būsi skaisčiame Dubrovnike, nebus kada ir kelionės prisiminti, dar nežinau – apie jas rašyti¹⁶⁷.

Rašte žymimi būdai, kaip pasakotojas nori kalbėti apie šalis (keliaudamas po Juodkalniją, rašo „būtinai noriu poetizuoti šią šalį <...>“¹⁶⁸), tačiau neužsimenama, kaip tai bus padaryta – žymimas faktas, o ne rašymo procesas. Tai leidžia sieti šį norą su kelionių užrašų fikcinimu: neaišku, ką ketinama prisiminti ir vėliau nupasakoti iš kelionių po Graikiją ir Albaniją, nepoetizuojamos aplankomos vietos. Šiame metapasakojime Savickio keliautojas leidžia skaitytojui suprasti pačios kelionių literatūros sudėtingumą: įtraukiant „užtekstines“ pastabas neišlaikomas kelionės tolydumas.

¹⁶² Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 220.

¹⁶³ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928 p. 3.

¹⁶⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 62.

¹⁶⁵ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 61.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 219.

¹⁶⁷ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 212.

¹⁶⁸ Ten pat, p. 173.

Supanašėdamas, bet iki galo nesusitapatindamas nė su vienu iš minimų vaidmenų, pasakotojas užima stebėtojo poziciją, kuri leidžia jam vertinti ir save, savo tėvynę, ir – lygiai taip pat – „kitą“, svetimą. Keliautojo vaidmenis Savickio egodokumentikoje tyrinėjusi Vedrickaitė išskiria antropologo ir menininko, *dendi* ir diplomato vaidmenis¹⁶⁹, tačiau nemini stebėtojo, vertintojo pozicijos, susijusios su skaitančiuoju. Gebėjimas išlikti „objektyviu“ teisėju tekste patvirtinamas nuolat šaipantis ir iš savęs – kelionės erdvės konstravime tai lemia kitokią skaitytojo žiūrą.

Pasakotojas rodo ir pačios kelionės konstravimą: pradėdamas *Keliones*, pasakotojas įsteigia savo požiūrio tašką ir rašo apie „kelionę iki kelionės“. Tekste aprašoma metakelionė: prieš pradėdamas pasakojimą apie kelionę, subjektas pasakoja apie tai, kaip jai ruošiasi. Studijuodamas žemėlapius, jis rašo: „Kas gali būti įdomesnio, kaip tie maršrutai ir keliai išvedžiojami po žemėlapius! Šitas darbas gal daug įdomesnis, negu pati kelionė“¹⁷⁰. Domėdamasis Albanija, pasakotojas vyksta į Vokietiją pas Generalinį Konsulą, buvusį šioje šalyje¹⁷¹. Šių epizodų (kartu Konsulo nupiešta schema) įtraukimas į tekstą dar nepradėjus „tikrosios“ kelionės rodo keliagubą keliavimo procesą: pirma reikia kažkur nukeliauti, kad būtų galima pradėti savo kelionę, tačiau ryšys tarp gautų patarimų ir kelionės neatskleidžiamas.

Keliaudamas pasakotojas kreipia dėmesį į istorinį laiką ir vertina Europos padėtį prieš Antrąjį pasaulinį karą: „Keistai tvarkomas šis skaistasis pasaulis. Ir ne visai sveiko proto būtybės būtų apsiėmusios jį tvarkyti. Ir su Europos senuoju žemėlapiu kas nuolat šposautų ir puzzle dėstyti“¹⁷². Galimybę apsvarstyti gyvenamąjį laiką jam suteikia pati kelionė: „Kelionėje gauni daug ko pamatyti. Pirmiausia, kad pasaulyje neramu. Visi bijo karo ir laukia jo. Ir vėl, gal būt, žemėlapis bus keičiamas ir sienos kitaip pertvarkomos“¹⁷³. Taip žemėlapis, maršrutai, tekste akcentuojamos valstybių sienos kelionės procese pradedamos suvokti kaip galinti kisti konstrukcija:

Iš Vichy akies statumu aš pasinėšęs Italijon. Ir dar toliau. Kur fantazija neš. <...> Tiek, kiek pamatai žmogus iš automobilio lango. Be kurios ten sistemos ir maršruto. Tai mano sistema.

Aš džiaugiuosi kaip vaikas, galėdamas vis pirmyn judėti.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 112.

¹⁷⁰ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 12.

¹⁷¹ Ten pat, p. 14-15.

¹⁷² Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p.178.

¹⁷³ Ten pat, p. 221.

¹⁷⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 115.

Nuo plano atsispiriama (grįžus imama planuoti nauja kelionė), tačiau kelionės metu pasakotojas atsitraukia nuo išankstinių planų.

3.7. Būdas keliauti kaip būdas pasakoti

Kelionės tekstuose kuriamai sistemai svarbūs kelionės būdai – pasakojimas skiriasi priklausomai nuo transporto priemonės. *Kelionėse* nusipirkęs ir paruošęs automobilį¹⁷⁵, pirmiausia pasakotojas keliasi keltu: pirmuose pasakojimo skyriuose susiduria kelionės procesas ir negausūs kelionės vaizdai, kadangi pamatyti dažnu atveju galima tik uostamiesčius, dažniausiai fiksuojant uosto gyvenimą (taip aprašomi Kalė ir Dartmutas). Kelionės aprašymo ir patyrimo pobūdis keičiasi palikus laivą – kaip kitame skyriuje rašo pats pasakotojas, „tai būta savo, paskiro, nesudrumsčiamo pasaulio“¹⁷⁶. Ir *Atostogose*, ir *Truputyje Afrikos* keliaudamas traukiniu, pasakotojas dėmesį kreipia į vagono pakeleivius¹⁷⁷, o ne žvalgosi pro langą, o kelionė lėktuvu skrendant į Tunisą ir iš jo apskritai neprašoma. Persėdus į automobilį, galima fiksuoti aplinką kitaip, kadangi erdvė labai greitai keičiasi – transporto priemonė rašte siaurina arba išplečia pasakotojo žvilgsnį, leidžia jam fokusuoti skirtingas detales.

Automobilis suteikia laisvę judėti ne pagal iš anksto kitų nubrėžtas trajektorijas, skirtingai nei traukinys ar keltas. Dar prieš leidžiantis į kelią pabrėžiama, jog keliauti traukiniu yra ankšta, tvanku, nieko nematyti per langus, priešingai nei keliaujant automobiliu, kuris „turi sparnus“, o šioje konkrečioje kelionėje – ir galimybę važiuoti tolimesnius atstumus¹⁷⁸. Laisvė pačiam rinktis savo maršrutą leidžia pasakotojui pamatyti šalį savaip: atvykęs į Prancūziją, jis rašo „niekuomet nemačiau tokios traukiniu važiuodamas“¹⁷⁹ – tik keliaudamas automobiliu pasakotojas jaučiasi taip, lyg (pagaliau) pamatytų šalį taip, kaip pats nori. Kelionės procese pasakotojo maršrutų planavimas ima apsiriboti vaizdu pro automobilio langą, per kurį matyti artimiausi objektai, nulemiantys keliautojo kryptį, kur jis yra priklausomas tik nuo kelių, kurie iš klampių ir nepravažiuojamų tampa plačiais ir panoraminiais.

¹⁷⁵ Ten pat, p. 11.

¹⁷⁶ Ten pat, p. 63.

¹⁷⁷ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 2

¹⁷⁸ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 20.

¹⁷⁹ Ten pat, p. 69.

Keliavimo būdas susijęs ir su atrandamu ypatingu būdu pristatyti šalį – vietoje maršrutų pasakotojui svarbiau aplankomų šalių keliai ir automobiliai. Nuo to prasideda *Kelionių* pasakojimas: tarptautinės automobilių sąjungos metraštinis tampa tarsi vadovu¹⁸⁰, pasakotojas jame pateikiamą informaciją pasirenka viena iš ašių vertinti aplankomas šalis. Tas pats vyksta ir su keliais: pats kelias tampa matu, esančiu arčiausiai keliautojo.

Tokiu būdu įsteigiamas atspirties taškas, svarbus suvokiant pasakotoją kaip stebėtoją ir vertintoją: perskaitęs, kokie Europoje leistini automobilių greičiai, jis daro išvadą – „Tai irgi, tur būt, kultūros požymiai paskirose šalyse“¹⁸¹. Kiekvienoje šalyje stebėdamas ir vertindamas kelius, pasakotojas prisiima socialinio kritiko, galinčio vertinti ekonominę ir socialinę šalių būklę, vaidmenį, tai darydamas neįpareigojančiai, su ironija. Kelias apibūdina šalis ir tampa pačios kelionės metafora: „Miestas, atrodo, tuo tik ir verčiasi, kad jo grindinys nuolat būtų ardomas ir iš naujo taisomas“¹⁸². Tas pats vyksta ir su automobiliais: džiaugdamasis savo nauju automobiliu, kuriuo gali keliauti, lankydamasis Prancūzijoje, jis pastebi, kad čia į susisiekimo priemones (taigi, ir keliones), žiūrima kitaip: „Automobilis Prancūzijoje – susisiekimo priemonė. Ir tiek. Bet ne kurios prabangos, pasididžiavimo ar tuščio pasigėrėjimo daiktas. Kaip esti dažniausia pas mus ar kitur“¹⁸³. Priešinga situacija – Balkanų šalyse, kur prasti ir keliai, ir automobiliai. Atskira istorija tik iš nuotraukų ir jų paantraščių papasakojama apie keliavimą automobiliu Jugoslavijoje: vienam vairuotojui įsismarkavus prakiūra radiatorius, fiksuojami siauruose keliuose „susikabinę“ automobiliai ir partrenktas mulas¹⁸⁴. Graikijoje automobilių savininkai kelyje pasikliauna šventaisiais: „Šoferiai Graikijoje neprakaituoja, kitose šalyse tiek privalomo, kelionių draudimo. Prie vairo jie dažniausia prisikabina šventojo paveikslėlių“¹⁸⁵. Albanijos gatvėse už miesto – išnešioti akmenys, „kuriai darbščiai rankai prireikus statybos medžiagos“¹⁸⁶. Pasakotojui už kelių, automobilių ir jų vairuotojų pavyksta pamatyti ir fiksuoti gyventojų mentalitetą, jų realybę.

Panašų kaip automobilių ir kelių vaidmenį *Atostogose* įgauna batai: sutiktuosius pasakotojas vertina pirmiausia nužvelgęs jų batus ir išdėsto „batų teoriją“: „Atsidūręs stoties perone, samprotauju apie batų reikšmę apskritai ir apie jų ypatingą reikšmę čionai,

¹⁸⁰ Ten pat, p. 7-9.

¹⁸¹ Ten pat, p. 11.

¹⁸² Ten pat, p. 66.

¹⁸³ Ten pat, p. 68.

¹⁸⁴ Ten pat, p. 191.

¹⁸⁵ Ten pat, p. 219.

¹⁸⁶ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 11.

Narvoje. Ši tema yra daug rimtesnė, negu iš pradžių būtų galima pamanyti¹⁸⁷. Iš karto po to jis apžiūri vagone sutikto valdininko lakuotus batus ir pateikia savo išvadas: „Jei Estijoje paprastų valdininkėlių darbo metu vaikštoma tokiais batais, tai tik šioje šalyje viskas gerai!“¹⁸⁸. Šie pastebėjimai yra susiejami su vėlesniais epizodais, fiksuojant kasdienio gyvenimo scenas ir taip suteikiant joms kontekstą.

3.8. „Įsivietinimo“ dėsniai

Vienas iš teoriniuose svarstymuose artikuliuojamų būdų „įsivietinti“ – lyginimas tekste, kai atrandamos bendrybės, kitame atpažįstama tai, kas sava, arba, priešingai, sava suvokiama per svetima. Atsižvelgiant į iki šiol dėstytus pasakojimo principus, kuriais bandoma atsisakyti pretenzijos į patirtinį raštą, pasakojimo nuoseklumą, bandymą atrasti save svetimose aplinkose, Savickio tekstuose komplikuojama „įsivietinimo“ koncepcija.

Aprašydamas vietas pasakotojas ne „įsivietina“, bet fiksuoja situacijas, kurios patraukia jo dėmesį nepaisydamas nuoseklumo. Į jo akiratį pakliuvusios vietos tik paminimos, kultūriškai svarbūs objektai tik vardinami arba praleidžiami, o dėmesio centru tampa žmonės. Lygtolinės žinios, kurios turėtų leisti pasakotojui „įsivietinti“, Savickio atveju yra demonstruojamos kaip visa žinančio svečio, kuris neturi pretenzijos svetimose vietose tapti savas. Tai veikia kalbant apie istoriją, kultūrą, ekonominius ir socialinius dalykus – pasakotojas juos reprezentuoja užuominomis, pasirinkdamas kokį nors „atsitiktinį“ elementą, tokiu pačiu principu, kaip šalys pristatomos per automobilio vairuotojo ir kelių žinovo prizmę. Taip pasakotojas nesistengia sukurti ryšio tarp savęs ir jį supančios aplinkos – priešingai, jis nuolatos atsiriboja skirtingais būdais: *Atostogose* jis, kaip iš užsienio grįžęs fabriko darbininkas, gali iš distancijos vertinti tėvynę, *Kelionėse* ir *Truputyje Afrikos* jis vertina svetimas šalis tarsi iš lietuvių perspektyvos. Pasakotojui svarbiomis tampa vietos, kurios įprastai (tradicijoje) nelaikomos svarbiomis: Veneciją ir Veroną pavadinęs vietomis, kur „buvo kuriama istorija“¹⁸⁹, jis fiksuoja tik keletą nereikšmingų detalių – kitur tekste daugiau puslapių skiriama net kelionei keltu aprašyti¹⁹⁰. Šiems Italijos miestams skiriama 1,5 puslapio – pabrėžus jų istoriškumą, fiksuojama, kaip viename balkone mama apžiūrinėja plaukus savo vaikui nusvarinusi galvą ir apie save

¹⁸⁷ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 13.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 114.

¹⁸⁹ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 139.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 49.

išgirstus klausimus¹⁹¹. Tas pats vyksta ir kitame tekste – *Truputyje Afrikos* Venecijoje pasakotojas stebi aplinką fiksuodamas aplinkinius, šv. Morkaus aikštėje fiksuoja žirnių balandžiams pardavėją, kultūrinius objektus jis apžiūri tarsi „iš pareigos“: „Nepamatęs Atdūsių tilto ir kelių muziejų negali pasakyti viską atlikęs ir esi likęs geresnis žmogus“¹⁹².

Pasakotojas nepretenduoja parodyti visko – suvokiant, jog to, kas liko nepamiršta, praleista ar „pamiršta“, „trūkumas“ atskleidžia tiek pat, kiek „įerdvintų“ vietų atsiradimas, matyti, kaip pasakotojo motyvacija keliauti ir rašyti yra visai kitokia, nei būtų galima tikėtis iš patirtinio rašto. Atsitraukdamas, paminėdamas tik „nereikšmingas“ detales jis pats pabrėžia, jog „kuria“ pasakojimą, o ne aprašo kelionę.

Atsidūręs naujoje vietoje, pasakotojas ją mato per tai, ką jau yra matęs ir rašęs, tačiau šis „kartotės“ principas kelia klausimą, koku pagrindu viena vieta yra lyginama su kita. Ryškiausias nuolatinio lyginimo pavyzdys aptinkamas *Truputyje Afrikos*: nuo pat pirmo pokalbio su čiabuviu italų atsiranda paralelė su Paryžiumi¹⁹³, kuri piktina pasakotoją – jis atvažiuavęs pamatyti ne to:

Aš, kaip koks prisiekusis pilgrimas, būsiu vykęs į tą Afriką melstis, jos oru pakvėpuoti, atsiblokšti į jos nepaliestą praeitį ir neregėtą dar gamtą... o čia!¹⁹⁴

Pamatęs, jog Afrikoje viskas „moderniška“, pasakotojas jau ruošiasi skristi namo, tačiau negali palikti šalies „nepamatęs bent šmotuko“, nes „vėliau kalbėti ir meluoti – irgi reikia žinoti“¹⁹⁵. Pasakotojas rodo savo motyvaciją keliauti, kuri grįsta smalsumu ir noru papasakoti apie savo kelionę grįžus – taip, kaip norisi pačiam. Norą grįžti namo sustabdo ne tik troškimas pamatyti „tos Afrikos“, bet ir kelionė į Kartagą, kurią pasakotojas manė esant kitoje vietoje¹⁹⁶, ir nuo kur tenka pakeisti savo rašomą istoriją iš „laukinės Afrikos“ į kultūriškai svarbią vietą, kurią jis pažymi užrašuose:

Juk čia pakalnėmis skrajojo pats Virgilijus. Čia grūmėsi romėnai su liūtais ir kitomis nedorybėmis. Čia murdėsi jie su finikiečiais ir kitais padarais, o man šiandie leista ši žemė paminti. Kieno tik čia nebūta! Geriausia, kad visi marmuro šmotgaliai, kad ir gana vandalų ir

¹⁹¹ Ten pat, p. 139-140.

¹⁹² Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmo: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 5.

¹⁹³ Ten pat, p. 8

¹⁹⁴ Ten pat, p. 11.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 11.

¹⁹⁶ Ten pat.

kitokių ponų, istoriją dariusių, buvo patriuškinti, vis dėlto šie marmurai, garsią pasaką seka.¹⁹⁷

Pasilikus šalyje pasakotojui tenka ironiškai sutikti su Tuniso ir Paryžiaus palyginimu: karčiama, kurioje apsistojama įkurta kaip „tikrame kuriame Prancūzijos kampelyje“¹⁹⁸. Vaikščiodamas po Tunisą, pasakotojas nuosekliai miestą lygina su Kaunu: jis panašus į Kauną ir iki karo¹⁹⁹ ir dabartyje²⁰⁰: lyginama jūra ir Nemunas, šių miestų planavimo trūkumai, oras, telegrafo stulpai – žymimi apgyvendintos erdvės panašumai, tačiau lieka neaišku, kodėl šis miestas jam primena Kauną ir kodėl renkamasi tokiu būdu papasakoti apie šalį. Pasakotojo įsivaizdavimo ir „tikrovės“ neatitikimas priverčia keliauti toliau: vieną smalsumą (laukinės Afrikos) jis pakeičia kitu (kultūros paieškos ir „moderniosios Afrikos“ atradimas). Neatitikimai yra svarbūs visuose tekstuose – pasakotojas fiksuoja tai, kas atsiduria „ne ten“, pastebi priešpriešas ir pagal tai vertina. Stebėdamas asiliuką Tunise ir jausdamas būtinybę jį užfiksuoti ir su juo pasisveikinti, pasakotojas priešina jį, stovintį žaliuose pavasario laukuose, su miesto asfaltu, benzino būdelėmis, užimu, dulkėmis ir fiksuoja jo nepritapimą, taip pat, kaip šalyse nepritampa ir jis pats, lieka toks pats svetimkūnis.

Lyginimų netrūksta ir *Atostogose*: Palangos krašte oras yra „kaip Pietų Prancūzijoje“²⁰¹, vėliau jis rašo atradęs čia Ameriką²⁰², kopų situaciją lygina su Kalifornija²⁰³. Tačiau apie pastangą „įsivietinti“ kalbėti sunku: pasakotojas vardina, ką mato ir ką jam tai primena, lygindamas Lietuvą su Amerika jis ironiškai atskleidžia savo kaip iš užsienio atvykusio svečio prizmę. Palyginimai neveda į būdą „atrankinti“ erdvę, veikiau užduoda skaitytojui klausimus, kodėl viena vieta yra lyginama su kita.

Kelionėse vienos aplankytos vietos imamos lyginti su kitomis – Kroatijoje pasijuntama lyg Romoje, Jugoslavija ir Slovėnija lyginamos su Italija, Dubrovnikas – su Venecija. Stovėdamas renesansiškoje aikštėje subjektas tekste į ją perkelia Venecijos gyvenimą²⁰⁴. Pastebėjęs dviejų miestų panašumus, jis demonstruoja savo istorines žinias apie šio miesto statymą, tačiau nekalbama apie konkrečius elementus, architektūros

¹⁹⁷ Ten pat, p. 10.

¹⁹⁸ Ten pat, p. 11.

¹⁹⁹ Ten pat, p. 12.

²⁰⁰ Ten pat, p. 18.

²⁰¹ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 17.

²⁰² Ten pat, p. 19; 20; 25.

²⁰³ Ten pat, p. 26.

²⁰⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 159.

ypatumus ar kitas keliautojo akį tradiciškai patraukti turinčias detales. Priešingai, atsiranda jau pažįstamas būdas pabrėžti, jog pasakotojui miestai be žmonių, jų veiklos ir aprašomų gyvenimo scenų yra kone vienodi: „Atsidūręs šiandien Dubrovnike iš tikrųjų jautiesi lyg būtum perkeltas vėl į kurį kitą, be galo į Veneciją panašų miestą“²⁰⁵. Todėl nenustebina ir pasakotojo teiginys, jog jis baigias su miestu „kiek daugiau apsiprasti“²⁰⁶: neketinama čia pasijusti savu, kad būtų galima kalbėti apie „įsivietinimą“, užtenka apsiprasti, pradėti žvalgytis ir vertinti.

Pasakotojo nenoras papasakoti „pilno paveikslo“ akivaizdus ir dėl jo požiūrio į muziejus: „Aš ne muziejinis žmogus ir ne muziejų lankytojas“²⁰⁷. Apsilankęs Glozell muziejuje šalia Viši pasakotojas tik mini šios vietos istoriją ir klausimą dėl dirbinių tikrumo, tačiau nerašo nei apie juos, nei apie muziejaus vidų. Už tradiciškai laikomas kultūros vertybes pasakotojui įdomiau nesutapimai – tuoj pat aprašęs su muziejumi susijusius klausimus jis vertina aplink esančias dirvas ir diendaržius²⁰⁸. Viena vertus, jis neketina sugriauti savo įsivaizdavimo apie tam tikras vietas (atsisakydamas užėiti į rūmų vidų, kur įtaria esant „modernišką“ aplinką, jis rašo nenorintis „ardyti iliuzijų“), kita vertus, jam užtenka paminėti muziejui, istorijai, kultūriniam lygmeniui egzistuojant: „Jei mes įeitume į vidų, senovės romantika tikriausiai žūtų“²⁰⁹. Fiksuodamas aplinką jis daugiau dėmesio kreipia į žmogiškąjį lygmenį nei istorinę vertę. Romoje, jis vertina Šv. Petro baziliką: „Kristus tikriausiai nusigąstų pamatęs jam pavestą namą. <...> Nusigąstų tikriausiai ir atgimę romėnai, pamatę jų nukopijuotas Bazilikos lubas ir dar kiek surenesansintas“²¹⁰. Pasakotojo neįsitraukimas į ją supančią aplinką atsispindi ir teiginiuose, kur jis sako, jog *galėtų* būti ir vienos, ir kitos šalies pilietis, tačiau *nėra*: atpažindamas romėniškus miestus, pasakotojas pats ima pasijusti romėnu²¹¹, Juodkalnijoje mielu noru liktų ir pasidarytų jos piliečiu²¹².

Dairydamasis aplinkui, pasakotojas patiria keliautojui įprastą nuostabą matydamas, kaip veikia erdvė, tačiau rašte tai perteikia savitu būdu. Vietoje konkrečių erdvės detalių, jis dažnai ją apmąsto – Dubrovnike jo mintys nuo panašumo į Veneciją pereina prie svarstymų apie (miesto) valdžią, kitur taip pat svarbiau fiksuoti savo įspūdžius, o ne

²⁰⁵ Ten pat, p. 158.

²⁰⁶ Ten pat.

²⁰⁷ Ten pat, p. 115.

²⁰⁸ Ten pat, p. 97.

²⁰⁹ Ten pat, p. 94.

²¹⁰ Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmö: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934, p. 48.

²¹¹ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 132.

²¹² Ten pat, p. 190.

svetimos vietos elementus. Slovėnijoje pasakotojas pirmiausia šaiposi iš reklamų, kviečiančių neužmiršti keliautoją aplankyti „didžiausio žemės stebuklo“ – Postumijos grotos, tačiau čia patekęs sako, jog „[n]iekuomet nesapnavau pamatysiąs tokius požemius“ ir „tokius stebuklus“²¹³. Nuostaba ir momentinis įspūdis verčia „fantastiškas prarajas“ lyginti su pragaro fantasmagorija, į kurią turėtų būti už baudą uždaromi prasti poetai arba garbės ištroškę diplomatai²¹⁴, taip referuojant į patį save. Vieta suteikia galimybę leisti į apmąstymus apie pasaulio tvarką, o ne pačiam „įsivietinti“. *Kelionių* pabaigoje svarstymai apie tai ypač paaštrėja: istorinės peripetijos, kurių gerokai mažiau pirmoje teksto dalyje, atsiskleidžia per nuovargį, suvokimą, kaip jo stebima erdvė yra susijusi su didžia praeitimi ir istorija. Tai verčia prisiminti nenorą „išsklaidyti iliuzijų“, tačiau kelionės pabaigoje nebeįmanoma nejausti karo nuojautos²¹⁵, kuri verčia skaitytoją pamatyti, kokia subjektyvi yra iki tol konstruota erdvė, kaip pasakojimo būdas ir strategija verčia negalvoti apie istorinius posūkius.

Ironija veikia ne tik pristatant šalis, bet ir žaidžiant su vardais ir pavadinimais. Šis žaidimas, pradedamas nuo savo figūros konstravimo tekste, tęsiasi ir kitame lygmenyje – keliaujant ir vadinant bet pervadinant objektus. Atvykęs į Rusiją pasakotojas ne be reikalo skyriaus pavadinime mini „Rasieją“: „Nors ir nepridera žaisti su galingu žvėriu, lokiu, bet man matos, gražiau šią šalį pavadinti jos pačių žmonių vadinamu vardu“²¹⁶. Minimas galingas žvėris tekste pasirodo visiškai kitu pavidalu, kai sutinkama gatvėje vedama „areštuota meška“²¹⁷, kurios galybės nematyti: „Vidurgatviu dūlina ir be to susikūpinusi, bet dabar visai nuliūdusi, sušlapusi meškapalaikutė, nedidžiausia, taškydama savo rudais kamašais gatvės balas“²¹⁸. Taip mezgasi žaidimas tarp pavadinimo ir jo „išsipildymo“. Apgriuvusiam Peterburge geriausias ir vienintelis viešbutis – „Evropeiskaja“, kuris be papildomų komentarų leidžia pamatyti pasakotojo vertinimą ir ironiją. Tokie žingsniai leidžia matyti kelionės vaizdo fikcinimą, kadangi nugula vienas po kito ir yra sudėliojami į patirtinio rašymo neprimenančią sistemą.

Fiksuodamas tai, kas išsiskiria, „netinka“ prie aplinkos pasakotojas dažniausiai fiksuoja stebi žmones, jų veiksmus ir situacijas. Jis aprašo tai, kas patenka į jo matymo lauką: tai, kas nėra patrauklu, ne to, ko būtų galima tikėtis. Vaizduodamas situacijas, jis

²¹³ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 64.

²¹⁴ Ten pat, p. 65.

²¹⁵ Ten pat, p. 179.

²¹⁶ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 117.

²¹⁷ Ten pat, p. 134.

²¹⁸ Ten pat.

taip pat kreipia dėmesį į tautybę, brėžia panašumus ir skirtumus tarp lietuvių, žydų, rusų ir kitų tautų atstovų. Prahoje užsiminus apie barokinius namus ir tiltus, pasakojimas tęsiasi ieškant senosios žydų sinagogos, kapinių ir geto²¹⁹, kuriuos suradus bandoma patekti į vidų, tačiau viskas uždaryta. Tai rodo naują elementą kelionės pasakojime – kaip ir ankstesnėse knygos, pasakotojas akcentuoja tautiškumo motyvus: žydai yra viena iš tautų, pabrėžiamų tekste ir siejama su aplankomomis vietomis. Palyginus šį epizodą su Prancūzija ar Italijoje, kuriose į muziejus eiti nenorima net tada, kai siūlo, čia įvyksta atvirksčias veiksmas: pasakotojas nori, tačiau patekti jam nepavyksta.

Pasakotojas renka ne aplankytas vietas, bet kuria Europos šalių tautų stereotipinį veidą ir jį pašiepia. Žmonės stebimi visur: nuo traukinio vagono iki miestų, vertinamos ir jaunos poros, ir suvenyrų prekiautojai – juos vienija tai, kad jie tarsi „netinka“ pasakotojo fiksuojamose situacijose, dėl to jie vaizduojami pašiepiamai, juokingai. Peterburgo gyventojų scenos (ypač su iliustracijomis) *Atostogose* primena humoreskas: vienas po kito pasakojami susidūrimai su poromis restorane, aprašant ir jų išvaizdą, ir keistus tarpusavio santykius (komunistų piršlybos, Boucheron'o paveikslą primenanti ant sofos gulinti mergina²²⁰). *Kelionėse* ir *Truputyje Afrikos* aplinkiniai vaizduojami kaip „iškritę iš konteksto“, kitokie: aprašoma nuo bendrakeleivių iki vietos gidų, kreipiant dėmesį nuo aplinkos į gyvenimiškas scenas.

Vertindamas aplinkinius pasakotojas išsako savo nuomonę apie visą tautą ir šalį: vienas iš ryškių to pavyzdžių yra apsilankymas Ermitaže – pasakotojas aprašo ne meno kūrinius, bet aplinkinius, stebimi meno stebėtojai. Muziejumi pasinaudojama ironiškam šalyje gyvenančių žmonių apibūdinimui sukurti. Greta vienas kito yra pateikiami dviejų moterų, sutiktų muziejuje, pavyzdžiai: viena jų prigula ant eksponato, kita primena Rembrandto paveikslus, ją jis lygina su A. Schiavone's „Pastorale“, po kuria ji prisėda – tokia ji jam graži²²¹. Meno suvokimas sukuria įtampą, iš kurios kyla ironija – meno kūrinium jam virsta ant turtuolių lovos gulinti moteris (atspindinti tuometinės Rusijos situaciją):

Ermitažas. Gražus Ermitažas! Sena kerėbla, piktos virėjos tipo, atsisėda ant imperatoriško krėslo, empire. Vėliau, siekdama aukštesnio idealo gyvenime, atsisėda ant pačios skaisčiosios empiro sofos. Besėdėdama sofoje, ji giliai iš susijaudinimo atsidūsta²²².

²¹⁹ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 147.

²²⁰ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 128.

²²¹ Ten pat, p. 137-138.

²²² Ten pat, p. 137.

Savickio kūrybos kontekste fiksuojant ir aprašant sutinkamus žmones vyksta tas pats, ką Bronius Vaškėlis pastebėjo dienoraštyje „Žemė dega“ – vaizduojami ne patys asmenys, o jų šikicai, likimai, o veikėjai yra epizodiniai ir dažnai besikeičiantys²²³. Toks tipažų kūrimas leidžia skaitytojui pamatyti kelionės mozaiką iš fragmentiškų susidūrimų su aplinkiniais, netikėtos istorijos atskleidžia šaržavimą, kuris atsispindi ir vizualiai Kalpoko iliustracijomis.

Pasakotojas ne tik vertina kitas tautas, jų ypatumus, bet vartoja įvardį „mes“ pats priskirdamas save tautai, žiūri per jos prizmę, nevengdamas juoktis iš savęs. Lietuviai jam – ūkininkai, žemdirbiai, kurie stovi ramiai vietoje to, kad lėktų į priekį:

Pilkasis ūkininkas, stovėdamas ant prielaukos briaunos, aukštai, atrodo iš tolo didelis ir taip pat žvalgo vadinamuosius „žmones“, kurie savo miesto papratimais, be abejo, atrodo jam be galo juokingi.²²⁴

Prielaukoje stovintis ūkininkas ir jo pašiepiantis žvilgsnis, įžiūrimas pasakotojo – tai mąstymo klišė, keliaujanti per visas knygas: „kaip ūkininko sūnus“ jis niekaip negali užmiršti vengrų arklių²²⁵, kaip ūkininkui jam rūpi apžiūrėti *puszta*²²⁶. Albanijoje pasakotojas, galvodamas apie Lietuvą, kuria įtampą tarp kalnų šalies ir lietuviškų lygumų, kur bendri tėra paradoksaliu bendro žmogaus egzistavimo sąlygų apibūdinimu, iš ko kyla ironija: „Albanija, spėji, kaip kokia kalnų šalis. Visiškai ne. Tai Lietuva. Ir žmonės labai panašūs į lietuvius. Tik sukeisk drabužius“²²⁷. Tai rodo, kad lietuvių prizmė leidžia jam ironiškai matyti ir savo, ir kitas šalis.

Pasakotojas strateguoja savo pasakojimą jungdamas (tik) jam pačiam suprantamus, taškus tarp aplankomų šalių ir Lietuvos: per Alpes vykstant Italijon žmonos žodžiais žymima, jog „[j]uokinga, kad šiuo metu mes ne Kaune, tik kalbame apie Kauną“²²⁸, tačiau neaišku, apie ką kalbama. Vengrijos istorijos vingiai lyginami su Lietuva dėl nepriklausomybės kovų: „Kaip mes be Vilniaus nenurimsime, taip ir Vengrija, plakatų nusagstyta, nepasiduosianti“²²⁹. Pasakotojo metaforiniai judesiai lyginant įvairias šalis kiekvieną kartą turi vis kitą paradigminį bruožą, leidžiantį atrasti bendrumą tarp erdvių,

²²³ Vaškėlis, B. Žvilgsnis į J. Savickio „Žemė dega“, in: *Kultūros barai*, 1990, Nr. 4, p. 54.

²²⁴ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 4-5.

²²⁵ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 90

²²⁶ Ten pat, p. 92.

²²⁷ Ten pat, p. 20.

²²⁸ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 120.

²²⁹ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 105.

tačiau tekste dažnai lieka neaišku, kodėl viena ar kita šalis sulyginama su Lietuva, kaip ir tada, kai šalys lyginamos tarpusavyje.

Lietuva sujungia Savickio kelionių literatūros dėmenis: skirtingai nei kiti vaidmenys, pozicijos ar žiūros taškai, kuriomis pasakotojas manipuliuoja, į jas įtraukdamas ironiją, lietuvių pozicija išlieka visada (įsivardinama lietuvininku lakia fantazija²³⁰). Jis neieško lietuviybės ženklų, tačiau rodo kelionės vaizdus per aukštos kultūros lietuvių žmogaus prizmę, tėvynė jam yra branduolys, jaučiamas tekste, atsirandantis per nuorodas, tačiau nedeklaruojamas atvirai, tarsi „esantis kraujyje“. Lietuvos svarbą pabrėžia ir sukonstruotas maršrutas. Nors geografinis žemėlapis tekstuose nėra toks svarbus, visas keliones jungiantis erdvės elementas – Kaunas: jis ne tik minimas įvairiausiose šalyse po jas keliaujant, bet bendrame pasakotojo sukonfigūruojamame kelionės žemėlapyje jis lieka tarsi centras, į kurį nuolat veda pasakotojo kelias ar mintys, jei iki Kauno nenuvykstama.

Savickio kelionių literatūros paradoksas, kad jis į tekstą jokių būdu neįtraukia savipažinimo pastangos – fiksuoja, ką mato, ir vertina tai, per savo prizmę, bet daro tai kitų (kultūros, klišių, vardų, tekstų) pagalba. Iš išvardintų kelionės aprašymo bruožų sunku kalbėti apie Savickio pasakotojo „įsivietinimą“: stebėdamas, vertindamas šalis jis lieka tik pašalinis, gebantis matyti skirtumus, lyginti, tačiau visa tai daroma per atstumą. Tai padaryti padeda fragmentiškas, iš tarpusavyje nesusijusių įvykių (kas matoma aplink) fiksavimas, mažai dėmesio skiriant kultūros objektams. Pagrindinis dėmesio centras – aplankomų šalių gyventojai, kasdienio gyvenimo įvykiai, jų realybė, elgesio ypatumai ir veikla. Jis nesistengia šalyje pasijusti „savas“, nes „jau pažįsta“ pasaulį. Jo būdas kalbėti sunkiai siejasi su šiuo teoriniu lygmeniu kelionių literatūros pasakotojams būdingu procesu, veikia priešingai – įvairiais pasakojimo žingsniais tai stengiamasi paneigti.

3.9. Pramano pėdsakais

Aplankomas vietas pasakotojas vertina per savo kultūros lauke esančią prizmę – kelionių užrašuose minimi menininkų ir žymių asmenų vardai, svetimi tekstai, pridedantys papildomą lygmenį pasakojimui. *Atostogose* stebint vagone motiną su verkiančiu vaiku pasakotojui „nenoromis prisimena vieno rusų novelisto vaizdas, kaip viena mergelė, vaiko rėksnio naktimis iškamuota, galų gale ima ir išsivaduoja iš savo tirono, jį pasmaugdama“²³¹

²³⁰ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 167.

²³¹ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 8.

taip nurodant į Antono Čechovo novelę „Norisi miego“ („Na, be abejo, mes visi žinome šitą Čechovo apysakaitę!“). Lygindamas atvykimą į Lietuvą su Vokietijos–Olandijos sienos kirtimu, pasakotojas sako:

Olandų stotis iš karto sudaro vieniems olandams privalomą nuotaiką, pragriežiamą savais atsiminimais, iš dalies paimtais iš „Skrajojančio olando“ baikos, iš dalies, iš Heinės laiškų <...>.²³²

Kopose keliautojas supranta, kodėl „Lietuvos ligi šiol stambiausias menininkas fantastas Čiurlionis, į šį pasaulio kraštą patekęs, galėjo sukurti tokį milžinišką „Aukurą“ pačiame jūrų pakraštyje“²³³, stebėdamasis gamta, klauso pasakojimo apie gamtininką Humboldtą, „pramynusį takus“, kad „nebebūtų drovu pasigėrėti kopų gamta“²³⁴, Karvaičių kapinėse prisimena, jog čia yra gimęs „mūsų poetas folkloristas“ Liudvikas Rėza²³⁵. Žvelgdamas į „sukultūrintą vokiečių kopų šalį“ ir eiliuotai parašytą prašymą nešiukšlinti, pasakotojas „nenoromis atsimena“ Marko Twaino paradoksus ir perpasakoja siužetą apie panašaus nurodymo nepamačiusį jaunuolį, kuris dėl klaidos „iš to didelio dūsavimo galą gavęs“²³⁶. Atsidūręs prie iškastų kapų ir žiūrėdamas į besimėtančius kaulus, jis rašo:

Jei būčiau tikros padermės turistas, be abejo pasiimčiau iš šitos šiurpulingos vietos kokį daikmenėlį atminimui. Juk ne kitaip, pavyzdžiui, anglų turistai elgiasi kad ir su „Hamleto kapu“ Danijoje (Marienlyse), kur tas danų princas niekuomet nė palaidotas nebuvo.²³⁷

Pakviestas vidun pas vietos gubernatorių jis jaučiasi lyg „pas kokį Victor Hugo išsvajotą vyskupą, kuris irgi neatsisakydavo priimti pirmą užklydusį vagabondą ir jį vyskupiškai apdovanoti“²³⁸. Karčiamoje Palangoje sutiktas vyras aprašomas apsirengęs kaip „koks akmenų skaldytojas ar arsenizacijos rangovas“, nes „nepamanu aptaisyti jį koku anglišku surdutu ir parišti kravatu kaip Oscar Wilde“²³⁹.

²³² Ten pat, p. 10-11.

²³³ Ten pat, p. 27.

²³⁴ Ten pat, p. 28.

²³⁵ Ten pat, p. 29.

²³⁶ Ten pat, p. 45.

²³⁷ Ten pat, p. 50-51.

²³⁸ Ten pat, p. 66.

²³⁹ Ten pat, p. 78.

Kelionėse laivo žemėlapių kambaryje jauku kaip „kunigų sodžiuje“, o pro langą lyg „matytum Cvirkos cukrinių avinėlių gamtą“²⁴⁰. Vykdamas į Triestą ir Fiume, minima iš čia kilusio Fulvio Suvichiaus knyga, kuri sugrįžus iš kelionių pakliūva į rankas ir pasakotojui²⁴¹. Juodkalnijoje rašoma apie kalnuose palaidotą „vieną iš garsiausių poetų, apdainavusių šią šalį savo „Kalnų gėlių vainiku“²⁴², knyga, kurios pasakotojui niekaip nepavyksta gauti. Vengrijoje klausantis griežiančių smuikų „minėti Liszto kompozicijų konstrukciją gal ir būtų perdrąsu“²⁴³. Pastebėjus nuolatinį lietu Kalė uoste rašoma, jog „ne veltui ši miestą Maupassantas pavadino Prancūzijos naktiniu puodu“²⁴⁴. Maupassantas minimas ir keliaujant po Albaniją, kur šis vardas taip pat siejamas su kultūros lygmeniu šalyje aptariant matytą filmą: „Vaidinamasis Maupassanto stilingas“²⁴⁵. Ne kartą minimi vardai ir jų įtraukimas į tekstą leidžia svarstyti apie teksto konstravimo pagal kultūrinės žinias pastangą. Vedrickaitė, aptardama Savickio pasakotoją, rašo, jog šis „sudarė nebylią sutartį su tuo, kuris „žino normą“, „turi gerą skonį“ manieroms, aprangai, maisto vartojimui, jaučia pasaulio ženkliškumą ir tuo jausmu vadovaujasi“²⁴⁶.

Šie ir panašūs epizodai, kai minimi kultūros žmonės, susiję su lankomomis vietomis, kaip pabrėžiama, „netikėtai“ išskylantys pasakotojo sąmonėje ir įsiskverbiantys į teksto audinį (ir padedantys jį konstruoti), kelia klausimą apie kultūrinį turizmą, kai keliaujama pagal tam tikrą modelį. Pasakotojas šiais žingsniais priima svetimo žvilgsnio modelį ir stebi pasaulį per meno prizmę. Tai, kad savas pasakojimas kuriamas pagal kito sukurtą modelį, rodo, jog Savickio kelionių literatūra peržengia egodokumentinio teksto rėmus.

Bendru pasakojimo modeliu tampa Lawrence'o Sterne'o *Sentimentali kelionė*²⁴⁷, kuri nėra minima tekste, tačiau įvairūs bruožai leidžia pamatyti, kaip šie du tekstai susiję. Modelis kartojamas ypatingu būdu, iškeliant į pirmą planą kitokias įtampas nei Sterne'o kūrinyje.

Pagrindinis bendras motyvas – tai žanro konvencijų laužymas, įsirašant į tam tikrą žanro lauką tam, kad jo principai būtų suardyti: Sterne'as žaidžia XVIII amžiuje populiariu

²⁴⁰ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 49.

²⁴¹ Ten pat, p.140-141.

²⁴² Ten pat, p. 169.

²⁴³ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 93.

²⁴⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 57.

²⁴⁵ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 45.

²⁴⁶ Vedrickaitė, I. *Kelionė*. Keliautojas. Literatūra, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 112.

²⁴⁷ Sterne'o kūrinys kaip „kitoks“ kelionių literatūros modelis siejamas su Romantizmu, kai toks pasakojimo būdas buvo perimtas kitų autorių. Korte, B. *Western Travel Writing, 1750-1950*, in: *The Routledge Companion to Travel Writing*, London: Routledge, 2016, p. 296.

kelionių užrašų žanru ir romanu „apsimeta“ priklausantis šiam žanrui, kuris iki tol buvo apibrėžtas – buvo laukiama informacijos, geografinių žinių, žymimo keliautojo brandos kelio. Kūrinys tampa kelionės pasakojimo ir romano samplaika, jie suartėja: romanui suteikiama kelionės besiužetiškumo, o kelionėje pasakotojo asmenybė dominuoja virš aprašomosios medžiagos, taip ardomos žanrinės ribos. Kaip rašo Viktoras Šklovskis,

Sterne'as atvirai rodo, kokių būdu jis sudėlioja pasakojimą iš atskirų istorijų. Jis tai daro žaisdamas savo romano struktūra – būtent tai, jog jis apmąsto žanro formą ją pažeisdamas, yra pagrindinis pasakojimo privalumas.²⁴⁸

Sentimentalioje kelionėje pasakotojas prisistato kaip „sentimentalus keliautojas“, kurio „tiek ir kelionė, tiek ir pastabos yra visai kitokio pobūdžio, negu pirmtakų“ ir kuris keliauja iš reikalo ir būtinybės keliauti²⁴⁹. Ryšys tarp autoriaus, keliautojo ir veikėjo (ir iš čia kylančių pretenzijų dėl keliautojo savipažinimo kelio) nutraukiamas pasivadinus literatūrinės tradicijos vardu – Joriku, pagal Šekspyro „Hamletą“. Sterne'o tekstas savitu būdu įsirašo į literatūrinę tradiciją, pirmiausia, perimdamas literatūrinį vardą, tada sekdamas Don Kichoto tradicija (minimas Sanča Panča ir Don Kichotas²⁵⁰, Liūdno vaizdo riteris²⁵¹). Savickio keliautojas pasivadina kitu (Rimošiaus) vardu, tačiau, skirtingai nei Sterne'o atveju, nežengiama į literatūrinės tradicijos erdvę: pasirinktas modelis kartojamas ir perkeičiamas.

Abiejų pasakotojų kelionė prasideda nuo Kalė uosto pildant „betikslį“ norą keliauti. Jorikas, skirtingai nei buvo įprasta to meto kelionės aprašams, realizuoja kelionės „geismą“, pratęsia būtį, todėl su turizmu siejama vietų (at)pažinimo problema nesvarbi: nors daug skyrių vadinama vietovardžiais (Kalė, Montrėjus, Nanponas, Paryžius), miesto vaizdų ir įprastų objektų Jorikas nepapasakoja, kaip ir nepateikia aiškios kelionės chronologijos ar griežtesnės kompozicijos. Jo akiratyje – žmonės ir situacijos, kurių centre, kaip įprasta sekant riterių romano interpretacija, yra dama: „Kaip jau sakiau skaitytojui, viena ypatingų mano gyvenimo palaimų visada buvo ta, kad aš bemaž kas valandėlę buvau ką nors beviltiškai įsimylėjęs“²⁵². Keliaudamas Jorikas pasakoja ne apie vietas, bet apie sutinkamus skirtingus žmones: vienuolį, grafus, pardavėjus ir pakeleivius, nupasakojant ne

²⁴⁸ Shklovsky, V. *Theory of Prose*, Dalkey archive Press, 1991, p. 149. Iš anglų kalbos versta darbo autorės.

²⁴⁹ Sterne, L. *Sentimentali kelionė*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 18.

²⁵⁰ Ten pat, p. 20, 67.

²⁵¹ Ten pat, p. 192.

²⁵² Ten pat, p. 73.

jų istoriją, bet scenas, kuriose jie pasirodo išraiškingiausi. Kelionės tematika vystosi per tautinio (prancūzų) charakterio aptarimą, reiškiasi epizoduose ir detalėse:

Manau, jog tikslius skiriamuosius nacionalinio charakterio bruožus kaip tik galima geriau įžiūrėti panašiose, nieko nereiškančiose *minutiae* (lot. smulkmenose), negu svarbiausiuose valstybiniuose reikaluose, kur visų tautų didieji žmonės kalba ir elgiasi taip panašiai, kad aš neduočiau nė devyniapensio už pasirinkimą.²⁵³

Savickio tekstuose atliekami panašūs žingsniai – konstruojant pasakojimą taikoma ne į kelionės vaizdų aprašymą, liekama prašalaičiu, nuolat žvelgiančiu pro (traukinio ar autobuso) langą, matančiu atskiras scenas, o ne vientisą kelionės vaizdą. Jis pildo savo norą ir aistrą keliauti (keliauti „šaukia kiekviena kūno ląstelė“²⁵⁴). Kelionės geografija jam nesvarbi, gerai žinomiems ir kitus turistus traukiantiems miestams beveik neskiriama dėmesio. Savickio pasakotojas nagrinėja ir tautinius bei nacionalinius aspektus – pirmiausia žydų, tačiau kiekvienoje šalyje atranda stereotipiškus atspindžius, kuriuos patvirtina arba paneigia savo įžvalgomis.

Sterne'o nedomina sukaustyto laiko ženklai – priešingai, aprašymas didėja atrodytų nereikšmingomis detalėmis, apie svarbius (kelionei) elementus beveik nekalbama, tekste yra minimi tik keletas kelionės atributų: transporto priemonė ir pasas. Jorikas aprašo, kaip renkasi karietą, toliau romane kalbama apie pamestą pasą: „Tik tuomet, kai atvykau į Duvrą ir pažvelgiau per žiūronus į kalvas už Bulonės <...> susigriebiau, kad į Prancūziją negalima vykti be paso“²⁵⁵. (Prarasto) paso epizodai leidžia sugrįžti prie tapatybės klausimo – pasakotojas prisistato parodydamas į Šekspyro knygą: „ant stalo gulėjo Šekspyras, ir aš, prisiminęs, jog apie mane kalbama jo veikaluose, paėmiau „Hamletą“ ir, tučtuojau atvertęs duobkasių sceną penktajame veiksmė, uždėjau pirštą ant žodžio Jorikas“²⁵⁶. Taigi pasakotojas ne vien prisistato literatūriniu vardu, bet „egzistuoja“ literatūriniame lauke, kadangi Šekspyras apie jį „kalba savo veikaluose“.

Paso motyvas, kurį galima sieti su savo tapatybės steigimu tekste, atsiranda ir Rimošiaus pasakojime: „Pasileidęs nuo kalniokšnių, pasiekiu vokiečių lietuvių sieną. Apsigraibau kišenėse paso. Jo nėra“²⁵⁷, jis minimas ir vėlesnėje knygoje („Neša trys bernai

²⁵³ Ten pat, p. 84-85.

²⁵⁴ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 5.

²⁵⁵ Sterne, L. *Sentimentali kelionė*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 114.

²⁵⁶ Ten pat, p. 144.

²⁵⁷ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 51.

mano portfelį. Ketvirtas – pasą²⁵⁸). Nors pasivadina (svetimu) Rimošiaus vardu, pasakotojas nė vienoje knygoje neprisistato, jo tapatybės klausimas svarbus laužyti žanro rėmams (autobiografinėi sutarčiai), tačiau be literatūrinių ar kitų pretenzijų.

Atsiranda ir kitų atskirų fragmentų, susijusių ir su Joriko, ir su Rimošiaus kelione, kuriuos galima gretinti. Jorikas aprašo negyvą asilą, kuris paverčiamas meilės metafora²⁵⁹, Savickio pasakotojas pats tapatinasi su asilu vadindamas jį savo prieteliumi. Narvelyje pakabintas varnėnas Jorikui čiulba „negalintis išeiti“, vėlesniame skyrelyje pasakotojas nusprendžia užrašyti apie šį paukštį daugiau – iš kur jis atsirado bei pateikia su juo sukurto herbo iliustraciją²⁶⁰. Savickio tekste aprašoma per langą narvelyje iškelta papūga, kuri „sukelia žioplių dėmesį ir pati pradeda mitinguoti, šaukti žioplus, ir pertraktuoti su jais savo keistu riksmu“²⁶¹. Sterne'o romane pasirodo rašymo fragmentai: Jorikas rašo apie tai, kad verčia tekstą, rastą ant popieriaus, į kurį buvo suvyniotas jam atneštas sviestas²⁶², tačiau nespėja perrašyti viso, kai paaiškėja, kad likę lakštai jau yra panaudoti suvynioti gėlėms ir išnešti. Su Savickio tekstais tai sieja ir rašymo proceso apibūdinimas (Jorikas pasakoja, kaip besimęs darbo) ir tai, kad tekstas atsiranda iš tam nepritaikyto popieriaus – visai kaip jo atveju, kai rašoma ant skalbinių sąskaitų.

Kitas žingsnis, atliekamas Savickio kelionių užrašuose, sietinas su kelionių fikcinimu ir žanro ribų laužymu – novelių įtraukimas į tekstą. Taip, kaip Sterne'as į kelionę aprašantį tekstą įtraukia nebaigtos versti novelės fragmentą, taip pat ir Savickio tekste atsiranda tokie motyvai, sietini su „Šventadienio sonetais“. Savickio pasakotojas pradėdamas keliauti ir keliaudamas nuolat mini atostogas ir šventadienius – tai leidžia pradėti sieti novelių rinkinį su kelionių aprašymais. *Atostogose*, kūrinyje, kuris pagal tai ir pavadintas, pasakotojas prisimena dvi istorijas – apie vagį ir tėvą²⁶³, kurios yra nuorodos į novelę „Vagis“, kurioje vaizduojamas vaiko akimis neteisingas tėvo poelgis. Šias dvi „vaikystės istorijas“ papasakoja, rašoma „Grižęs namo aš krintu į lovą po savo kelionės po Saharą ir užmiegu kaip negyvas“²⁶⁴ – tai nuoroda į novelės „Sachara“ pavadinimą²⁶⁵.

Taip pasakotojo kelionė ir „dažytoju dirbančio raštvedžio atostogos“ tampa kelione (po savo ir kitų kurtą) fikcinį pasaulį – sulig kiekvienu žingsniu pasakotojas ficina savo

²⁵⁸ Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938, p. 8.

²⁵⁹ Sterne, L. *Sentimentali kelionė*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 64.

²⁶⁰ Ten pat, p. 120-121, 125-127

²⁶¹ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 110.

²⁶² Sterne, L. *Sentimentali kelionė*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 173.

²⁶³ Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928, p. 35.

²⁶⁴ Ten pat, p. 42.

²⁶⁵ Savickis, J. *Šventadienio sonetai*, Berlynas, 1922.

istorijas, kuria jas nepaisydamas žanro konvencijų ir galiausiai į kelionę pakviečia skaitytoją, kuriam siūloma atrasti keliasluoksnės kelionės galimybę. Sekimas Sterne'o modeliu atveria naują turizmo, apie kurį kalbama visuose tekstuose, reikšmę – jo atliekami ėjimai tekste kelia literatūrinio turizmo klausimą, tačiau turistu šiuo atveju tampa ne pasakotojas, o skaitytojas, kuriam vienas po kito rodomi fikcinimo žingsniai kelionių užrašams atsiduriant ant „tikrovės“ ir pramano ribos.

Išvados

Šio darbo objektas – Antano Vaičiulaičio ir Jurgio Savickio kelionių literatūra – paskatino plačiau pažvelgti į teorijoje artikuluojamus kelionių literatūroje pasirodančius žanro klausimus ir pastebėti, kaip šie kūriniai išplečia teorijoje aptariamus žanrinius aspektus. Analizuojamų kūrinių atveju galima matyti, kaip apie kelionės erdvę galima kalbėti naudojant įvairias strategijas, išskiriant skirtingus aspektus ir taip atskleisti subjektyvų pasakotojo santykį su erdve. Taip kiekvieną kartą išryškunami nauji reikšminiai erdvės aspektai.

Teorinė kelionių literatūrai skirtų darbų apžvalga ir refleksija rodo, jog egzistuoja du vienas kitam priešingi procesai:

1. Ikitekstinis erdvės patyrimas: empiriniame pasaulyje keliautojas patiria erdvę jungdamasis su ja, vyksta „įsivietinimas“
2. Tekste sukonfigūruota erdvės tapatybė: užfiksuojant savo kelionės patirtį rašte, kitoje medijoje, vyksta „įerdvinimas“

Skaitytojas susiduria su rašte „įerdvintu“ kelionės maršrutu, yra kviečiamas į naują kelionę – po keliautojo įreikšmintas (= jam reikšmingas) vietas. Abiejų procesų metu svarbus subjekto sąmonės ir erdvės santykis: randami keliautojui svarbūs erdviniai taškai, kurie leidžia „įsivietinti“, o vėliau – „įerdvinti“. Erdvės (at)kūrimo tekste atveju išryškėja, jog ypatinga pasakotojo kuriama maršruto konfigūracija sukuria erdvės ir paties pasakotojo tapatybę, taigi, kiekviena (ne)aprašyta vieta sukuria reikšminę įtampą. Todėl analizėje dėmesys kreiptas pirmiausia į pasakotojo savasties steigtį ir kaip ji atsispindi konstruojant kelionę.

Teoriniuose svarstymuose išryškinta laiko ir atminties problematika:

1. Kelionės laikas egzistuoja kaip tekste esantis „suspaustas“ arba „ištęstas“ laikas, tekste atsispindintis per pasakotojo sudėliojamus akcentus ir kiek dėmesio (bei teksto apimties) jam skiriama.
2. Istorinis, kultūrinis laikas reiškiasi kaip „sustabdytas“ laikas – jis atsispindi pasakotojo ėjimuose (ne)fiksuoti kultūrinių paminklų tekste, taigi, aktyvinama atminties problematika.

Atminties problema tekstuose leidžia matyti, viena vertus, pačių pasakotojų atminties veikimą (kas rašant savo įspūdžius joje išlaikoma), kita vertus, tekste fiksuojant kultūrinės atminties objektus atskleidžiamas pasakotojo santykis su aplinka. Kadangi abiejuose

analizuojamuose tekstuose skirtingais būdais minimi įvairūs „laiko ženklai“, svarbu pastebėti jų fiksavimo skirtumus ir matyti, kaip kuriamas skirtingas santykis su jomis.

Išskyrus šiuos teorijoje minimus aspektus, atsiskleidžia pagrindiniai analizės aspektai:

1. Pasakotojo tapatybės steigimas per minimus (ar praleidžiamus) objektus;
2. Erdvės tapatybė per tekstu sukuriama ypatingą konfigūraciją, kuri steigia reikšmę.

Šiuo požiūriu galima matyti, kaip Antano Vaičiulaičio tekstuose *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* ir *Italijos vaizdai* pasakotojui prisiėmus (kultūrinio) piligrimo vaidmenį jo dedami erdviniai akcentai steigia naują asmeninį šventumą. Tekstuose išryškėja pasakotojo istorinis ir kultūrinis žvilgsnis, kuriuo jis tiria save supančią aplinką: erdvė kuriama iš istorijų „apie“ iš pasakotojui iš anksto žinomų šaltinių – istorijos, knygų, religijos, mitologijos, su kuriais siejami ir pasakotojo jutimai, kai jam pavyksta išgirsti ar pamatyti praeitį ir tekste palikti tik dabarties šešėlį. Visa tai paversdamas savo pasakojimo prizme, keliauja laiku ir erdve ir į šią „kelionę“ pakviečia skaitytoją. Retrospektyvus pasakotojo žvilgsnis gaivina atmintį, jis „skaito“ aplinką dviem prasmėmis: ir žiūrėdamas į fasadus, ir pagal iš anksto sau jau žinomus kultūrinius tekstus, kuriuose yra minimos jo lankomos vietos. „Atgaivinama“ praeitis, du kūrinis skirianti laiko distancija ir atminties bei užmaršties kategorijos sukuria keliasluoksnių laiko klodą, kuris ne tik veriasi per pasakotojo žiūrą ir erdvės konstravimą, bet ir atskleidžia pasakotojo tapatybę, kai kreipiamasi į patį save praeityje (mintimis ir raštu) keliaujant po seniai lankytas vietas.

„Įerdvindamas“ sau svarbias vietas, įtraukdamas pamatiniu tampantį lietuvių žvilgsnį, pasakotojas perkelia šventumo kategoriją nuo tradiciškai sakralių objektų prie tų, apie kuriuos jis jau yra skaitęs ir turi išankstinį žinojimą. Siedamas save su Odiseju, jis „grįžta namo“ į kultūros ištakas, o jo kaip piligrimo apsisvalymu tampa fiksuojamos erdvės „atrakinimas“ savitu būdu – per praeitį ir kultūrą. *Italijos vaizduose* pasakotojas mintimis (atmintimi) sugrįžta į Italiją ir, dėdamas skirtingus akcentus, rodo, kaip šios vietos, likusios jo atmintyje, virsta šventomis: kiekvieną į atmintį įstrigusį elementą jis paverčia į novelę primenantį pasakojimą be konteksto.

Nagrinėtuose Jurgio Savickio kelionių literatūros tekstuose atsiskleidžia kitoks erdvės suvokimas ir konstravimas: skirtingais ėjimais pasakotojas, pasivadinęs Rimošiumi, žaidžia ir savo, ir erdvės, ir paties teksto tapatybe. Pasakotojas, tekstuose prisiimdamas skirtingus vaidmenis, ironizuodamas save ir aplinkinius, sukuria įtampą tarp skaitytojo lūkesčių ir fikcinius elementus įgaunančio teksto. Nors žaidžiama turisto sąvoka, pabrėžtinai nekreipiama dėmesio į įprastai kelionėse svarbius elementus (laiko ženklus) –

muziejus, architektūrą, kitus elementus, o geografinis kelionės maršrutas darosi nesvarbus. Pasakojimas dėliojamas iš „atsitiktinių“ nuotrupų, aplinkinių gyvenimo scenų, pasirenkamos vertinimo ašys (automobiliai, keliai) leidžia per detalę papasakoti apie aplankomas šalis ir, svarbiausia, jų gyventojus. Likdamas stebėtoju ir vertintoju, jis neturi pretenzijos „įsivietinti“, pasijusti savas – jo pozicija išlieka „visa žinančio“ pašalinio. Šiais žingsniais peržengiant patirtinio teksto lūkesčius, pasakotojas priima svetimų žvilgsnio modelį – tekste ne tik nuolat minimi menininkų vardai, bet ir keliamas „kultūrinio turizmo“ klausimas, kur turistu tampa ne pats pasakotojas, o skaitytojas, turintis pamatyti tekste paliekamus svetimų tekstų pėdsakus.

Savickio tekstuose skaitytojas kviečiamas į visiškai kitokį „meno“ pasaulį nei Vaičiulaičio atveju: skirtingai nei Vaičiulaičio pasakotojas, atveriantis nežinančiam skaitytojui už architektūros ir kultūros paminklų esančias paslaptis, Savickio pasakotojas kviečia skaitytoją patį atrasti kultūrinį lygmenį. Dvi priešingos strategijos rodo erdvės konstravimo ir įreikšminimo tekste galimybes – nuo pasakotojo jungties su jį supančia aplinka priklauso ne tik erdvės konstravimo principai ir iš jų išryškėjančios reikšminės struktūros, bet ir tai, į kokią „kelionę“ paskui pasakotoją leis skaitytojas. Vaičiulaičio tekstuose išryškėja paties pasakotojo atrandamas santykis su vieta, susijęs su laiku ir retrospektyva, per kurią jis suvokia aplinką abiejų tekstų atvejais: *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio* jis žvelgia pro kultūrinės atminties prizmę, *Italijos vaizduose* prie šios prizmės prideda ir savo paties žvilgsnį iš laikinės distancijos, kuri prideda krūvį ir sukuria tariamą „naują šventumą“. Įprastą kelionės pasakojimą pramanui paprastai taikomais teksto kūrimo principais perkeičiantis Savickio atvejis rodo, kad žanras yra atviras ne tik kiekvieno pasakotojo unikaliam erdvių konfigūracijai atskleisti, bet ir tiesiogiai „kurti“ pačią kelionę.

Literatūros sąrašas

1. Barthes, R. *Mythologies*, New York: The Noonday Press, 1991.
2. Butkus, V. „Literatūros topografija: lietuviškoji patirtis ir jos kontekstai“, in: *Colloquia*, nr. 26, 2011.
3. De Certeau, M. *The Practice of Everyday Life*, [translated by Steven Rendall], Los Angeles: University of California Press, 1997.
4. Garane, J. *Discursive Geographies*, Amsterdam-New York: Rodopi, 2005.
5. Gudmundsdóttir, G. *Borderlines: autobiography and fiction in postmodern life writing*, Amsterdam; New York: Rodopi, 2003.
6. Hugo, V. *Paryžiaus katedra*, Vilnius: Margi raštai, 2004.
7. Youngs, Das, *The Cambridge History of Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
8. Jakutavičienė, V. [magistro darbas] *Meilės tema A. Vaičiulaičio Valentinoje ir ankstyvojoje prozoje*, 2007.
9. *Jurgis Savickis: Mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms metinėms paminėti, pranešimai*, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
10. Kundrotaitė, A. *Autobiografinis paktas kaip architektūrinis palimpsestas: Juditos Vaičiūnaitės Mabre viešbutis*, in: *Colloquia*, nr. 46 (2021).
11. Lefebvre, H. *The Production of Space*, [translated by Donald Nicholson-Smith], Oxford: Basil Blackwell, 1991.
12. Lejeune, P. *On Autobiography*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989.
13. Lipski, J. *Travel and Identity*, Cham: Springer, 2017.
14. Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
15. Nora, P. „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“ (Translated by Marc Roudebush), *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, Spring, 1989.
16. Nora, P. *Realms of Memory: Reconstruction of the French Past*, vol. 3, New York: Columbia University Press.
17. Rimošius, J. *Atostogos*, Kaunas, 1928.
18. Rimošius, J. *Truputis Afrikos*, Malmo: Lundgren Sonera Boktryckeri, 1934.
19. Rimošius, J. *Kelionės*. [T]1, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938.
20. Rimošius, J. *Kelionės*. [T]2, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1938.

21. Rothberg, M. "Between Memory and Memory", in: *Noeuds de mémoire: Multidirectional Memory in Postwar French and Francophone Culture*, Yale French Studies, No. 118/119, 2010.
22. The Routledge Companion to Travel Writing, [edited by Carl Thompson], London: Routledge, 2016.
23. Savickis, J. *Šventadienio sonetai*, Berlynas, 1922.
24. Shklovsky, V. *Theory of Prose*, Dalkey archive Press, 1991.
25. Sterne, L. *Sentimentali kelionė*, Vilnius: Vaga, 1968.
26. Šeibelytė, K. [magistro darbas] *Poelgio filosofija Antano Vaičiulaičio prozoje*, 2018.
27. Tuan, Y. *Space and Place*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
28. Urbain, Jean-Didier, „Kelionės semiotika“, in: *Baltos lankos*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2009.
29. Vaičiulaitis, A. *Nuo Sirakūzų lig Šiaurės elnio*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1937.
30. Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, Stuttgartas: Verlag „LUX“, 1945.
31. Vaičiulaitis, A. *Italijos vaizdai*, [sudarytoja Virginija Babonaitė-Paplauskienė], Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2015.
32. Vaškėlis, B. Žvilgsnis į J. Savickio „Žemė dega“, in: *Kultūros barai*, 1990, Nr. 4.
33. Vedrickaitė, I. *Kelionė. Keliautojas. Literatūra*, Vilnius: LLTI, 2010.
34. Vedrickaitė, I. *Erdvės matmuo Antano Škėmos, Algirdo Landsbergio ir Broniaus Radzevičiaus prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
35. Viliūnas, G. „Ironija Jurgio Savickio raštuose“, *Literatūra*, 37 (1), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
36. Žėkaitė, J. *Jurgis Savickis*, Vilnius: Pradai, 1994.
37. Žvirgždas, M. „Pakeliui į elegantiškas šventyklas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 11-12, 2002.

Summary

The master's thesis aims to reveal how and what principles of space construction are reflected in the texts belonging to the genre of travel literature written by Jurgis Savickis and Antanas Vaičiulaitis. The analysis focuses on the connection between the traveler and the space, which allows the traveler to “self-place” himself or herself in the empirical reality and then to “embed” the ever-changing space in the text. The theoretical perspectives of Henri Lefebvre, Yi-Fu Tuan, Tim Young, Nandini Das, Pierre Nora, and others are used to talk about different ways of (re)creating space and also to discover how these principles are being implemented in the analysis.

The construction of the space and its establishment, which was chosen as the main axis of analysis in the text, appears through the emerging textual identity of the traveler and the space, which is reflected through the (un)mentioned details of the space. The terms 'self-placement' and 'embeddedness' are chosen to define the subject's relationship to the place and its meaning to the traveler - the significant points formed form a unique route configuration that allows you to see how the space is (re)created in the text.

In the case of Vaičiulaitis' texts, the analysis shows how the traveler expresses himself in the text through important places related to culture and history, and his own identity is related to the image of a pilgrim. Having become a (cultural) pilgrim, combining cultural and sacred spaces, the narrator creates a map of places of significance in the books *From Syracuse to the Northern Reindeer* and *The Images of Italy* published a decade later. The relationship between the two works is related to the narrator's identity and the relationship that shows how temporal distance (emerging three layers of time: past, travel time, and writing time) changes not only self-perceptions but also environmental perceptions so that a long journey is managed to be told in 19 short episodes.

The role-playing in Savickis' travel notes, while focusing not on the geography of the trip but on the individual scenes of the lives of the people they meet, makes us think about a completely different way of constructing spatial identity. The choosing of the name Rimošius, the constant naming of other people associated with culture, and the way of narration make the reader see how the experiential script takes over the fictional way of speaking and invites to a completely different "journey" - (re)getting to know the plots set in the routes that appear in the text. This raises the question of the "self-placement"

emphasized in the theory, as the narrator does not identify with places, but rather he is emphatically distant from cultural monuments, although he describes himself as a "tourist".

Two texts from the travel literature of different authors allow us to see that the chosen strategy of constructing and expressing space enables us to talk about the breadth of the genre and highlights the relationship between space and the narrator. It is clear from the two works analyzed that the ways of talking about journeys and their space transcend the boundaries of theory, do not pretend to speak and recreate empirical space, but mark the development of identity in the text and invite the reader not to follow the empirical world but a unique route arising in the correlation between subject and space.